

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการศึกษาคุณค่าและอัตลักษณ์อาชีพปั้นหม้อของชุมชนบ้านหม้อ เพื่อ
สร้างรูปแบบการพัฒนาอาชีพที่สอดคล้องและเหมาะสมกับกลุ่มคนปั้นหม้อ

ชุมชนบ้านหม้อ

ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

โดย ดร.ณพงศ์ นพเกตุ และคณะ

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

กรกฎาคม 2552

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการศึกษาคุณค่าและอัตลักษณ์อาชีพปั้นหม้อของชุมชนบ้านหม้อ เพื่อ
สร้างรูปแบบการพัฒนาอาชีพที่สอดคล้องและเหมาะสมกับกลุ่มคนปั้นหม้อ

ชุมชนบ้านหม้อ

ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

คณะทีมผู้วิจัย

1. ดร.ณพงศ์ นพเกตุ	หัวหน้าโครงการ
2. นายวรวิทย์ จันทเดช	นักวิจัย
3. นายอนุวัฒน์ การถัก	นักวิจัย
4. นายรังสิทธิ์ ตันสุชี	นักวิจัย
5. นางสาวสุนทรี ฤกษ์จิตต์	นักวิจัย
6. นายลัดดา วงศ์สวัสดิ์	นักวิจัย
7. ผศ.สุภาณี ลักษณะศิโย	นักวิจัย
8. นางสาวสกวารินทร์ ปราณขลิตรวัฒน์	นักวิจัย
9. นางบาง วงศ์ซารี	นักวิจัย
10. นางใจ หวังทิวกลาง	นักวิจัย
11. นางเรณู ไชยโยชน์	นักวิจัย
12. นางพร หวังทิวกลาง	นักวิจัย
13. นางดวงใจ แก้วอมร	นักวิจัย
14. นายสมทรง อรหันตา	นักวิจัย
15. นางจันทร์หอม แก้วกลาง	นักวิจัย
16. นายสังเวียน หวังทิวกลาง	นักวิจัย
17. นางเกสร อรหันตา	นักวิจัย

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

กรกฎาคม 2552

คำนำ

รายงานนี้เป็นรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ของ "โครงการวิจัยการศึกษาคุณค่าและอัตลักษณ์อาชีพบ้านหม้อของชุมชนบ้านหม้อ เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาอาชีพที่สอดคล้องและเหมาะสมกับกลุ่มคนบ้านหม้อ ชุมชนบ้านหม้อ ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม" ซึ่งสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว.)

โครงการวิจัยนี้เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านหม้อ โดยส่งเสริมกลุ่มคนเป้าหมายคือ "กลุ่มอาชีพบ้านหม้อดินเผาวิถีโบราณ" ให้มีความเข้มแข็งและสามารถมองเห็นคุณค่าและอัตลักษณ์ในอาชีพตนเอง นำไปสู่การขับเคลื่อนการแก้ปัญหาพื้นฐาน และส่งเสริมให้เกิดแนวทางการพัฒนาอาชีพตนเองที่มีความยั่งยืนต่อไปได้ ทั้งหมดนี้โดยผ่านกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ที่พยายามให้ชาวบ้านซึ่งเป็นแกนกลางของทีมนักวิจัยได้ค้นหาข้อมูลด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปั้นหม้อดินเผา

ในกระบวนการค้นหาข้อมูลทำให้ชาวบ้านและอาจารย์นักวิจัย ได้ร่วมกันสืบเสาะความผูกพันระหว่างอาชีพและวิถีชีวิตของกลุ่มคนบ้านหม้อ ซึ่งท้ายที่สุดทำให้เห็นได้ว่าการปั้นหม้อเป็นทั้งเครื่องมือในการยังชีพและเป็น "ชีวิต ความรัก ความผูกพันกับภูมิปัญญา" ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ จึงทำให้กลุ่มอาชีพบ้านหม้อดินเผาโบราณกลุ่มนี้ สามารถรักษาคุณค่าและอัตลักษณ์ของตนเองสืบมากกว่า 200 ปี

ความภาคภูมิใจดังกล่าว ตลอดจนวิถีชีวิตที่ผูกพันกับกิจกรรมที่ได้รับมาเป็นมรดก ได้พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ดินจากหนองน้ำสำคัญที่เป็นแหล่งน้ำคู่ชุมชนมาโดยตลอด คือ "หนองเลิงเบ็ญ" ดังนั้น อาชีพปั้นหม้อดินเผาวิถีโบราณนี้ จึงเป็นความภาคภูมิใจที่คนกลุ่มบ้านหม้อถือว่าเป็นเอกลักษณ์และมรดกที่จะต้องรักษาไว้จนชั่วลูกชั่วหลาน ตลอดระยะเวลาของการวิจัย 1 ปี 3 เดือน กระบวนการวิจัยนี้ จึงได้สนับสนุนความภาคภูมิใจ ความพยายามรักษาและถ่ายทอดคุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพบ้านหม้อให้คงอยู่คู่กับหมู่บ้านหม้อ ตลอดจนการนำคุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพและของกลุ่มคนบ้านหม้อเอง มาสร้างแนวทางการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อวิถีโบราณ ให้คงอยู่เป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์ของจังหวัดมหาสารคามสืบไป

คณะผู้วิจัย

กรกฎาคม ๒๕๕๒

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ศึกษาคุณค่าและอัตลักษณ์ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ของกลุ่มอาชีพบ้านหม้อดินเผากรรมวิธีโบราณของ "กลุ่มคนบ้านหม้อ" หมู่บ้านหม้อ ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม โดยมีความมุ่งหมายเพื่อ 1) รวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับการปั้นหม้อซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน สนับสนุนให้มีการนำมาประยุกต์ใช้ พัฒนาและถ่ายทอดต่อไป 2) สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการมีส่วนร่วมวิเคราะห์ปัญหาและพัฒนาอาชีพบ้านหม้อโดยเริ่มจากภายในชุมชน 3) ร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อที่เหมาะสมกับชุมชน คณะผู้ศึกษาวิจัยประกอบด้วยอาจารย์จากมหาวิทยาลัยมหาสารคามร่วมกับกลุ่มคนบ้านหม้อซึ่งมีจำนวนประมาณ 30 คน ที่เป็น "เป้าหมายและศูนย์กลาง" ของการวิจัย และมีชาวบ้านทั่วไปเข้าร่วมอีกส่วนหนึ่ง การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ใช้การเก็บข้อมูลทั้งระดับข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) โดยการลงพื้นที่สำรวจ สัมภาษณ์ สังเกตการณ์สภาพของชุมชนและกิจกรรมในกลุ่ม และระดับข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) และใช้การวิเคราะห์ข้อมูล การปฏิบัติการ การสรุปผลและติดตามผล ผลการศึกษาพบว่า 1) กลุ่มคนบ้านหม้อเห็นการปั้นหม้อเป็นทั้ง "วิถีชีวิต" ที่เป็นหัวใจทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน มากกว่าเป็นเพียงแค่อาชีพ และ 2) กลุ่มคนบ้านหม้อสามารถแก้ปัญหาอาชีพในลักษณะที่มีความยั่งยืนด้วยตัวเองได้ เมื่อได้รับการสนับสนุนให้ร่วมกันคิดเพื่อแก้ปัญหาดตนเองอย่างเป็นกระบวนการ ผ่านวิธีการล้อมวงคุยและเปิดใจคุยหรือ "โสเหล่" ร่วมศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล สังเคราะห์ข้อมูล ดูงานตัวอย่างที่ดี ปฏิบัติการทดลองแก้ปัญหาด้วยตนเอง ทั้งนี้ โดยผ่านกิจกรรมพัฒนาอาชีพบ้านหม้อต่างๆ ดังนี้ 1) ร่วมกันปลูกป่าทดแทนต้นไม้ที่ถูกตัดทำฟืน 2) ร่วมทดลองสร้างเตาเผาได้หลังคาที่ใช้ได้ในฤดูฝน 3) ร่วมถ่ายทอดความภาคภูมิใจและกรรมวิธีการปั้นดินและปั้นภาชนะให้ลูกหลานในชุมชน ผ่านกิจกรรมสอนปั้นและกิจกรรมละคร 4) ร่วมพัฒนารูปแบบการนวดดินด้วยเครื่องยนต์ทดแทนการใช้แรงงานคน และ 5) ร่วมพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่ได้รับความคิดมาจากการศึกษาดูงาน เป็นต้น สรุปได้ว่า กลุ่มคนบ้านหม้อจังหวัดมหาสารคามมีคุณค่าและอัตลักษณ์ดั้งเดิมของอาชีพตนเองอยู่แล้ว ซึ่งสามารถนำมาใช้พัฒนาอาชีพตนเองได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน ทั้งนี้เมื่อได้รับการสนับสนุนให้คิดแก้ปัญหาอาชีพด้วยตนเองอย่างถูกวิธี

คำสำคัญ : คุณค่าและอัตลักษณ์, การพัฒนาอาชีพอย่างมีส่วนร่วม, วิถีชีวิตกลุ่มบ้านหม้อ, การแก้ปัญหาด้วยตนเอง

Abstract

This research studies values and identity, in tangible and intangible forms, of the traditional earthenware-making group (pot-makers) living in Ban-Mor village, Kwow sub-district Mahasarakham province, Thailand. Its aim is three-folds; 1) Collecting the traditional wisdom of pot-making in order to support its development for next generations 2) Setting the collective learning process to solve problems and develop the career, beginning by and within the community 3) Collectively planning for the proper development of pot-making career. Researchers are lecturers from Mahasarakham University together with the pot-makers themselves, as the center and the goal of this research. The research is in qualitative form. It uses Participatory Action Research (PAR) method. The process includes primary and secondary data collections, data analyzing and synthesizing, practicing, concluding and evaluation. The results show two points. Firstly, the pot-makers perceive pot-making as their *way of life*, the social and economical substance of their community, rather than just career. Secondly, in spite of lacking experience to solve their own problems, the group is able to analyze and solve the problems by themselves in more sustainable ways than development projects created by outsiders. The group is supported to collectively think to solve their problems in right process. It includes group dialogue, searching and analyzing the data and the traditional wisdom, synthesizing their own value and identity, visiting good practice and practicing problem-solving. The pot-makers create actions including 1) Planting trees for wood to be used for fuel, furniture and building 2) Building new pot-burning stove that can be used in rainy season 3) Training pot-making to village children 4) Children's stage play to teach the *history and proud* of the village 5) Applying new technique by using electrical soil-compressing machine, replacing man labor and 6) Develop new design for earthenware and pottery to expand their products, inspired by best practice (Dan-Kwien). The research concludes that the pot-makers at Ban-Mor inherit their own values and identity. They are substantial to develop their uniquely inherited career in suitable and sustainable way. Finally, the self-development process will succeed only if be the villagers supported to resolve their problems based on their capacity in the right ways.

Keywords: Values and Identity, Participatory Vocational Development, Earthenware-Makers' Way of Life, Self-determining Problem Solving

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น Node มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผศ.ดร.ชูศักดิ์ สุทธิสา ที่สนับสนุนงบประมาณในการวิจัยครั้งนี้ ขอขอบคุณคณาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ และคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม นิสิตฝึกงาน ตลอดจนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวหมู่บ้านหม้อและกลุ่มคนบ้านหม้อดินเผาวิถีโบราณ ที่ได้ช่วยให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงเป็นอย่างดียิ่ง จึงใคร่ขอขอบคุณด้วยความรักและจริงใจมาในโอกาสนี้

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1	สรุปเนื้อหาโครงการ
1.1	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา
1.2	คำถามการวิจัย
1.3	วัตถุประสงค์โครงการ
1.4	พื้นที่ศึกษา
1.5	วิธีการดำเนินงาน
1.6	ผลที่คาดว่าจะได้รับ
1.7	กรอบแนวคิดในการวิจัย
บทที่ 2	ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง
2.1	ทบทวนวรรณกรรม
2.2	นิยามศัพท์เฉพาะ
บทที่ 3	ข้อมูลพื้นฐานชุมชน
3.1	สภาพพื้นที่
3.2	สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม
3.3	ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการ และระบบกรรมสิทธิ์
3.4	สภาพปัญหาของชุมชน เศรษฐกิจ สังคมและทรัพยากรสิ่งแวดล้อม
บทที่ 4	กระบวนการดำเนินงานวิจัย
4.1	กระบวนการค้นหาและการกำหนดโจทย์
4.2	กระบวนการพัฒนาโครงการ
4.3	กระบวนการสร้างทีมและพัฒนาศักยภาพทีม
4.4	กระบวนการศึกษาข้อมูล
4.5	กระบวนการวิเคราะห์และสรุปข้อมูล
4.6	กระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำไปสู่การพัฒนา
4.7	กระบวนการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อ

	หน้า
บทที่ 5 ผลการวิจัย	41
5.1 สรุปคุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพป็นหม้อวิถีโบราณและกลุ่มคนป็นหม้อ	42
5.2 ผลตามวัตถุประสงค์ และความรู้ใหม่ที่ได้รับ (Output)	43
5.3 ผลผลิตการแก้ไขปัญหาและพัฒนาอาชีพด้วยกิจกรรมส่งเสริมคุณค่าอัตลักษณ์	59
บทที่ 6 บทเรียนจากโครงการ	60
6.1 บทเรียนสำคัญจากการทำงานวิจัย	60
6.2 ข้อเสนอแนะต่างๆ	72
บทที่ 7 บทสังเคราะห์และอภิปรายผล	73
7.1 จิตสำนึกและปฏิบัติการทางสังคม ผลลัพธ์จากการวิจัยเชิงพัฒนา (Outcome)	73
7.2 ผลลัพธ์การสร้างสร้งงานในครอบครัว ชุมชน สังคม ในระยะยาว	76
7.3 ผลกระทบในลักษณะกระบวนการจัดการใหม่ กลไกการจัดการที่เข้มแข็งขึ้น (Impact)	84
7.4 กลุ่มคนป็นหม้อ เข้าสู่การพัฒนากระบวนการ	86
7.5 การเรียนรู้ของทีมวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง ในการทำงานวิจัย (Researchers' Learning)	95
บรรณานุกรม	97
ภาคผนวก	98
ก. การรวบรวมความรู้โดยนักวิจัยชาวบ้าน	99
ข. ภาพกิจกรรม	113
ค. รายงานสรุปข้อมูลจากการลงพื้นที่	182
ง. สรุปประเด็นปัญหาและข้อมูลทั่วไปของผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาโบราณ	215
จ. การนำผลจากโครงการไปใช้ประโยชน์	220

จ. ทะเบียนผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาแบบโบราณ โดยกลุ่มอาชีพบ้านหม้อแบบโบราณ หมู่บ้านหม้อ	221
ข. ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ดำเนินการมา และผลที่ได้รับตลอดโครงการ	265
ค. บทความสำหรับการเผยแพร่ บทความวิจัย	234
ฅ. บทความวีรสตรีบ้านหม้อ (หนังสือพิมพ์)	293
ณ. ประวัตินักวิจัยหลัก	294

บทที่ 1 สรุปเนื้อหาโครงการ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนบ้านหม้อก่อตั้งมานานกว่า 200 ปี เป็นชุมชนที่ได้อพยพมาจาก โคราช เมื่อมาพบแหล่งทำเลดินเหนียวลักษณะดี ก็พากันตั้งรกรากประกอบอาชีพที่ตนเองถนัดคือการปั้นหม้อและภาชนะดินเผา และนำไปเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับข้าวสารและสินค้าอื่นๆ กับหมู่บ้านใกล้เคียง ชาวบ้านหม้อจึงมีได้ทำการเกษตร ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่มีที่ทำนาเป็นของตนเอง อาชีพปั้นหม้อจะทำได้ในช่วงฤดูแล้ง ตั้งแต่เดือนธันวาคม – เมษายน ปีไหนแล้งมากก็จะมีช่วงเวลาทำยาวขึ้นถึงช่วงเดือนพฤษภาคม ส่วนฤดูฝนไม่ค่อยได้ทำเพราะดินจะอุ้มน้ำใช้ลานดินในการเผาหม้อไม่ได้ และเนื้อดินที่ปั้นหม้อจะไม่แห้งสนิท ไม่มีคุณภาพ ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเร่งมือผลิตให้ได้มากในช่วงฤดูแล้ง เผาและเก็บไว้ ค่อย ๆ ทอยออกจำหน่ายแลกเปลี่ยนในช่วงฤดูฝน ในช่วงฤดูฝนซึ่งปั้นหม้อไม่ได้ก็จะรับจ้างทั่วไป หรืออพยพย้ายถิ่นไปรับจ้างที่ต่างจังหวัด ในช่วงแรกมีผู้อพยพเข้ามาเพียงแค่ 4 – 5 ครัวเรือน ต่อมาจึงขยายเพิ่มมากขึ้น

การปั้นหม้อของชาวบ้านหม้อนั้นเป็นการทำเครื่องปั้นดินเผาประเภท Earthenware โดยใช้ดินที่มีคุณสมบัติเหนียวมีความยืดหยุ่นดีจากแหล่งดินธรรมชาติใกล้หมู่บ้าน นำมาขึ้นรูปด้วยมือและหินดูแต่งรูปทรงของหม้อ เมื่อฝั่งภาชนะที่ปั้นแห้งได้ที่แล้วจึงนำไปเผาไฟโดยการวางเรียงซ้อนกันบนลานดินโล่ง ใช้กลบ ฟาง และฟืนสุม จุดไฟเผาจนดินได้รับความร้อนถึงจุดสุกตัวจะเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติไปมีลักษณะแข็ง แกร่ง สามารถใช้เป็นภาชนะบรรจุน้ำหรืออาหารได้ แต่มีความพรุนตัวและดูดซึมน้ำค่อนข้างสูง

ในอดีตหม้อดินเผาเป็นภาชนะที่เป็นที่ต้องการมากเป็นสินค้าที่มีราคา เพราะมีประโยชน์ใช้สอยจำเป็นเช่น ภาชนะเก็บน้ำดื่ม หม้อหุงต้มอาหาร เตาหุงต้ม เป็นต้น อาชีพปั้นหม้อจึงเป็นอาชีพที่สามารถเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้เป็นอย่างดี และการปั้นหม้อยังเป็นงานที่ต้องใช้ทักษะช่างฝีมือและความชำนาญในด้านศิลปะ ผู้ประกอบอาชีพปั้นหม้อจึงจัดอยู่ในกลุ่มของช่างฝีมือมีใช้เพียงผู้ใช้แรงงาน แต่ปัจจุบันสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป ความเจริญด้านวัตถุทำให้มีการใช้ภาชนะและอุปกรณ์ใช้สอยที่ผลิตจากวัสดุอื่นที่สามารถใช้ทดแทนหม้อดินเผาได้ ทำให้ความต้องการใช้หม้อดินเผา และอุปกรณ์ที่ทำจากดินเผาอื่น ๆ ลดลง นอกจากนี้ความจำกัดของทรัพยากรซึ่งได้แก่ ดิน แกลบ ฟาง ฯลฯ ทำให้วัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตเหล่านี้หายากขึ้น หรือมีราคาในการจัดหาสูงขึ้นตามค่าครองชีพที่ปรับตัวสูงขึ้นในเศรษฐกิจปัจจุบัน แต่ชาวชุมชนบ้านหม้อยังยึดอาชีพเดิมเนื่องจากยังมีความต้องการหม้อดินเผาและอุปกรณ์ดินเผาจากแหล่งชุมชนนี้อยู่ และด้วยเหตุผลที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำนาเป็นของตนเอง และความชำนาญในการปั้นหม้อดินเผาที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ทำให้ชาวบ้านหม้อส่วนหนึ่งยังคงสืบทอดอาชีพปั้นหม้อ

มาถึงปัจจุบัน แต่ด้วยสภาวะค่าครองชีพที่สูงขึ้น ในขณะที่ราคาซื้อขายได้ไม่ได้ปรับตัวสูงขึ้นมากนัก ชุมชนจึงประสบปัญหาหารายได้ไม่เพียงพอกับสภาวะการครองชีพในปัจจุบัน ทำให้ต้องรับแรงผลิตหม้อจำนวนมากเพื่อให้มีรายได้มากพอกับความต้องใช้จ่ายของครอบครัว ทำให้เกิดการเร่งผลิตซึ่งส่งผลต่อคุณภาพของเนื้อดินที่เผาเป็นภาชนะทำให้มีความแกร่งน้อยลง ดินมีความพรุนตัวสูงขึ้น ทำให้ลูกค้าที่ซื้อหม้อไปเห็นว่าคุณภาพของหม้อไม่ดีเหมือนเมื่อก่อน นอกจากนี้ลักษณะการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของชุมชนบ้านหม้อเป็นการผลิตตามรูปแบบและจำนวนที่ลูกค้าสั่ง หรือผลิตตามรูปแบบที่จำหน่ายอยู่แล้วเป็นประจำ โดยราคาจำหน่ายค่อนข้างคงที่ในขณะที่ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ชาวชุมชนบ้านหม้อจึงอยู่ในฐานะผู้ผลิตที่ไม่มีอำนาจต่อรองและในบางครั้งความจำเป็นในด้านค่าครองชีพทำให้ชาวบ้านบางรายยอมลดราคาขายลงเพื่อให้สินค้าของตนสามารถขายได้ก่อนคนอื่น ทำให้เกิดปัญหาการตัดราคากันเอง ส่งผลให้ลูกค้าซึ่งเป็นพ่อค้าคนกลางที่ซื้อไปจำหน่ายต่อในพื้นที่อื่นสามารถต่อรองและกำหนดราคาได้ ชาวบ้านจึงไม่มีทางเลือกอื่นในการเพิ่มรายได้ของตนให้สมดุลกับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้น

ปัจจุบันชุมชนบ้านหม้อมีประชากร 825 คน 215 หลังคาเรือน อยู่จริง 175 หลังคาเรือน มีเนื้อที่ประมาณ 500 ไร่ (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นางบาง วงชารี เมื่อวันที่ 13 มี.ค. 2551) กำลังการผลิตหม้อดินเผาของผู้ปั้น 1 คนคือ 20 – 25 ใบต่อวัน ขายส่งราคาใบละ 30 บาทคิดเป็นรายได้ 600 – 750 บาทต่อวัน ใช้ต้นทุนค่าวัตถุดิบ ประมาณ 100 – 300 บาทต่อวัน จึงเหลือเป็นรายได้ 300 – 650 บาทต่อวัน ตลาดที่ส่งไปจำหน่ายได้แก่ อุบลราชธานี ขอนแก่น ยโสธร กาฬสินธุ์ โดยพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงที่บ้านหม้อ แล้วนำไปขายต่อยังที่ต่างๆ

เมื่อปี 2545 หน่วยงานของรัฐได้เข้ามาจัดให้มีการตั้งกลุ่มขึ้น เพื่อเป็นการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพแต่ไม่ประสบความสำเร็จนัก เพราะไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเท่าที่ควร เนื่องจากชาวบ้านไม่มีความพร้อมที่จะสละเวลามาทำงานรวมกลุ่มและเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการผลิตตามแบบเทคโนโลยีใหม่ที่ทางภาครัฐให้การส่งเสริม เพราะชาวบ้านยังต้องเร่งทำการผลิตเพื่อให้มีรายได้ต่อวันให้เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในการครองชีพและเลี้ยงครอบครัว และขาดการรวมกลุ่มตั้งแกนนำเพื่อของบสนับสนุนจากทางภาครัฐ ปัญหาต่างๆที่เป็นอยู่จึงยังขาดแคลนเงินทุนที่จะเข้ามาสนับสนุนในการแก้ไข ทั้งเรื่องของการจัดการวัสดุ อุปกรณ์ในการปั้นหม้อที่ขาดแคลน การสร้างสถานที่เก็บและที่เผาหม้อเพื่อให้สามารถทำการผลิตได้ในฤดูฝน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานหลายหน่วยที่เข้ามาดำเนินการพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ เช่น พัฒนาชุมชน อุตสาหกรรม พาณิชยจังหวัด โดยได้เข้ามาพัฒนาด้านอาชีพปั้นหม้อโดยช่วยทำแป้นหมุนให้ มีการฝึกการทำเซรามิค สอนวิธีการเผาโดยใช้เตาเผาเชื้อเพลิงแก๊ส แต่ปัจจุบันไม่มีการใช้เตาเผาดังกล่าวในการผลิตอีก เนื่องจากชาวบ้านพบว่าต้นทุนการเผาโดยใช้เตาแก๊สสูงกว่าการเผาบนลานโล่งโดยใช้เชื้อเพลิงแบบเดิม

สรุปประเด็นปัญหาสำคัญของกลุ่มคนบ้านหม้อ

1. วัตถุดิบ

ดินที่เป็นวัตถุดิบสำคัญในการผลิตนั้นขุดขึ้นมาใช้ได้ยากขึ้นเนื่องจากพื้นที่มีจำกัด จึงต้องขุดดินจากใต้เท้าซึ่งเป็นดินที่มีเนื้อไม่แน่น มีความชื้นสูง ส่งผลต่อคุณภาพของภาชนะหลังการเผา เชื้อเพลิงที่ใช้ในการเผาได้แก่ ไม้ฟืน ฟาง และแกลบ ซึ่งฟางและแกลบต้องหาซื้อมาจากภายนอกหมู่บ้านเพราะชาวบ้านที่บ้านหม้อไม่ได้ปลูกข้าวเอง ไม้ฟืนนั้นสามารถหาได้จากบริเวณหมู่บ้านบ้างแต่หากไม่เพียงพอโดยเฉพาะในฤดูฝนก็ต้องซื้อจากภายนอกเช่นกัน

2. เทคนิคการผลิต

การขุดดินจากบ่อน้ำทำได้ยากขึ้นเพราะการขุดใต้เท้าต้องใช้แรงงานผู้ชายที่แข็งแรง หากครัวเรือนไหนไม่มีหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้ขุดดินก็ต้องซื้อดินจากผู้รับจ้างขุดดินขาย การนวดดินก่อนนำมาปั้นต้องใช้เวลา ในปัจจุบันต้องเร่งผลิตเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้นตามค่าครองชีพที่สูงขึ้น ประกอบกับการนวดดินต้องใช้แรงมาก จึงเป็นงานหนักที่ผู้ปั้นหม้อซึ่งส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านที่เริ่มสูงวัยประสบและส่งผลต่อสุขภาพ

3. สถานที่

การเผาหม้อใช้วิธีการเผาแบบสุ่มเชื้อเพลิงบนชั้นงานกลางลานโล่ง ซึ่งมีข้อดีคือสามารถเผาจำนวนน้อยหรือมากก็ได้ แต่ต้องใช้พื้นที่มากเพราะการจุดไฟต้องห่างจากอาคารใกล้เคียงเพื่อความปลอดภัย และป้องกันไม่ให้ควันไฟที่เกิดจากการเผาอบกวนผู้อยู่อาศัยในหมู่บ้าน แต่มีอุปสรรคในฤดูฝนซึ่งหากฝนตกหรือพื้นดินเปียกชื้นจะไม่สามารถทำการเผาได้ ขาดสถานที่ในการผึ่งเก็บหม้อดินให้แห้งก่อนทำการเผา เนื่องจากต้องเรียงเก็บในที่ร่มไม่ถูกแดดและฝน ขาดสถานที่กองเก็บเชื้อเพลิงสำหรับการเผา ซึ่งต้องกันฝนได้

4. รูปแบบผลิตภัณฑ์

ชาวบ้านหม้อยังคงผลิตหม้อรูปแบบเดิมอยู่ แม้แนวโน้มการใช้หม้อดินเผาแบบเดิมจะลดลง มีการปรับภาชนะรูปแบบแปลกออกไปบ้างตามที่ลูกค้าสั่งแต่ไม่มากนัก ราคาสินค้าไม่เปลี่ยนแปลงมากนักจากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งรูปแบบหม้อที่ผลิตอยู่นั้นมีราคาไม่สูง จึงต้องเร่งผลิตให้มากเพื่อให้มีรายได้เพียงพอ มีเสียงบ่นจากลูกค้าว่าเนื้อหม้อไม่ดีเหมือนเมื่อก่อน ไม่แข็งแรงคงทนและน้ำซึมได้มาก ไม่ค่อยมีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ในขณะที่ความต้องการใช้งานและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากปัจจุบันจำนวนผู้ที่ยังยึดอาชีพปั้นหม้อเหลืออยู่น้อย ทำให้รูปแบบหม้อที่ปั้นไม่ค่อยมีความหลากหลาย ที่มีทำรูปแบบแปลกออกไปบ้างก็เป็นไปตามที่ลูกค้านำแบบมาสั่งผลิต

5. แรงงาน

จำนวนผู้ปั้นหม้อลดลงทำให้ไม่มีแรงงานมาทดแทนผู้ปั้นหม้อเดิมที่สูงวัยขึ้น ในปัจจุบันผู้ปั้นหม้อส่วนใหญ่อายุมากกว่า 30 ปี ยังคงต้องทำงานหนักเพื่อสร้างรายได้ ไม่มีคนรุ่นใหม่มาสืบทอดอาชีพอย่างจริงจัง เพราะมีทางเลือกในการประกอบอาชีพอื่นหรือทำงานในท้องถิ่นอื่นมากกว่า

6. การตลาด

หม้อดินเผาจากบ้านหม้อได้ส่งไปจำหน่ายยังจังหวัดต่างๆ ใกล้เคียง เช่น ขอนแก่น อุบลราชธานี เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่ผู้ผลิตไม่ทราบราคาขายปลีกในตลาดเป็นเท่าไร เพราะผู้ซื้อเป็นพ่อค้าคนกลางมารับซื้อไปผู้กำหนดราคาเป็นผู้ซื้อที่มารับซื้อไปขายส่ง โดยตั้งราคาจำกัดจากราคาตลาดจึงทำให้ราคาของผู้ผลิตขายได้ค่อนข้างต่ำ กำไรส่วนต่างจึงเป็นของพ่อค้าคนกลาง ไม่มีอำนาจในการตั้งราคาเอง เนื่องจากการไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อบริหารจัดการการขายร่วมกัน และมีการขายตัดราคากันในบางครั้งเนื่องจากต้องการให้ขายได้ก่อน

7. สุขภาพ

ผู้บ้านหม้อเริ่มมีวัยสูงขึ้นจึงเริ่มประสบปัญหาสุขภาพเพราะการปั้นหม้อทั้งวัน เช่น ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อจากการนวดดินและปั้นหม้อ มีปัญหาสุขภาพของผู้สูงอายุทำให้ทำงานได้ไม่ดีเหมือนเมื่อก่อน

กลุ่มอาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมือง และนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จึงได้ร่วมกับชาวบ้านในการวิเคราะห์ปัญหาต่างๆ โดยสรุปสถานการณ์ปัญหาได้ 7 ประเด็นดังนี้ คือ 1) วัตถุดิบ 2) เทคนิคการผลิต 3) สถานที่ 4) รูปแบบผลิตภัณฑ์ 5) แรงงาน 6) การตลาด และ 7) สุขภาพ โดยทีมอาจารย์ นิสิตฝึกงาน และชาวบ้าน มีความเห็นร่วมกันในการที่จะค้นหาและสร้างเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ในการดำรงรักษาและพัฒนาอาชีพปั้นหม้อ โดยศึกษาจากประวัติศาสตร์ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง คุณค่า/อัตลักษณ์ของการปั้นหม้อ เน้นให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วม และมีความตระหนักในคุณค่าและอัตลักษณ์ของการประกอบอาชีพปั้นหม้อโดยใช้กระบวนการงานวิจัย ที่สามารถสืบทอดต่อไปได้อย่างยั่งยืน

1.2 คำถามการวิจัย

คุณค่าและอัตลักษณ์การปั้นหม้อของชุมชนบ้านหม้อ เป็นอย่างไร และจะนำมาใช้ในกระบวนการพัฒนาอาชีพกลุ่มคนบ้านหม้อ ต.เขวา อ.เมือง จ.มหาสารคาม ได้อย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์โครงการ

มีวัตถุประสงค์โครงการ 4 ด้านดังนี้ คือ

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาและวิวัฒนาการของการประกอบอาชีพปั้นหม้อของชุมชนบ้านหม้อ ตำบล เขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
2. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาและศักยภาพในการประกอบอาชีพปั้นหม้อ หมู่บ้านหม้อ ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
3. เพื่อสังเคราะห์ องค์ความรู้ คุณค่าและอัตลักษณ์ การประกอบอาชีพปั้นหม้อ ของชุมชนบ้านหม้อ
4. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาอาชีพปั้นหม้อร่วมกันของคนบ้านหม้อ หมู่บ้านหม้อ ตำบล เขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

1.4 พื้นที่ศึกษา

ชุมชนบ้านหม้อ หมู่ที่ 11 ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

1.5 วิธีการดำเนินงาน

แบ่งออกเป็นขั้นตอนและกิจกรรมต่างๆ ดังนี้

1. ประชุมเตรียมความพร้อมของทีมในการดำเนินโครงการ
2. ประชุมทำความเข้าใจกับชุมชนและขยายกลุ่มเครือข่ายการพัฒนาภายในชุมชน
3. ประชุมทีมออกแบบเครื่องมือการศึกษาข้อมูล
4. ศึกษารวบรวมข้อมูล
 - ประวัติความเป็นมาของอาชีพบ้านหม้อและคนบ้านหม้อ วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้ในอดีต
 - สภาพชุมชน ที่ส่งผลกระทบต้ออาชีพบ้านหม้อ
 - กระบวนการผลิต เทคนิครูปแบบและวิธีการปั้นหม้อ สถานการณ์ปัญหา
 - การตลาด และ ศักยภาพการประกอบอาชีพบ้านหม้อในปัจจุบัน
5. นำเสนอข้อมูลกับชุมชนเพื่อเพิ่มเติมและตรวจสอบข้อมูล กำหนดปัญหาาร่วมกัน
6. สังเคราะห์เรื่องคุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพบ้านหม้อ
7. ศึกษาฐานแหล่งที่เป็นต้นแบบการเรียนรู้และการพัฒนาในด้านที่เกี่ยวข้อง
8. จัดเวทีประมวลองค์ความรู้และกำหนดแนวทางการพัฒนาร่วมกัน
9. รายงานความก้าวหน้า
10. ประชุมเพื่อวางแผนปฏิบัติการโครงการนำร่อง
11. ดำเนินการทดลองปฏิบัติการโครงการนำร่อง
12. เทคนิคการเตรียมดินโดยลดการใช้แรงงานคน
13. การออกแบบผลิตภัณฑ์ที่เป็นอัตลักษณ์บ้านหม้อ
14. เทคนิคการเผาหม้อที่ประหยัด มีคุณภาพ เหมาะสมกับชุมชนบ้านหม้อ
15. สรุปวิเคราะห์ผลการทดลองปฏิบัติการ
16. จัดเวทีนำเสนอผลการดำเนินการโครงการนำร่องต่อชุมชน
17. สรุปผลวิจัยและจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบข้อมูลความเป็นมาของอาชีพบ้านหม้อของชุมชนบ้านหม้อและสถานการณ์ปัจจุบันที่เป็นปัจจัยกำหนดวิถีชีวิตของชาวบ้านหม้อ
2. ได้รูปแบบการพัฒนาอาชีพจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ที่สืบทอดจากบรรพบุรุษเพื่อพัฒนาร่วมกันอย่างยั่งยืน
3. เกิดการรวมกลุ่มอาชีพเพื่อร่วมกันพัฒนาส่งเสริมอาชีพบ้านหม้ออย่างมีระบบและมีกระบวนการเรียนรู้ ร่วมกัน

4. ได้รูปแบบการทำงานวิจัยร่วมกันระหว่างนักวิจัยหลักและนักวิจัยชาวบ้าน
5. ได้รูปแบบที่เหมาะสมในการพัฒนาอาชีพปั้นหม้อของชุมชนบ้านหม้อ

1.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ระหว่างนักวิจัยจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ กับกลุ่มชาวชุมชนบ้านหม้อที่ปั้นหม้อเป็นอาชีพหลัก โดยการวิจัยจะเน้นกลุ่มชาวชุมชนบ้านหม้อเป็นเป้าหมายและเป็นศูนย์กลางของการวิจัย ใช้การเก็บข้อมูลทั้งระดับข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) โดยการลงพื้นที่สำรวจ สัมภาษณ์ และสังเกตการณ์สภาพของชุมชนและกิจกรรมในของกลุ่ม และระดับข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) การวิเคราะห์ข้อมูล การปฏิบัติการ การสรุปผลและติดตามผล

กรอบเชิงเนื้อหาในการวิจัย

1. ดำเนินการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมาและการประกอบอาชีพการปั้นหม้อของชุมชนบ้านหม้อ
2. ศึกษาข้อมูลสถานการณ์ปัจจุบันและค้นหาปัญหาในการประกอบอาชีพ การพัฒนาชุมชน และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน โดยการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันเพื่อค้นหาศักยภาพของชุมชนในด้านต่างๆ เพื่อนำมาใช้แก้ปัญหาและพัฒนาให้เกิดประโยชน์สูงสุด
3. รวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับการปั้นหม้อซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน สนับสนุนให้มีการนำมาประยุกต์ใช้ พัฒนาและถ่ายทอดต่อไป
4. สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการมีส่วนร่วมวิเคราะห์ปัญหาและพัฒนาอาชีพปั้นหม้อโดยเริ่มจากภายในชุมชน
5. ร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนาอาชีพปั้นหม้อที่เหมาะสมกับชุมชน

บทที่ 2 ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

2.1 ทบทวนวรรณกรรม

2.1.1 แนวคิดกระบวนการพัฒนาชุมชน

2.1.1.1 ความหมายของกระบวนการพัฒนาชุมชน

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา (2528 : 25) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงอย่างมีระบบ และมีขั้นตอนโดยเฉพาะเป็นการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น โดยยึดมาตรฐานการอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะเป็นหลักเกณฑ์ กระบวนการพัฒนาชุมชนจะต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นอยู่ และความสามารถของบุคคล เพื่อที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชนให้มากที่สุด เช่น จากการตัดสินใจบุคคลเดียวหรือสองคน ตกลงใจกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อประชาชนทั้งหมด มาเป็นสถานการณ์ที่มีบุคคลหลายคนเป็นผู้ตัดสินใจดำเนินการเพื่อประโยชน์ของเขาเอง และจากสภาพที่มีการร่วมมือเพียงเล็กน้อยไปสู่สภาพที่มีการร่วมมือกันอย่างพร้อมเพรียง

सानิตย์ บุญชู (2526 : 11 – 12) หมายถึง ขั้นตอนของการกระทำที่กำหนดขึ้นไว้โดยสมาชิกของชุมชน เพื่อให้บรรลุจุดหมายปลายทางที่เลือกสรรไว้ ขั้นตอนของการกระทำดังกล่าวได้ถูกกำหนดขึ้นจากกลุ่ม และโดยบุคคลภายในกลุ่ม ซึ่งถือว่าเป็นความเจริญก้าวหน้าโดยการสร้างความสำนึก และความสามารถให้เกิดขึ้นแก่บุคคลในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงเป็นกระบวนการอย่างหนึ่งในทางสังคมซึ่งทำให้นักชนมีชีวิต และเข้าควบคุมข้อขัดข้องต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน และในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลง

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2526 : 19) หมายถึง การกระทำที่จะต้องทำต่อเนื่องกันอย่างเป็นระบบ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงนี้จำเป็นต้องใช้เวลา และจำเป็นต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงที่ถูกวิธี

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526 : 53) หมายถึง การดำเนินงานเป็นขั้นตอนจากจุดเริ่มต้น ซึ่งเป็นภาวะหรือสภาพชุมชนที่ไม่พึงปรารถนา เปลี่ยนแปลงไปจนถึงจุดสุดท้ายของการพัฒนาอันเป็นเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงคือสภาพที่สังคมปรารถนา

โดยสรุป กระบวนการพัฒนาชุมชน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาไปสู่สิ่งที่พึงปรารถนาอย่างเป็นระบบ อย่างเป็นลำดับขั้นตอน และค่อยๆ เป็นค่อยๆ ไป โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนให้มากที่สุด

2.1.2 แนวคิดและหลักการของการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้ความสำคัญต่อกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมโดยใช้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยกระบวนการพัฒนา เป็นกระบวนการที่มุ่งไปสู่การระดมความ

คิดเห็นและยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางความคิด มาร่วมกันพัฒนา กำหนดแนวทาง ทิศทางเพื่อยกระดับการพัฒนาตนเองหรือเพื่อกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วมของทุก ภาคส่วน

การจัดกระบวนการดังกล่าวนี้จะนำมาสู่การเสริมสร้างพลังอำนาจในการพัฒนา ช่วยประสาน ความขัดแย้งและลดช่องว่างหรือความเหลื่อมล้ำทางสังคม และสร้างความเสมอภาคทางความคิด โดยการสร้างกระบวนการให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการพัฒนา นับตั้งแต่การสร้างการมีส่วนร่วมใน การค้นหาปัญหา การร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ อันเป็น การสร้างความรู้สึกของการเป็นเจ้าของร่วมกัน (Sense of Belonging) อย่างเท่าเทียมกัน โดย กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ หรือนักวิจัย ยกพัฒนาต้องคำนึงถึงหลักการ สำคัญๆ เพื่อใช้ในการปฏิบัติการดังนี้

2.1.2.1 หลักการปฏิบัติการจัดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

1. การจัดวางความสัมพันธ์ที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน การจัดบทบาทความสัมพันธ์ที่เสมอภาค จะนำมาสู่ความเท่าเทียมกัน หรือสร้างโอกาสของการเสนอความคิด การปฏิบัติการ อย่างเท่าเทียมกันแก่ผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ และกำหนดบทบาทการทำงานให้เหมาะสมตามศักยภาพและความพอใจของผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ ความสำคัญของการจัดวางความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน คือ การให้ความสำคัญต่อกระบวนการตัดสินใจที่เท่าเทียมกัน ไม่มีการชี้นำ หรือมอบอำนาจให้การตัดสินใจด้วยคนใดคนหนึ่งแต่ หมายความว่าทุกๆ การตัดสินใจ อำนาจในการตัดสินใจต้องเป็นฉันทามติที่เกิดขึ้นในนามของสมาชิกทั้งหมด (Consensus)
2. บทบาทของผู้จัดกระบวนการคือ การจัดปรับความสัมพันธ์เป็นผู้กระตุ้น เป็นผู้เอื้ออำนวย เป็นที่ปรึกษา เป็นพันธมิตรร่วมคิด ร่วมให้ข้อมูล และร่วมดำเนินการกับประชาชนที่เป็นเจ้าของงาน
3. การมีอิสระไม่ครอบงำ กระบวนการเรียนรู้ที่ดีและมีประสิทธิภาพ คือ การเคารพความเป็นมนุษย์และอยู่บนพื้นฐานของการไม่ครอบงำ ไม่จำกัดวิธีคิด หากแต่ให้ความสำคัญต่อการสร้างอิสรภาพทั้งทางความคิด และทางปฏิบัติโดยเฉพาะ ความเชื่อมั่นใน ศักยภาพ ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่น โดยอยู่บนพื้นฐานกฎกติกาที่ได้ตกลงกันไว้
4. การสร้างการมีส่วนร่วมของทุกกลุ่มในสังคม ในพื้นที่ๆ หนึ่งหรือ ในชุมชนๆ หนึ่ง ประกอบไปด้วยผู้คนที่หลากหลายทั้งในแง่ของความแตกต่างหลากหลายด้านฐานะ เพศ วัย สถานะทางสังคม การจัดกระบวนการเรียนจะต้องเปิดโอกาสให้กลุ่มคนที่มีความแตกต่างหลากหลายได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเหมาะสมและเท่าเทียมกัน และเปิดโอกาสให้ทุกส่วนได้มีส่วนร่วมในการแสดงออกทางความคิด ศักยภาพ ความรู้ อย่างต่อเนื่องและกระจายผลประโยชน์ไปสู่ทุกภาคส่วนของสังคมอย่างเป็นธรรม

2.1.2.2 คุณลักษณะของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

1. เป็นการเรียนรู้ที่สร้างจิตสำนึกทางอุดมการณ์ สำนึกคุณค่าศักดิ์ศรีของมนุษย์และพลังของการรวมกลุ่มพลังชุมชน
2. เป็นการเรียนรู้แบบองค์รวมเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน
3. เป็นการเรียนรู้ที่ประสานระหว่างการเรียนรู้เชิงประจักษ์ร่วมกับทฤษฎี
4. เป็นการเรียนรู้ตรงจากการได้เห็นของจริงหรือแลกเปลี่ยนประสบการณ์ตรง
5. ให้ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้
6. ใช้กระบวนการกลุ่มที่เน้นความร่วมมือ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
7. เน้นกระบวนการมากกว่าเนื้อหา
8. กระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้นต้องเป็นไปอย่างต่อเนื่อง
9. เน้นการสร้างบรรยากาศเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ
10. จัดวางความสัมพันธ์ที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน

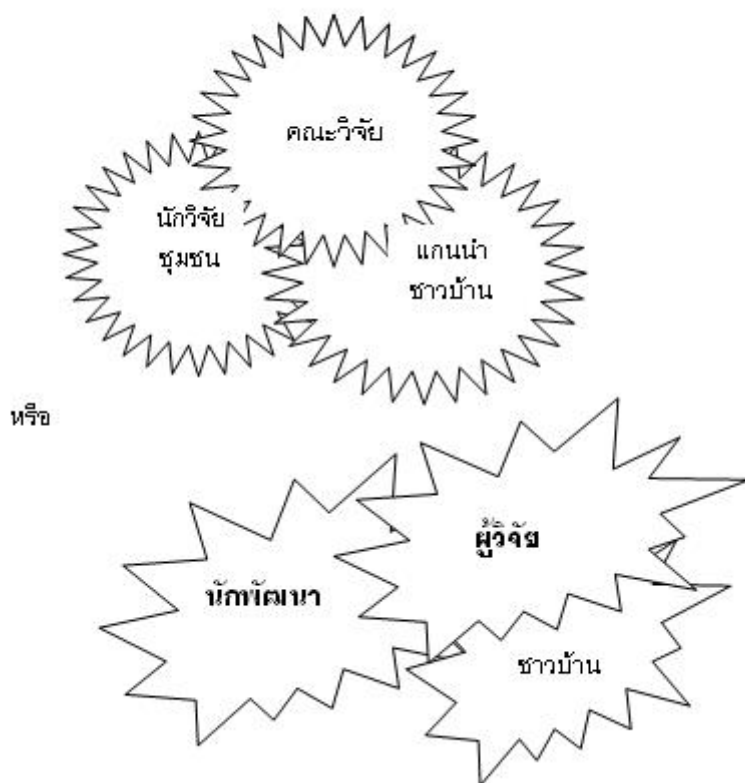
2.1.2.3 การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การกระจายโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองและการบริหารเกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ รวมทั้งการจัดสรรทรัพยากรของชุมชนและของชาติ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน โดยการให้ข้อมูล แสดงความคิดเห็น ให้คำแนะนำปรึกษา ร่วม วางแผน ร่วมปฏิบัติ รวมตลอดจนการควบคุมโดยตรงจากประชาชน “

การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PARTICIPATORY ACTION RESEARCH - PAR) เป็นระเบียบวิธีการวิจัยแนวใหม่เป็นการผสม การวิจัยเชิงปฏิบัติการ กับ การวิจัยอย่างมีส่วนร่วม คือ กระบวนการค้นคว้าหาความรู้ ตามหลักการของ การวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์แบบเดิม ต่างกันเพียงแต่ ผู้ที่เคยถูกวิจัย คือชาวบ้าน กลับมามีบทบาทเข้ามีส่วนร่วมในการวิจัยเอง และมีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย ร่วมกับนักวิจัย จากภาคการศึกษา และ ภาคธุรกิจการท่องเที่ยว ตั้งแต่กำหนดปัญหาการดำเนินการ การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนวางแผน ทำแผนปฏิบัติการ ลงมือปฏิบัติ หาแนวทางในการแก้ปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรมและประเมินผลที่ได้รับกันเองอย่างโปร่งใสทุกฝ่าย เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นวิธีการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ช่วยให้ประชาชนใช้ความรู้ใหม่จากที่ผ่านกระบวนการ สหวิทยาการ ผสมผสานความรู้ที่เป็นทางการเข้าด้วยกัน แล้วนำมาปฏิรูปเปลี่ยนแปลงความเป็นจริงในสังคมของเขาเอง และยังอิงการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ศึกษาแบบเจาะลึกถึงแก่น คือ รากหญ้า เน้นองค์รวมและให้ความสำคัญแก่คุณค่าของความเป็นมนุษย์ของผู้ถูกวิจัย เน้นการพัฒนาที่ยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนแนวคิด วิสัยทัศน์กระบวนการทัศน์ ให้นักวิจัยเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน (positive approach) คำนึงถึงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และ

ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง ประโยชน์จากทรัพยากรเป็นมูลค่าที่ได้จึงตกถึงรากหญ้า เจ้าของทรัพยากร คือสมาชิกชุมชนในพื้นที่อย่างแท้จริง มิใช่ได้แต่คนนอกที่เป็นผู้วิจัย นักธุรกิจการท่องเที่ยว หรือนักท่องเที่ยวเท่านั้น

3. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม
(PARTICIPATORY ACTION RESEARCH (PAR))

2.1.3 แนวคิดในการพัฒนา

การพัฒนาเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง (Continuing process) การพัฒนาจึงจำเป็น ต้องให้ความสำคัญกับลำดับ/ขั้นตอน (Stages) และความเชื่อมโยง (Relation or Linkage) เพราะฉะนั้น แนวคิดและทฤษฎีในการพัฒนาจึงปรากฏชัดเป็น 2 กลุ่ม ๆ หนึ่งมองการพัฒนาว่าดำเนินการไปตามลำดับหรือขั้นตอนจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่ง โดยต้องสร้างความพร้อมด้านต่าง ๆ อย่างเหมาะสม สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงเน้นสำหรับพันธุ์ไม้ ที่ปลูกในโครงการ ป่ารักษน้ำว่าต้องยึดพระราชนโยบายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ ไม่ใช้สอย ไม่ผล และไม่ยืนต้นที่จะเติบโตเป็นป่า และป่าไม้ช่วยซึมซับน้ำฝนไว้ได้ดิน เป็นต้นน้ำลำธาร เพื่อการบริโภคและการเกษตร อีกกลุ่มมองการพัฒนาว่าจะเกิดขึ้นได้โดยการกระตุ้นหรือชักนำโดยปัจจัยในการพัฒนา เช่น การสะสมทุน การค้าต่างประเทศ เป็นต้น โดยมีความเชื่อว่าความพร้อมนั้นสร้างได้ เพื่อให้สอดคล้องกับการสะสมทุนหรือการค้าระหว่างประเทศ บนความเชื่อดังกล่าวมักจะเกิดการพัฒนาแบบ “ก้าวกระโดด” เพราะประชาชนไม่สามารถสร้างความพร้อมตาม

แบบอย่างของนักพัฒนา และนักพัฒนาที่ไม่สามารถปรับตัวเองให้มีความพร้อมที่จะสอดคล้องกับ ความพร้อมของประชาชน ทำให้เกิดช่องว่างและปัญหาได้

2.1.3.1 หัวใจของการพัฒนา

การพัฒนาจะต้องสร้างความภูมิใจในอาชีพ

ดั่งพระราชดำรัสสมเด็จพระนางเจ้าฯ

พระบรมราชินีนาถ พระราชดำรัส เมื่อ 4 ธันวาคม 2540

“...ประเทศไทยยืนยงอยู่ได้อย่างมีอิสระเสรี ไม่ต้องพึ่งพาใครก็เพราะพืชพันธุ์ธัญญาหารที่เรามี และผู้ที่ทำให้เรายืนอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง คือ ชาวบ้านคนไทยที่ภูมิใจในการทำไร่ไถนาตัวเอง...”

"การพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญยิ่งขึ้นไปนั้น ย่อมต้องพัฒนาบุคคลก่อน เพราะถ้าบุคคลอันเป็น องค์ประกอบของส่วนรวมไม่ได้รับการพัฒนาแล้ว ส่วนรวมจะเจริญและมั่นคงได้ยากยิ่ง การที่ บุคคลจะพัฒนาได้ก็ด้วยปัจจัยประการเดียว คือ การศึกษา การศึกษานั้นแบ่งเป็นสองส่วน คือ การศึกษาวิชาการ (Academic Learning) ส่วนหนึ่ง กับการอบรมบ่มนิสัย (Spiritual Development) ให้เป็นผู้มีจิตใจใฝ่ดีใฝ่เจริญ มีปกติ ละอายชั่วกลัวบาปส่วนหนึ่ง การพัฒนาบุคคล จะต้องพัฒนาให้ครบถ้วนทั้งสองส่วน เพื่อให้บุคคลได้มีความรู้ไว้ใช้ประกอบการและมีความดีไว้ เกื้อหนุนการประพฤติปฏิบัติทุกอย่างให้เป็นไปในทางที่ถูกที่ควร และอำนวยผลเป็นประโยชน์ที่ พึงประสงค์"

พระบรมราชาโชวาท พระราชทานแก่ผู้นำเยาวชนและเจ้าหน้าที่ ณ สำนักจิตรลดาโรฐาน เมื่อ 14 ตุลาคม 2512

"...คำว่า "การพัฒนา" คืออย่างไร ก่อนอื่นเราต้องทราบว่า "พัฒนา" คือ "มุ่งให้เกิดความ เจริญก้าวหน้า มุ่งให้ทุกคนมีความสุขสบาย" ดังนั้นทุกคนจึงมุ่งที่จะพัฒนา แต่เพราะการที่ทุกคน มุ่งที่จะพัฒนานี้ จึงมีทางทำให้เสียได้ เพราะว่ามีผู้ที่ไม่ได้มุ่งให้เกิดความก้าวหน้าแท้จริงรวมอยู่ ด้วย หรืออาจเป็นว่าฝ่ายตรงข้ามนำเอาคำ "พัฒนา" ไปใช้ด้วยก็ได้ ผู้ที่ฉลาดมีไหวพริบดีจึงจะ แยกได้ว่า ใครจะมาพัฒนาให้ และใครจะมามุ่งพัฒนาเพื่อประโยชน์ของฝ่ายพวกตัว..."

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระเมตตาพระราชทานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ แก่อาณาประชาราษฎร์ ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลย์สิริราชสมบัติในปี พ.ศ.2489 จวบจนปัจจุบัน นับเป็นเวลาถึง 53 ปี พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ ทำให้ทรง เป็นนักวิจัยชนบทด้วยพระองค์เอง เริ่มจากการรวบรวมข้อมูลที่ทรงค้นพบและผลจากการศึกษา ค้นคว้าวิจัย ซึ่งสิ่งนี้ทรงนำมาใช้เป็นแนวทางการพัฒนาในเวลาต่อมา **ทรงเน้นหนักที่จะให้ ประชาชนพึ่งตนเองได้อย่างค่อยเป็นค่อยไป** เครื่องมือที่ทรงใช้ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ เพื่อพึ่งตนเองได้ในชนบท คือการที่ได้พระราชทานพระราชดำริให้จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาอัน เนื่องมาจากพระราชดำริ ขึ้น 6 แห่ง ทั่วประเทศ ทำการศึกษาค้นคว้าหาความเหมาะสมด้านการ พัฒนาของแต่ละภูมิภาค ซึ่งที่นี้เองทรงเลือกไว้ใช้เป็นแหล่งที่ประชาชนสามารถเข้ามาศึกษา และ

ใช้บริการจากเจ้าหน้าที่ของรัฐในระบบ One Stop Service อันกลายเป็นมิติใหม่ของการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองได้ในปัจจุบัน ซึ่งการค้นคว้าหาแนวทางพัฒนาทรัพยากรบุคคลของประเทศให้พึ่งตนเองได้นี้ เป็นงานที่หนักและท้าทายความสามารถยิ่งนัก เพราะต้องเริ่มจาก ตนเองที่เรียกว่าระเบิดจากภายในและพัฒนาไปตามขั้นตอน โดยจะต้องให้เกิดความเชื่อมโยง (Linkage) ของกิจกรรม เพื่อให้ครอบคลุมเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง บนพื้นฐานของความร่วมมือ และสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคล กับระบบที่จะทำให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งใช้ระยะเวลาอันยาวนานยิ่ง

เพราะมีขั้นตอนและสาระที่ต้องทำคือ

1. เริ่มด้วยการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เพื่อให้พอมี พอกิน พอใช้
2. การพัฒนาต้องพึ่งตนเองและร่วมมือกัน ไม่ติดตำรา และสร้างคนให้สมบูรณ์ ทั้งด้านความรู้และจิตใจฝึดี
3. ส่งเสริมความรู้และเทคนิควิธีการสมัยใหม่ที่เหมาะสม เพื่อสามารถเชื่อมโยงเศรษฐกิจพอเพียงกับเศรษฐกิจการค้าได้อย่างดี
4. ส่งเสริมปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมถึงการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากร ธรรมชาติ
5. การพัฒนาต้องเป็นไปตามขั้นตอน ตามลำดับความจำเป็น ประหยัด และ สอดคล้องกับสภาพ ภูมิศาสตร์ ภูมิวัฒนธรรม บนความเชื่อที่ว่าประโยชน์ส่วนรวมคือประโยชน์ ส่วนตน

2.1.4 แนวคิดศิลปะการละคร เพื่อการค้นหาและถ่ายทอดคุณค่าและอัตลักษณ์ ของอาชีพบ้านหม้อ

ทางผู้วิจัยนำกระบวนการของศิลปะการละครเพื่อพัฒนามาใช้เป็นกรอบความคิด

และแนวทางในการจัดการเรียนรู้และกำหนดกิจกรรมต่างๆในโครงการต่อไป โดยคัดเลือกละครเพื่อการพัฒนาในรูปแบบต่างๆมาใช้ในการจัดกิจกรรม ดังต่อไปนี้

1. Drama in Education (DIE) เป็นกิจกรรมที่ต้องวางแผนที่ดีและต่อเนื่องเพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้เรียนรู้เนื้อหาผ่านประสบการณ์สมมุติ โดยให้สวมบทบาทเป็นตัวละครต่างๆ ร่วมกันมีเป้าหมายให้เรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติ(Learning by Doing) จุดมุ่งหมายจะเป็นการพัฒนาผู้เข้าร่วมกิจกรรม ผ่านการวางแผนกิจกรรมต่างๆ ซึ่งหัวข้อที่นำมาใช้ในการวางแผนนั้นต้องเป็นหัวข้อที่ก่อให้เกิดพัฒนาการทางความคิด การใช้เหตุผล รู้จักเข้าใจผู้อื่น พัฒนาตนเอง และกลุ่ม พัฒนาความคิดด้านสังคมและภาษา และการเรียนรู้ด้านอื่นๆต่อเด็กๆในกลุ่ม ละครประเภทนี้ไม่ต้องการผู้ชม แต่สามารถนำมาพัฒนาเป็นละครเวทีที่สมบูรณ์แบบได้ในโอกาสต่อไป
2. Creative Drama หรือ ละครสร้างสรรค์ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาทักษะของผู้เข้าร่วมกิจกรรม โดยมีกิจกรรมเพื่อการพัฒนาทักษะอย่างเป็นขั้นตอน เช่น สมาธิ การสังเกต จินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ ความคิดวิเคราะห์ การสื่อสารทางกายและภาษา

การอ่าน การพัฒนาทักษะสังคม การเคารพตนเองและเห็นคุณค่าเชิงบวกในตนเอง การตระหนักถึงประเด็นปัญหาสังคม เข้าใจสภาพความเป็นจริงในสังคม พัฒนาผู้เข้าร่วมให้เข้าใจศิลปะการละครที่แท้จริงและมีจิตใจละเอียดอ่อน จุดมุ่งเน้นของละครสร้างสรรค์อยู่ที่กระบวนการไม่ใช่ผลผลิตทางละคร(Process not product) ดังนั้นจึงไม่ต้องการผู้ชมอย่างเป็นทางการ แม้ว่าผลจะออกมาเป็นละครแต่ก็ไม่ได้ต้องการความสมบูรณ์แบบที่มีองค์ประกอบของการแสดงครบถ้วนหรือมีการออกแบบศิลปะมาเป็นอย่างดี แต่เน้นทักษะของปัจเจกชนที่ร่วมกิจกรรม ซึ่งกระบวนการทางศิลปะการละครได้เปิดพื้นที่และสร้างโอกาสให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้พัฒนาตนเองผ่านการเล่นที่เรียวร้อยเป็นกระบวนการเพื่อการพัฒนา ซึ่งเรื่องราวอาจเรียวร้อยมาจากนิทาน เรื่องราวในท้องถิ่น หรือเรื่องที่คุณร่วมกิจกรรมช่วยกันคิดค้นและเรียวเรียงขึ้นมาก็ได้ กิจกรรมในละครสร้างสรรค์อาจเปลี่ยนจากการแสดงละครให้เป็นการแสดงละครหุ่นได้เช่นกันหากเป็นกิจกรรมที่ทำในเวลาจำกัด เป็นส่วนใหญ่

3. ละครชุมชน (Community Theatre) เป็นกระบวนการที่ต้องให้ความสำคัญและระยะเวลาในการดำเนินงาน ที่จะนำและดัดแปลงวัตถุดิบในชุมชนมาใช้ให้กลายเป็นเครื่องมือที่มีศักยภาพและเข้าถึงคนในชุมชนได้ โดยเป็นเครื่องมือที่เข้าถึงประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชนได้ เพื่อให้คนในชุมชนสามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างสันติ ละครชุมชนจึงหมายถึงการทำงานละครเพื่อการพัฒนาโดยใช้กระบวนการทางศิลปะการละครที่สนุกสนาน และผสมผสานที่เข้าถึงประเด็นปัญหาร่วมกันของคนในชุมชน ละครชุมชนจึงเป็นละครที่เกิดได้ในทุกที่ จากทุกเรื่องราว โดยการบอกเล่าของกลุ่มคนที่หลากหลายที่มีความสนใจร่วมกัน กระบวนการละครชุมชนสามารถสร้างประโยชน์ให้แก่ผู้เข้าร่วมได้

3 ระดับ คือ

- ระดับบุคคล ก่อให้เกิดพัฒนาการทางจิตใจและสังคม สร้างความมั่นใจ ความกล้าแสดงออก การใช้พลังสร้างสรรค์ รู้จักเรียนรู้สังคม ชุมชนที่อยู่และเคารพสิทธิของผู้อื่น
- ระดับครอบครัวและชุมชน คือ สามารถสื่อสารกับคนรอบข้างได้อย่างเป็นธรรมชาติ ลดช่องว่างที่ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆลงได้
- ระดับสังคมในวงกว้าง คือทำให้ตระหนักถึงปัญหาและเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาต่างๆ

2.2 นิยามศัพท์เฉพาะ

2.2.1 ความหมายของ “กระบวนการ”

กระบวนการตามความหมายของ พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้ความหมายไว้ว่า “กระบวนการ คือ ปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงอย่างมีระบบไปสู่ผลอย่างหนึ่ง เช่น กระบวนการเจริญเติบโตของเด็ก กรรมวิธีหรือลำดับการกระทำดำเนินต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จ ณ ระดับหนึ่ง เช่น กระบวนการเคมีเพื่อผลิตสิ่งใดสิ่งหนึ่ง”

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524 ได้ให้ความหมายของกระบวนการไว้ว่า “กระบวนการหรือกรรมวิธีหมายถึงการเปลี่ยนแปลงใดที่ผู้สังเกตสามารถเห็นลักษณะหรือแนวทางที่แน่นอนกันตลอดในเรื่องนั้นๆ เช่น กรรมวิธีผลิตสิ่งของต่างๆ ซึ่งต้องทำเป็นขั้นตอน หรือกระบวนการวิวัฒนาการ เป็นต้น”

จากความหมายที่กล่าวมาแล้วข้างต้นอาจจะได้ความหมายไว้ว่า “กระบวนการเป็นการกระทำใดๆ ก็ตาม ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นอย่างมีขั้นตอนเป็นระบบและมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นไปจนถึงขั้นตอนสุดท้าย” ตัวอย่างเช่น กระบวนการเจริญเติบโตของมนุษย์เป็นไปตามวัย คือ ทารก วัยเด็ก วัยผู้ใหญ่และวัยผู้สูงอายุ เป็นต้น (สนธยา พลศรี, 2537 : 2)

2.2.2 ความหมายของ “การพัฒนา”

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตามแบบฉบับประเทศทุนนิยมในการพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างเต็มรูปแบบ โดยมีการกระตุ้นการพัฒนาอุตสาหกรรมและมีการเปิดประเทศมากขึ้น ซึ่งผลของการพัฒนาในรูปแบบดังกล่าวตลอดระยะเวลาเกือบห้าทศวรรษที่ผ่านมา นั้น เป็นที่ประจักษ์และเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปโดยสถาบันด้านเศรษฐกิจและการเงินระหว่างประเทศแล้วว่า เศรษฐกิจของประเทศไทยนั้นประสบความสำเร็จในการขยายและกระจายฐานการผลิต สามารถเพิ่มกำลังการผลิตมากขึ้นได้ทุกสาขาอย่างกว้างขวางและครบวงจร รวมทั้งมีการเร่งส่งเสริมการส่งออก และมีการเพิ่มขึ้นของการจ้างงานในประเทศ จนขณะนี้เป็นที่ยอมรับว่า ฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศไทยได้พ้นจากประเทศที่มีรายได้ต่ำมาสู่การเป็นประเทศกำลังพัฒนาที่มีรายได้ปานกลางและมีระดับการพัฒนาที่มากกว่าเมื่อปี พ.ศ.2504 เป็นอย่างมาก

มีผู้ให้คำนิยามของคำว่าพัฒนาไว้มากมาย ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้คือ

“การพัฒนา” หมายถึง “กระบวนการเคลื่อนไหวจากสภาพที่ไม่น่าพอใจไปสู่สภาพที่น่าพอใจ การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เคลื่อนไหวอยู่เสมอไม่หยุดนิ่ง” (อาภรณ์ จันทรสวรรค์)

“การพัฒนา” หมายถึง “การสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น”

“การพัฒนา” หมายถึง “การเปลี่ยนสภาพไปสู่ระบบอุตสาหกรรม (Industrialization) ในบางแห่งเมื่อพูดถึงการพัฒนาจะนึกถึงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ และการสร้างถนนหนทางขนาดใหญ่ การสร้างตึกอาคารขนาดใหญ่ และการสูงเพิ่มขึ้น นึกถึงการขยายหรือการสร้างระบบการคมนาคม และระบบการขนส่งแบบใหม่ๆ นึกถึงสิ่งใหม่ๆ” (อุทัย บุญประเสริฐ : 2524)

“การพัฒนา” หมายถึง “การมีอาหารกินที่เพียงพอ มีระดับรายได้ที่พอเพียงที่จะสนองความต้องการขั้นพื้นฐานอันได้แก่ เครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัย มีงานทำ มีความเสมอภาคกันในสังคม” (D. Seer, “The Meaning of Development” Paper Presented at the 11th World Conference of the Society for International Development, Delhim Nov. 1969 pp. 2-6. อ้างใน เสถียร เขยประทับ : ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารและการพัฒนา, 2529, หน้า 5.)

“การพัฒนา” หมายถึง “การเปลี่ยนแปลงของสังคมรูปแบบหนึ่งที่มีความคิดใหม่้นำเข้าสู่ระบบสังคม ทั้งนี้เพื่อเพิ่มรายได้ต่อหัวให้สูงขึ้น และปรับปรุงระดับการดำรงชีวิตให้ดีขึ้น โดยฝ่ายกรรมวิธีการผลิตที่ทันสมัยกว่าและการจัดองค์กรทางสังคมที่มีสมรรถภาพดีกว่า การพัฒนาปรับปรุงให้ทันสมัยในระดับระบบสังคม” (เสนาะ อุณากรุล, 2526)

“การพัฒนา” หมายถึง “ สิ่งดี มีผลทางด้านบวก และเป็นสิ่งที่ชื่นชอบ” (เสถียร เขยประทับ : ความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารและการพัฒนา, 2529, หน้า 5.)

ด้านดิน ปรัชญพฤทธิ มองว่า การพัฒนาเป็นแนวคิดเชิงปทัสฐานซึ่งเปรียบเทียบกับ การปรับปรุงให้ดีขึ้น การปรับปรุงดังกล่าวนี้ รวมถึงการปรับปรุงสภาพการณ์ที่จำเป็นที่จะตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ทั้งนี้รวมถึงการมีรายได้ขั้นต่ำที่มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ หรือการจัดความยากจน การมีงานทำ การมีโอกาสในชีวิตและทรัพย์สิน และการลดความไม่เสมอภาคให้น้อยลง นอกจากนี้การพัฒนายังรวมไปถึงการให้การศึกษาเพื่อให้ประชาชนสามารถอ่านออกเขียนได้ การมีส่วนร่วมในการปกครอง การบริหาร และปราศจากการกดขี่ทางเพศ และมลพิษต่างๆ

กล่าวโดยสรุปได้ว่า “การพัฒนา” คือกระบวนการหลายมิติ ซึ่งประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างทางสังคม ทำที่ของประชาชน สถาบันต่างๆของชาติ การเร่งรัดความเจริญเติบโต การลดความไม่เท่าเทียมกัน และการจัดความยากจน นั่นคือการเปลี่ยนแปลงต่อระบบสังคมทั้งระบบ และมุ่งสู่การตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของปัจเจกชนและกลุ่มต่างๆในสังคม และ “การพัฒนาประเทศ” หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า ซึ่งการที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้นั้น จำเป็นต้องมีการให้ข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกันภายในสังคม มีการสื่อสาร การให้การศึกษาตลอดจนการจูงใจประชาชนให้มีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาประเทศต่อไป

2.2.3 ความหมายของ “เครื่องปั้นดินเผา”

ทวิศักดิ์ เสนาณรงค์ (2530:คำนำ) ได้กล่าวในหนังสือสังคมโลกศรีษณาลัย ว่า เซรามิกส์ หรือเครื่องปั้นดินเผา เป็นผลิตภัณฑ์งานช่างฝีมือที่เกิดจากสมองและมือมนุษย์ (Product of brain and hand of man) มีอายุยาวนานที่สุดในโลกเพราะสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน เป็นเครื่องมืออุปกรณ์ที่ทุกครัวเรือนใช้กันในชีวิตประจำวัน

ไชยเนตร ไวยคณี และคณะ (2525:ข) เครื่องปั้นดินเผาหมายถึง ศิลปะในการประดิษฐ์วัตถุให้เป็นรูปร่างภาษาณะต่างๆ วัตถุเหล่านี้ประกอบด้วยสารอินทรีย์ ซึ่งเป็นโลหะ ได้แก่ ดิน และหินทุกชนิดต่างๆ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างผสมกันเพื่อทำเป็นรูปร่างแล้วเผาเพื่อให้วัตถุนั้น (เนื้อดินปั้น) แข็งแกร่งทรงตัวอยู่ได้

สุภาภย์ อินทองคง (2549:9) เครื่องปั้นดินเผา และเซรามิกส์ ทั้งสองทางมีความหมายไปในทางเดียวกัน คือ เครื่องปั้นดินเผา หมายถึงศิลปะในการประดิษฐ์วัตถุให้เป็นรูปร่างภาษาณะต่างๆ เซรามิกส์ (Ceramics) เป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤต แปลว่า การเผา (To burn) ตรงกับภาษากรีกว่า เครามอส (Keramos) แปลว่า สิ่งที่เผาแล้ว (Burn Stuff) ตามความคิดชั้นมูลฐาน หมายถึง การนำดินหรือหินมาขึ้นตามธรรมชาติมาทำปฏิกิริยากับไฟโดยการเผาได้ผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปออกมา บางครั้งหมายถึงศิลปะของการปั้น (Art of Pottery)

ทวี พรหมฤทธิ์ (2532:1) เครื่องปั้นดินเผา หมายถึง ผลิตภัณฑ์นานาชนิด ที่ทำมาจากดินและหิน โดยผ่านกรรมวิธี (Firing Process) ทำให้มีความแข็งแรง (Strength) มีความคงทนถาวร ดังนั้น จึงมีความหมายมากกว่าภาษาณะเครื่องถ้วยชาม (Pottery) รูปปั้น (Figurines) แจกัน โอ่ง และไห โดยมีความมุ่งงามสำหรับตกแต่งให้ดูสวยงาม เป็นโบราณวัตถุที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์

ทองเหลือง บุญพร้อม (2535:3) เครื่องปั้นดินเผา หมายถึง ภาษาณะที่ปั้นด้วยดินที่ทำมาจากดินและหิน โดยผ่านกรรมวิธีให้มีความแข็งแรง คงทน โดยทั่วๆ อาจเป็น 3 ชนิด ตามลักษณะเนื้อ และอุณหภูมิในการเผา

กล่าวโดยสรุปได้ว่า “เครื่องปั้นดินเผา” หมายถึง ผลิตภัณฑ์ที่ทำมาจากดินและหิน เมื่อนำมาเผาไฟจะเกิดลวดลาย และความแข็งแรงมากขึ้น มีความคงทนถาวร โดยมีการนำมาพัฒนาเป็นภาษาณะต่างๆ เช่น โอ่งน้ำ หม้อ ไห และแจกัน โดยคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น

2.2.4 ความหมายของ “กระบวนการการพัฒนา”

กระบวนการในการพัฒนา หมายถึง การดำเนินการเป็นขั้นเป็นตอน จากจุดเริ่มต้นซึ่งเป็นภาวะหรือสภาพชุมชนที่ไม่พึงปรารถนา ดังนั้น จึงต้องการเปลี่ยนแปลง ไปจนถึงจุดสุดท้ายของการพัฒนาอันเป็นเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะเป็นสภาพที่สังคมปรารถนา ไม่ว่าสถาบันนั้นจะกำหนดกันไว้ว่าอย่างไร กิจกรรมหรือขั้นตอนจึงมีจำนวนมากด้วยกัน นับแต่เริ่มจนจบกระบวนการ

เกี่ยวกับรูปแบบของกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้น ได้มีนักคิดเสนอไว้หลายแบบด้วยกัน เช่น การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง (Structural Change) ซึ่งได้แก่ การพยายามเปลี่ยนแปลงปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยต่างๆ ในโครงสร้างของสังคม คือ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพ ตัวอย่างเช่น สถานภาพและบทบาทของพ่อแม่ ของลูก ของภรรยา ของผู้มีอำนาจของพลเมือง หรือของลูกจ้าง เป็นต้น รวมทั้งการพยายามสร้างงาน สร้างกลุ่ม หรือองค์การทางสังคม เป็นต้น ให้มากขึ้น ซึ่งผลตามมามีอย่างหนึ่ง คือ การมีความชำนาญเฉพาะอย่างขึ้น (Specialization)

นอกจากนั้นกระบวนการเปลี่ยนแปลงอาจออกมาในรูปของการเจริญเติบโต (Growth) การปรับตัวของหน่วยงานต่างๆ ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม (Adaptation) การประสานร่วมมือกัน การแข่งขัน และการขัดแย้งกันระหว่างงานต่างๆ เป็นต้น กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดความเจริญขึ้นในสังคมตะวันตก เช่น กระบวนการสร้างและใช้เครื่องมือจักรกลแทนแรงงานคนและสัตว์ (Mechanization) กระบวนการกลายเป็นอุตสาหกรรม (Industrialization) กระบวนการทำให้เป็นธุรกิจการค้า (Commercialization) กระบวนการกลายเป็นเมือง (Urbanization) กระบวนการกลายเป็นองค์การสังคมแบบราชการ (Bureaucratization) เป็นต้น

นักคิดหรือนักทฤษฎีที่เสนอขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลง โดยมุ่งให้เกิดการพัฒนาขึ้น คือ Kurt Lewin ซึ่งเป็นนักจิตวิทยาชาวเยอรมันแต่ไปหากินและมีชื่อเสียงโด่งดังในสหรัฐอเมริกา แต่วิธีการของเขาใช้กับการเปลี่ยนแปลงทางจิต คือ ทักษะคิด ค่านิยม ซึ่งย่อมจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ด้วย สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540, หน้า 21-22)

2.2.5 ความหมายของ “การมีส่วนร่วม”

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2527) ให้ความหมายการมีส่วนร่วม (participation) หมายถึง การทำงานร่วมกับกลุ่ม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ ด้วยความร่วมมือร่วมใจโดยกระทำการดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพคือถูกจังหวะ และเหมาะสมกับทั้งกระทำการงานดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพันให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือได้แสดงว่าการมีส่วนร่วมเป็นผลของความร่วมมือร่วมใจ การประสานงานและความรับผิดชอบ

วิฑูรย์ ปัญญากุล (2534) สรุปว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนผู้ที่ได้รับประโยชน์และ/หรือ ผลกระทบโดยตรงจากการพัฒนามีสิทธิในการกำหนดทิศทางการพัฒนาได้

Caayapan นิยามว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน (popular participation) คือ กระบวนการที่ผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนามีโอกาส และการใช้โอกาส มีส่วนร่วมในการน

แสดงความรู้สึก บ่งบอกความต้องการ และประสานสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด เพื่อวางแผนดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย ตามสถานที่และวิธีที่ผู้ได้รับประโยชน์คิดไว้ โดยได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานพัฒนาน้อยที่สุด

Franklyn Lisk (1985) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมในมุมมองที่กว้างว่า เป็นการเข้าร่วมอย่างแข็งขันของประชาชนในการดำเนินการตัดสินใจในทุกระดับและทุกรูปแบบของกิจกรรมต่าง ๆ ทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง และโดยเฉพาะในบริบทของกระบวนการวางแผนที่มีการกำหนดรูปแบบ แนวคิดการมีส่วนร่วมสัมพันธ์กับการเข้าร่วมของมวลชนอย่างกว้างขวางในการเลือก การบริหาร และการประเมินผลของแผนงานและโครงการต่างๆ ที่จะนำมาซึ่งการยกระดับความเป็นอยู่ให้สูงขึ้น

บทที่ 3 ข้อมูลพื้นฐานชุมชน

3.1 สภาพพื้นที่

3.1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน

พื้นที่ดั้งเดิมของหมู่บ้านหม้อ ต.เขวา จ.มหาสารคาม อยู่ทางทิศตะวันออกของตัวเมือง ห่างจากที่ตั้งศาลากลางจังหวัดเดิม ประมาณ 7 กิโลเมตร พื้นที่เป็นป่าไม้นานาพันธุ์ มีสัตว์ป่าอาศัยหลายชนิด ต้นกำเนิดหมู่บ้านเมื่อประมาณ 150 – 200 ปี ก่อนเป็นคนประมาณ 7 ครอบครัว ซึ่งเดิมเป็นชาวบ้านที่มีถิ่นฐานที่อำเภอโนนสูง จ.นครราชสีมา คนกลุ่มแรกๆ เดินทางมาพื้นที่ปัจจุบัน เพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าจำพวกเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ รวมทั้งเครื่องปั้นดินเผา และมีความสามารถเล่นลิเกพื้นบ้านติดตัวมาด้วย ต่อมาผู้ที่มาบุกเบิกพื้นที่บ้านหม้อได้ชักชวนกันต่อ จึงมีชาวบ้านจาก อ.โนนสูง อ.บัวใหญ่ อ.เมือง อ.พิมาย จ.นครราชสีมา อพยพเข้ามาค้าขาย เล่นลิเก และได้เริ่มตัดไม้ยางพาราที่อยู่อาศัยกันเรื่อยมา โดยพื้นที่ส่วนกลางที่สำคัญเป็นเอกลักษณ์ชุมชน ได้แก่ หนองเลิงเบ็ญ ซึ่งนายละมัย คำศิริรักษ์ บ้านเลขที่ 81 หมู่ 11 เล่าให้ฟังว่า ชาวบ้านพบว่าในชุมชนมีหนองน้ำ 2 แห่ง คือ หนองเลิง กับหนองเบ็ญ จึงเรียกรวมกันให้ย่นย่อว่า หนองเลิงเบ็ญ ซึ่งเป็นหนองน้ำที่มีวัตถุคือดินเหนียว เหมาะกับการนำมาเครื่องปั้นดินเผา มีพืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์ ทางคมนาคมสะดวก ชาวบ้านจึงตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพการปั้นหม้อจากหมู่บ้านเล็กๆ จนกลายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ในปัจจุบัน

3.1.2 ที่ตั้ง – อาณาเขต

บ้านหม้อหมู่ที่ 11 ต.เขวา อ.เมือง จ.มหาสารคาม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเขตเทศบาลเมืองมหาสารคาม ตั้งอยู่ห่างจากทางหลวงสาย 10-14 มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ประมาณ 2 กม. จากตัวจังหวัดมหาสารคามถึงปากทางเข้าบ้านหม้อเป็นพื้นที่ราบ ปัจจุบันชุมชนบ้านหม้อมีประชากร 825 คน 215 หลังคาเรือน อยู่จริง 175 หลังคาเรือน มีเนื้อที่ประมาณ 500 ไร่ (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นางบาง วงศ์ขารี เมื่อวันที่ 13 มี.ค. 2551) มีแหล่งน้ำธรรมชาติ 2 แห่ง คือ หนองเลิงเบ็ญ อยู่ทิศตะวันออกของหมู่บ้าน มีเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่ และห้วยคะคาง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน (ดูแผนที่ประกอบ)

3.1.3 ลักษณะทางภูมิศาสตร์

อาณาเขต

- ทิศเหนือติดต่อกับตำบลเก็ง
- ทิศใต้ติดต่อกับทางหลวงสาย 10-14 ซึ่งติดกับบ้านดงน้อยตำบลแวงน่าง
- ทิศตะวันออกติดต่อกับบ้านดิว ตำบลเขวา
- ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านส้องและบ้านแมด เขตเทศบาลเมือง

ภาพถ่ายทางอากาศแสดงการเชื่อมต่อระหว่างเทศบาลเมือง กับบ้านหม้อ

ภาพถ่ายทางอากาศแสดงพื้นที่บริเวณบ้านหม้อ และแหล่งน้ำของหมู่บ้าน

3.1.4 การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

3.1.4.1 ลักษณะที่พักอาศัย

ลักษณะที่พักอาศัยของชาวบ้านหม้อส่วนมากจะเป็นบ้านใต้ถุนสูง บ้านที่ค่อนข้างมีฐานะดีจะเป็นบ้านใต้ถุนสูง มุงหลังคาสังกะสี มี 3 ห้องนอน เสาบ้านเป็นสี่เหลี่ยมต่อกับเสาคอนกรีต ใต้ถุนจะก่ออิฐบั้งลมเพื่อเก็บเครื่องปั้นดินเผา มีเรือนระเบียงมีชาน ราน้ำอ่างน้ำ ครัว บันไดจะเป็นบันไดแบบถาวร ไม่ใช่บันไดแบบเก่าซึ่งเป็นแบบพาด ฝาบ้านเป็นไม้กระดาน พื้นบ้านเป็นไม้กระดาน ประตูหน้าต่างมีขนาดใหญ่ขึ้นทำด้วยไม้ บ้านที่มีฐานะค่อนข้างยากจน จะมี 2 ห้องนอนหรือห้องนอนเดียว ไม่มีระเบียงแต่มีชานติดกับห้องนอนหลังคาอาจมุงด้วยสังกะสีหรือไม้ไผ่ขัดแตะ ฝาบ้านจะเป็นไม้ไผ่ขัดสาน เสากลมตากแบบไม่ประณีตใต้ถุนทำเป็นที่เก็บเครื่องปั้นดินเผาทำครัว เลี้ยงสัตว์ และพักผ่อน เตาหุงต้มยังใช้ก้อนเส้า อยู่เป็นบางบ้าน

ลักษณะภายในที่พักอาศัย

ทุกส่วนของตัวบ้านมีประโยชน์ เช่น ระเบียง และชานอาจใช้เป็นห้องรับแขก รับประทานอาหาร พักผ่อนหย่อนใจ บางโอกาสใช้นอนเล่นรับอากาศเย็นๆ ฝาบ้านในทุกแห่งจะเป็นที่ห้อยแขวน เหน็บของจิปาตะ เช่น แทะ ชิม ดอก ด้านในของหลังคามุงด้วยหญ้าหรือสังกะสีก็ใช้เหน็บหรือซุกของใช้ไว้ได้

จะมีเชือกผูกโยงตามเสาบ้านใช้แขวนและตากเสื้อผ้าเป็นส่วนมาก การวางแผนจะวางตามมุมบ้านหรือแนบไว้กับชอกเสา ชอกฝากระดานปู พื้นส่วนมากปูไม้ขัดกัน มีช่องว่างห่างระหว่างแผ่นเล็กน้อย เพื่อประโยชน์สำหรับถ่มน้ำหมากร น้ำลาย และมองดูสัตว์เลี้ยงที่อยู่ใต้ถุนบ้านตามเสาบ้านจะตอกตะปูติดไว้สำหรับห้อยตะกร้า ตะคองเชือกและสิ่งอื่นๆ แม้แต่ส่วนที่ยื่นออกไปนอกเรือน เช่น ปลายราง (รอด) ที่ยื่นออกจากเสาบ้านก็ยังใช้ประโยชน์ได้ดี เช่น สอดคันไถ จอบเสียม ขวาน ไม้ทำเกวียน อุปกรณ์ทำเครื่องปั้นดินเผา

3.1.4.2 สภาพบริเวณบ้าน

บริเวณบ้านใช้เป็นที่ทำเครื่องปั้นดินเผา เล่นกีฬา ทำเล้า ทำส้วม ซึ่งอยู่ห่างจากตัวบ้าน นอกจากนั้นยังใช้ทำเป็นที่พักผ่อน เก็บเครื่องปั้นดินเผา ตากเครื่องปั้นดินเผาให้แห้งทำที่ขายของเล็กๆ น้อยๆ เล้าเป็นที่เก็บข้าว ถ้ามีฐานะก็สร้างแบบถาวรเหมือนบ้าน ใช้ไม้เนื้อแข็งทำพื้นและฝาไม้ประตู่ เพียงประตูเดียว เล้า บางแหล่งใช้ฝาไม้ไผ่สาน บางแหล่งใช้ฝาสังกะสี ส้วม ชาวชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนิยมทำส้วมไว้นอกบ้าน ชาวบ้านหม้อก็นิยมทำส้วมไว้นอกบ้าน

รั้วบ้านในชนบทมี 2 ประเภทคือ

- (1.) บ้านที่ไม่มีรั้วบ้าน
- (2.) บ้านที่มีรั้วบ้าน เช่น รั้วไม้เนื้อแข็ง รั้วต้นไม้ รั้วไม้ไผ่ รั้วลวดหนาม

บ้านส่วนมากจะเป็นบ้านที่ไม่มีรั้วบ้าน เนื่องจากลักษณะการปลูกบ้านเป็นกระจุกอยู่ติดๆ กัน ไม่สะดวกในการทำรั้ว ส่วนบ้านที่มีรั้วไม่ระแนงไม้ไผ่ รั้วลวดหนาม ประมาณ 30 หลังคาเรือน จะมีรั้วดังกล่าว ประโยชน์ของรั้วคือนอกจากจะใช้กันอาณาเขตป้องกันสัตว์เลื้อยแล้ว ยังใช้เป็นที่พักตากผ้า เครื่องนุ่งห่มอีกด้วย

3.1.4.3 เส้นทางคมนาคม การติดต่อกับภายนอก

เป็นถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก 2 กม. อีกเส้นทางหนึ่งทางเข้าบ้านสอ่ง บ้านแมดห่างจากทางหลวง 2 กม. ถนนสายในหมู่บ้านเป็นถนนลูกรัง 2 สาย คือ สายกลางวัน และสายรอบหมู่บ้าน การคมนาคมไม่มีรถประจำทางเข้าถึงภายในหมู่บ้าน ส่วนมากชาวบ้านใช้จักรยานยนต์ ปัจจุบันมีทั้งรถยนต์และรถจักรยานยนต์เป็นพาหนะในการเดินทาง

3.2 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

3.2.1 วัฒนธรรมและประเพณี

ประเพณีที่สำคัญ ชาวบ้านศรีทธานับถือปฏิบัติมาเป็นเอกลักษณ์ ของชาว “ไทยโคราช” ที่ได้ผสมผสานประเพณีอีสาน คือ

- เดือน ๑ งานขึ้นปีใหม่ ชาวบ้านจะทำบุญตักบาตร ในเช้าวันที่ ๑ มกราคม ของทุกปี ชาวบ้านหุงหาอาหารคาวหวาน ไปทำบุญที่ “วัดปรมัยยิกาวาส” บ้านหม้อ
- เดือน ๓ บุญผะเหวด
- เดือน ๕ งานบุญสงกรานต์ ในเดือนนี้คนหนุ่มสาวที่อพยพไปทำงานยังที่ต่างๆ จะทยอยกันกลับบ้าน เพื่อร่วมงานการสงฆ์น้ำพระ รดน้ำขอพรผู้ใหญ่ ทำบุญกระดูกอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ตอนบ่ายจะเล่นสาดน้ำ
- เดือน ๖ บุญเบิกบ้าน เป็นการทำบุญหมู่บ้าน
- เดือน ๘ บุญเข้าพรรษา
- เดือน ๑๑ บุญออกพรรษา
- เดือน ๑๒ บุญกฐิน ส่วนมากคนหนุ่มสาวที่ได้ไปทำงานยังต่างจังหวัด จะตั้งองค์กฐินมาทอดที่วัด โดยรายได้จะทำนุบำรุงวัดทั้งหมด

3.2.2 ศาสนา

ชาวบ้านหม้อนับถือศาสนาพุทธ มีวัดในหมู่บ้านหนึ่งแห่ง ชาวบ้านจะไปปฏิบัติธรรมที่วัดในวันพระ และวันสำคัญทางศาสนา

3.2.3 ความเชื่อ และการเคารพนับถือ

ชาวบ้านหม้อ มีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเร้นลับ ดังนั้นหากจะเดินทางออกจากหมู่บ้านไปยังที่ไกลๆ นิยมจุดธูปเทียนเพื่อเป็นการบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง ฝ่าบ้านผีเรือนให้ปกป้องรักษาให้ปลอดภัยจากภัยอันตราย

ความเชื่อตามประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีลอยกระทง ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการปฏิบัติสืบต่อกันมาด้วยความเชื่อศรัทธาเป็นการบูชาพระแม่คงคา ด้วยความสำนึกบุญคุณของน้ำที่ได้ใช้และดื่มกิน ใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพ เป็นการขอขมาที่ทำให้เกิดความสกปรก ความเชื่อว่าผู้ใดถวายผ้าอาบน้ำฝน สำหรับให้พระสงฆ์ใช้นุ่งผลัดเปลี่ยนในการอาบน้ำก่อนเข้าพรรษา เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป

3.3 ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการ และระบบกรรมสิทธิ์

3.3.1 พื้นดิน

3.3.1.1 ลักษณะของพื้นดินและความเปลี่ยนแปลง

ดินบ้านหม้อเป็นแหล่งดินเหนียวที่มีคุณสมบัติสามารถใช้ทำเครื่องปั้นดินเผาได้ดี เป็นดินที่แตกต่างจากดินในแหล่งอื่นๆ ชาวบ้านหม้อขุดดินจากรอบหนองเลิงเบญจมาบ้นหม้อที่มีลักษณะการขึ้นรูปแบบเฉพาะของตนเองมาอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันการขุดดินขึ้นมาใช้ทำได้ยากลำบากขึ้นเนื่องจากข้อจำกัดของลักษณะพื้นที่ดินที่ขุดไม่สามารถขยายขอบเขตออกไปได้อีก เนื่องจากที่ดินมีเจ้าของแล้ว จึงต้องขุดดินในน้ำ สภาพสระน้ำก็จะมีผลมากขึ้นจากการขุดดินไปใช้ และดินที่ขุดได้ก็เป็นดินค่อนข้างชุ่มน้ำยังไม่เหมาะแก่การปั้น ต้องใช้เวลาในการเตรียมดินมากขึ้น

3.3.2 พื้นน้ำ

แหล่งน้ำ –หนองเลิงเบญจเป็นแหล่งน้ำใหญ่แห่งเดียวของหมู่บ้าน เป็นแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ด้วยปลา และมีน้ำใช้เพียงพอตลอดปี ชาวบ้านใช้ดินจากรอบหนองเลิงเบญจเป็นวัตถุดิบในการปั้นหม้อ

3.4 สภาพปัญหาของชุมชน เศรษฐกิจ สังคมและทรัพยากรสิ่งแวดล้อม

3.4.1 ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ

ชาวบ้านที่บ้านหม้อขายส่วนใหญ่ยังมีฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวไม่ดีนัก เนื่องจากรายได้จากการปั้นหม้อขายต่อวันได้ค่อนข้างน้อย บางครั้งไม่เพียงพอในการเลี้ยงดูครอบครัว และค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในการเลี้ยงดูบุตรและการศึกษา

3.4.2 ปัญหาทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

ปัญหาด้านสังคมและวัฒนธรรมหลักๆ ของชุมชนหมู่บ้านหม้อ คือการที่มีเอกลักษณ์ความเป็น **คนบ้านหม้อ** มาแต่โบราณซึ่งเป็นคุณค่าที่สำคัญ เป็นกลุ่มอาชีพช่างฝีมือซึ่งมีอาชีพรองเป็นการทำเกษตรกรรม อย่างไรก็ตามในปัจจุบันอาชีพนี้ได้กลายเป็นมรดกที่ขาดการพัฒนาให้มีคุณค่าอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะสำหรับคนรุ่นใหม่ เยาวชนและเด็กในหมู่บ้าน ประการต่อมาคือการที่หมู่บ้านอยู่ใกล้ชิดกับเมืองคือตัวเทศบาลเมืองมหาสารคาม ทำให้วัฒนธรรมหมู่บ้านได้รับการปรับเปลี่ยนไปจากเดิม เข้าสู่ความเป็นเมืองสูง เริ่มมีอาชีพการรับจ้างทำงานต่างๆ เพื่อหารายได้ประจำวัน ดังนั้นคุณค่าและอัตลักษณ์จึงเลือนหายไปอย่างรวดเร็ว ที่สำคัญยิ่งคืออาชีพที่เป็นความภาคภูมิใจมาโดยตลอดอาจจะไม่ได้รับการสืบทอด

ประการสุดท้าย ปัจจุบันในชุมชนบ้านหม้อมีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่บ้านหม้อเป็นอาชีพหลัก ส่วนที่ไม่ได้บ้านหม้อก็มี เมื่อมีการเผาหม้อและเกิดควันไฟก็เป็นปัญหากระทบต่อบ้านข้างเคียงได้ ปัจจุบันจึงพยายามย้ายมาใช้พื้นที่ส่วนกลางของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่โล่งที่อยู่ภายนอกเพื่อให้ไม่เกิดปัญหากระทบอันอาจเป็นสาเหตุของความขัดแย้งในชุมชน

3.4.3 ปัญหาทางด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ปัจจัยหลักในการผลิตหม้อของชาวบ้านหม้อคือดินเหนียวซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่มาแต่ครั้งโบราณ ด้วยเหตุที่ชาวบ้านหม้อเลือกเอาที่แห่งนี้เป็นที่ตั้งรกรากเพราะเป็นแหล่งดินดีเหมาะแก่การปั้นหม้อนั่นเอง แต่เวลาที่ผ่านมาร่วม 200 ปี ทำให้การขุดดินรอบแหล่งน้ำทำได้ยากขึ้นเพราะขอบเขตของที่ดินที่มีการถือครองโดยรอบสระน้ำ การขุดดินจึงไม่สามารถขยายพื้นที่ออกไปรอบนอกได้ จึงต้องขุดดินในกันสระน้ำ ซึ่งมีความยากลำบากขึ้นโดยเฉพาะในฤดูหนาวน้ำในสระจะเย็นมาก ส่วนปัจจัยการผลิตอื่นๆ เช่น ฝิ่น ฟาง แกลบ ฯลฯ ก็ต้องหาซื้อและมีราคาสูงขึ้นด้วย นอกจากนี้ในปัจจุบันบ้านเรือนผู้อยู่อาศัยในชุมชนหนาแน่นขึ้น ควันไฟจากการเผาหม้อจึงส่งผลกระทบต่อคนจำนวนมากขึ้น

บทที่ 4 กระบวนการดำเนินงานวิจัย

ก่อนการเริ่มต้นค้นหาและกำหนดโจทย์วิจัย ทีมผู้ต้องการศึกษาวิจัยได้พยายามกำหนดประเด็นที่จะศึกษา จากการทบทวนกระบวนการพัฒนาที่เคยเกิดขึ้นกับชุมชนบ้านหม้อ เช่น ลักษณะการรวมกลุ่มอาชีพที่มีอยู่ การส่งเสริมอาชีพ ตลอดจนการพัฒนาด้านกายภาพของหมู่บ้าน และที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน เป็นต้น ในเบื้องต้นจึงเป็นการรวบรวมประเด็นปัญหา และศักยภาพของชาวบ้านหม้อ โดยเฉพาะได้พยายามพูดคุยกันเองในกลุ่มอาจารย์ นักวิจัย ถึงประเด็นที่ว่า การรวมกลุ่มของคนทำอาชีพบ้านหม้อนั้น มีลักษณะที่ยังไม่เด่นชัด ตลอดจนความเข้มแข็งในการเป็นกลุ่มที่สามารถพัฒนาทักษะ เทคนิควิธีการปั้น คุณภาพผลิตภัณฑ์ หรือศักยภาพของชาวบ้านในการขาย หรือการทำการตลาดด้วยชุมชนเองยังไม่มี ความเข้มแข็งนัก ทั้งที่อาชีพการปั้นหม้อได้คงอยู่คู่กับหมู่บ้านมาอย่างยาวนาน

จากการสำรวจพูดคุยทั้งกับชาวบ้านเอง และผู้ที่รู้จักผลิตภัณฑ์หม้อดินเผาแบบดั้งเดิมของชาวบ้านหม้อ พบว่าหม้อดินเผาโบราณของชาวบ้านหม้อนั้น ก่อนข้างจะเป็นที่รู้จักคุ้นเคย ในจังหวัดมหาสารคาม จังหวัดใกล้เคียง ตลอดจนในภาคอีสาน แต่ทั้งนี้รูปแบบที่ทำอยู่มิได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบการผลิตแบบโบราณมากนัก ในด้านหนึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีมูลค่าไม่สูง เนื่องจากเป็นสินค้าที่ใช้เฉพาะในกลุ่มชาวบ้าน พบเห็นได้ทั่วไป มิได้มีการออกแบบรูปร่าง สี สัน ลวดลาย หรือสร้างสรรค์รายละเอียดเป็นระดับงานหัตถกรรม หรืองานตกแต่ง ประเภทเครื่องปั้นดินเผา แต่อีกด้านหนึ่งถือได้ว่า หม้อของชาวหมู่บ้านหม้อ จังหวัดมหาสารคามนั้น มีเอกลักษณ์ตรงที่เป็นรูปแบบดั้งเดิม โดยเป็นงานปั้นโดยมือเกือบ 100 % โดยมีสี สัน และรูปทรงเป็นที่คุ้นตา กล่าวคือรูปแบบผลิตภัณฑ์ หม้อใส่น้ำดินเผา ตลอดจนผลิตภัณฑ์ชนิดอื่นๆ ที่เป็นฝีมือการปั้นแบบดั้งเดิมนี้แสดงถึง “คุณค่าและเอกลักษณ์” เฉพาะตัวของกลุ่มคนอาชีพบ้านหม้อหมู่บ้านหม้อนั่นเอง ดังนั้นแนวคิดที่จะศึกษาปัญหา (ภาพสรุปปัญหา หน้า 184) ในสภาพปัจจุบัน ค้นคว้าประวัติความเป็นมา ตัวตน เอกลักษณ์เพื่อนำไปสู่การพัฒนา “ผลิตภัณฑ์” และ “อาชีพ” จึงเกิดขึ้น

อีกประการหนึ่ง คณะอาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้ทำการศึกษาวิจัยในปี พ.ศ. 2548 คือ โครงการศึกษาและพัฒนาที่อยู่อาศัยในชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (งบประมาณสนับสนุนโดยการเคหะแห่งชาติ) โดยได้ทำการศึกษาหมู่บ้านหม้อ โดยเฉพาะในด้านกายภาพ ลักษณะของบ้านที่อยู่อาศัยและแนวทางการปรับปรุงที่อยู่ จนได้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ท่ามกลางธรรมชาติ ซึ่งเป็นรูปแบบชีวิตชุมชนที่บริเวณชายขอบเทศบาลเมืองมหาสารคาม ที่มีเอกลักษณ์น่าสนใจ อีกทั้งชาวบ้านเป็นกลุ่มคนที่มีอภยาศัยไมตรี ให้ความสนทสนมคุ้นเคยกับคณาจารย์ นิสิตและ

บุคคลภายนอกเป็นอย่างดี จึงเกิดทัศนคติที่ดีต่อชาวหมู่บ้านหม้อ โดยเฉพาะกลุ่มอาชีพบ้านหม้อดินเผาแบบโบราณ ซึ่งทางคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ฯ เองมีวิชาเรียนสอนที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผลิตภัณฑ์ ด้านเซรามิก และมีแรงบันดาลใจที่จะได้นำองค์ความรู้ด้านการออกแบบที่มีอยู่ มาประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสมให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนนี้ โดยเฉพาะได้เล็งเห็นถึงปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปากท้องความเป็นอยู่ ซึ่งการพัฒนาอาชีพ โดยอาศัยเอกลักษณ์และคุณค่าที่มีอยู่แต่ดั้งเดิม ซึ่งไม่พบในชุมชนอื่นๆ จะเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชุมชนนี้ต่อไปได้หรือไม่ อย่างไรก็ตามคือคำถามแรกเริ่มในการค้นหาและกำหนดโจทย์วิจัย

ซึ่งในท้ายที่สุด จึงเกิดเป็นคำถามวิจัยดังที่ได้กล่าวมาในบทที่ 1 คือ “คุณค่าและอัตลักษณ์การปั้นหม้อของชุมชนบ้านหม้อ เป็นอย่างไร และจะนำมาใช้ในกระบวนการพัฒนาอาชีพกลุ่มคนบ้านหม้อ ต.เขวา อ.เมือง จ.มหาสารคาม ได้อย่างไร” สำหรับหัวข้อโครงการวิจัยเรื่อง การศึกษาคุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพบ้านหม้อ เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาอาชีพที่สอดคล้องเหมาะสมกับกลุ่มคนบ้านหม้อชุมชนบ้านหม้อ ต.เขวา อ.เมือง จ.มหาสารคาม

ในบทนี้จะแสดงกระบวนการดำเนินการ ผลลัพธ์ที่ได้และข้อคิดที่สำคัญที่เกิดขึ้นตลอดกระบวนการวิจัย โดยทั้งหมดแบ่งออกเป็น 7 ขั้นตอน รวมทั้งสิ้น 18 กิจกรรม ดังต่อไปนี้

1. กระบวนการค้นหาและการกำหนดโจทย์

กิจกรรมที่ 1 “ประชุมเตรียมความพร้อมทีมดำเนินการ และพัฒนาโจทย์ร่วมกัน”

2. กระบวนการพัฒนาโครงการ

กิจกรรมที่ 2 “ประชุมทำความเข้าใจกับชุมชน ขยายกลุ่มเครือข่ายการพัฒนาในชุมชน”

3. กระบวนการสร้างทีมและพัฒนาศักยภาพทีม

กิจกรรมที่ 3 “ประชุมทีมออกแบบเครื่องมือการศึกษาข้อมูล”

4. กระบวนการศึกษาข้อมูล

กิจกรรมที่ 4 “ทีมวิจัยและชาวบ้านร่วมศึกษารวบรวมข้อมูล”

5. กระบวนการวิเคราะห์และสรุปข้อมูล

กิจกรรมที่ 5 “นำเสนอข้อมูลกับชุมชนเพิ่มเติม ตรวจสอบข้อมูล กำหนดปัญหาร่วมกัน”

6. กระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำไปสู่การพัฒนา

กิจกรรมที่ 6 “สังเคราะห์คุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพบ้านหม้อ - จัดทำทะเบียนผลิตภัณฑ์”

กิจกรรมที่ 7 “จัดเวทีประมวลความรู้และกำหนดแนวทางพัฒนาร่วมกัน”

7. กระบวนการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อด้วยคุณค่าและอัตลักษณ์ดั้งเดิม

กิจกรรมที่ 8 “กิจกรรมเยาวชนบ้านหม้อ”

กิจกรรมที่ 9 “กิจกรรมส่งเสริมคุณค่าและอัตลักษณ์ (ละครเยาวชน)”

กิจกรรมที่ 10 “กิจกรรมศึกษาดูงานแหล่งที่เป็นแบบการเรียนรู้และการพัฒนาที่เกี่ยวข้อง”

กิจกรรมที่ 11 “กิจกรรมส่งเสริมประเพณีวิถีชีวิตชาวบ้านหม้อ”

กิจกรรมที่ 12 “กิจกรรมปลูกป่าชุมชน”

กิจกรรมที่ 13 “กิจกรรมปฏิบัติการทดลองสร้างเตาเผา”

กิจกรรมที่ 14 “กิจกรรมศึกษาดูงานกระบวนการเตรียมดิน”

กิจกรรมที่ 15 “กิจกรรมปฏิบัติการทดลองกระบวนการเตรียมดินที่เหมาะสม”

กิจกรรมที่ 16 “กิจกรรมพัฒนาผลิตภัณฑ์”

กิจกรรมที่ 17 “กิจกรรมสร้างสื่อประชาสัมพันธ์เพื่อการตลาด”

กิจกรรมที่ 18 “กิจกรรมศึกษาดูงาน “สัมมนาวิชาการและนิทรรศการ 10 ปี งานวิจัยท้องถิ่น”

ส่วนรายละเอียดการดำเนินการกิจกรรมทั้งหมดนั้นจะอยู่ในภาคผนวก ข. พร้อมทั้งภาพกิจกรรม

4.1 กระบวนการค้นหาและการกำหนดโจทย์

กิจกรรมการค้นหาและการกำหนดโจทย์ เป็นกิจกรรมที่มีเป้าหมาย 2 ประการ คือ 1. การเตรียมความพร้อมทีมดำเนินการ และ 2. การพัฒนาโจทย์โครงการร่วมกัน

กิจกรรมที่ 1 “ประชุมเตรียมความพร้อมทีมดำเนินการ และพัฒนาโจทย์ร่วมกัน”

ในขั้นตอนการพัฒนาโจทย์ในโครงการนั้นนักวิจัยได้แนะนำตัวมาเสนอให้ชาวบ้านร่วมทำงานวิจัยด้วยกัน เป็นประเด็นเรื่องการพัฒนาอาชีพ โดยคิดถึงคุณภาพชีวิตเป็นสำคัญ

ทีมงาน สกว. อธิบายเป้าหมายการทำวิจัยแบบ “ไต่บ้าน” หรือวิจัยโดยชาวบ้านร่วมกับนักวิจัยภายนอก เพื่อประโยชน์โดยตรงของกลุ่มชาวบ้าน โดยใช้กระบวนการร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหา ตั้งโจทย์ร่วมกันคือ การพัฒนาอาชีพบ้านหม้อดินเผาแบบโบราณของกลุ่ม

ทีมงานและชาวบ้านแลกเปลี่ยนข้อมูลถึงการปั้นหม้อ วิถีชีวิต ประเพณีชุมชน ปัญหาอุปสรรค ความต้องการที่จะพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ ความสนใจของเด็กและเยาวชนในหมู่บ้านต่อการปั้นหม้อ และอื่นๆ

สรุปประเด็นที่สามารถพัฒนาเป็นโจทย์วิจัยได้ 7 ประเด็นดังนี้ คือ 1) วัตถุดิบ 2) เทคนิคการผลิต 3) สถานที่ 4) รูปแบบผลิตภัณฑ์ 5) แรงงาน 6) การตลาด และ 7) สุขภาพ

ผลลัพธ์ที่ได้รับคือกลุ่มอาชีพบ้านหม้อดินเผาโบราณ ประมาณ 20 คน ได้รู้จัก สกว.และเริ่มเรียนรู้ว่าการวิจัยแบบชาวบ้านจะให้ประโยชน์ต่อตนเองได้อย่างไรในเบื้องต้น มองเห็นคนที่มีความรู้หรือคนที่อยากจะทำอาชีพบ้านหม้อ ได้ความเป็นกันเองระหว่างนักวิจัยจากมหาวิทยาลัย ทีมงาน สกว. และชาวบ้านผู้ปั้นหม้อ และได้ข้อมูลเบื้องต้นเพื่อพัฒนาเป็นโจทย์วิจัย เรื่องการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อ โดยคงคุณค่าดั้งเดิมไว้เป็นมรดกชุมชน

ข้อคิดและบทเรียนที่สำคัญคือ ชาวบ้านและนักวิจัยได้รู้จัก สกว. ฝ่ายท้องถิ่นและเข้าใจเป้าหมายของการวิจัยไต่บ้าน เห็นความตั้งใจและศักยภาพของ ทีมงาน สกว. ท้องถิ่น รวมทั้งนิสิตฝึกงาน อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมฯ มีทัศนคติที่ดีต่อชุมชน มีความคุ้นเคยกับชาวบ้านและเห็นโอกาสที่ดีของการทำงานวิจัย ชาวบ้านมีความสามารถในการปั้นหม้อ ชี้แจงได้ แต่ยังขาดความคิดและพลังของตนเองในการพัฒนากลุ่มและอาชีพ ยังไม่เห็นโอกาสใหม่ๆ ผู้นำกล้าแสดงออกเพียง 1 – 2 คน การแก้ไขปัญหาทำได้โดยง่าย ใช้งานวิจัยเปลี่ยนทัศนคติชาวบ้าน ให้

เริ่มเป็นนักวิจัย โดยการเริ่มค้นหาปัญหาเอง เพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาเอง ซึ่งต้องใช้เวลาและความมานะ

4.2 กระบวนการพัฒนาโครงการ

กิจกรรมที่ 2 “ประชุมทำความเข้าใจกับชุมชน ขยายกลุ่มเครือข่ายการพัฒนาในชุมชน”

ในขั้นตอนทำความเข้าใจกับชุมชนเพื่อขยายเครือข่าย ได้ชักชวนชี้แจงให้ชาวบ้าน ผู้นำ ผู้เกี่ยวข้อง สนใจ ร่วมศึกษาหรือร่วมผลัดกัน ให้เกิดการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อ โดยคงคุณค่าเอกลักษณ์ดั้งเดิมไว้ โดยเปิดเวทีอธิบายโครงการเพื่อให้ชาวบ้านและคณะอาจารย์ผู้ทำวิจัยเข้าใจ โครงการ เป้าหมายและวิธีการดำเนินการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ใช้ภาพ Mind Map จากประชุมครั้งก่อน อธิบายสภาพทั่วไปและปัญหาในการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อดินเผา

ผลลัพธ์ที่ได้รับคือเกิดเวทีชี้แจงโครงการและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างชาวบ้าน อาจารย์ นิสิต นักวิจัยที่เป็นอาจารย์ได้อธิบายโครงการ ฉายภาพแนะนำเตาเผา เกริ่นถึงการดูงาน ชาวบ้านได้เห็นภาพวิถีทำงาน รู้จักกับอาจารย์ นิสิต ได้ความรู้ใหม่ ยังไม่มีการขยายเครือข่ายไปสู่ชนนอกกลุ่มบ้านหม้อ

ข้อคิดและบทเรียนที่สำคัญคือ ชาวบ้านมีความสามารถในการปั้นหม้อและสามารถชี้แจงได้ แต่ยังขาดความคิดและพลังของตนเองในการพัฒนากลุ่มและอาชีพ ไม่เห็นโอกาสใหม่ กลุ่มบ้านหม้อยังขาดพลังในการพัฒนาตนเอง อาจเนื่องมาจากการที่มีผู้นำที่กล้าแสดงออกเพียง 1-2 คน

4.3 กระบวนการสร้างทีมและพัฒนาศักยภาพทีม

กิจกรรมที่ 3 “ประชุมทีมออกแบบเครื่องมือการศึกษาข้อมูล”

ในขั้นตอนการสร้างและพัฒนาศักยภาพทีม มุ่งให้ได้คน เครื่องมือและวิธีการศึกษาข้อมูล อาชีพบ้านหม้อ เพื่อการคงคุณค่าและเอกลักษณ์เดิม แต่ขยายได้เพิ่มในตลาดปัจจุบัน ใช้เวทีอธิบายโครงการเพื่อให้ชาวบ้านและคณะอาจารย์ผู้ทำวิจัยร่วมกันออกแบบวิธีการเก็บข้อมูล แบ่งกลุ่มย่อยเป็น 4 กลุ่ม ทำการระดมสมอง แล้วสรุปประเด็นปัญหาที่จะศึกษากันต่อไปในแต่ละกลุ่มย่อย ทั้ง 4 กลุ่ม เพื่อประมวลเป็นเป้าหมายการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อดินเผา โดยใช้เวทีปฏิบัติการ การทดลองหรือการดูงาน เป็นกระบวนการค้นคว้าวิจัย

ผลลัพธ์ที่ได้คือกลุ่มย่อยที่เกิดขึ้น ได้แก่

- 1) กลุ่มศึกษาข้อมูลพื้นฐานชุมชน
- 2) กลุ่มศึกษาประวัติและองค์ความรู้
- 3) กลุ่มศึกษากระบวนการผลิตหม้อ
- 4) กลุ่มศึกษาการตลาด การขาย

ข้อคิดและบทเรียนที่สำคัญคือ ทีมวิจัยยังขาดเอกภาพในการทำงาน และยังมีความเข้าใจ ประเด็นคุณค่าและอัตลักษณ์ในวงจำกัด ส่วนการแบ่งกลุ่มทำให้เห็นปัญหาเฉพาะด้านดีขึ้น เช่น

เห็นประวัติ การเปลี่ยนแปลง ทรัพยากรลดลง แต่ทำให้เห็นภาพรวมน้อยลง แก้ปัญหาเหล่านี้โดยประชุมทีมเพื่อทำความเข้าใจให้ดียิ่งขึ้น ทั้งในเวลางาน การพบชาวบ้านหม้อแบบไม่เป็นการและ จัดวง “โซเหล่” ทานข้าวด้วยกัน เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกลุ่ม สิ่งสำคัญที่สุดที่พบคือ กลุ่มคนปั้นหม้อดินเผาวิถีโบราณมีความผูกพันกับอาชีพปั้นหม้อสูงมาก แม้รายได้จะค่อนข้างไม่มาก และเป็นงานที่หนัก

4.4 กระบวนการศึกษาข้อมูล

กิจกรรมที่ 4 “ทีมวิจัยและชาวบ้านร่วมศึกษารวบรวมข้อมูล”

ในขั้นตอนการศึกษาข้อมูลที่มีวิจัยแต่ละกลุ่มย่อยค้นคว้าข้อมูลในด้านต่างๆ โดยทีมวิจัยและชาวบ้าน ร่วมกันรวบรวม เพื่อทำให้มองเห็นตัวตน คุณค่า อัตลักษณ์ของอาชีพปั้นหม้อดินเผาโบราณชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อนำไปสู่การกำหนดปัญหา ตลอดจนแนวทาง วิธีการ และขั้นตอนการแก้ปัญหา โดยการวิจัยแบบมีส่วนร่วมในขั้นต่อไป ใช้การเปิดเวทีคุยกลุ่มย่อยค้นหาประเด็นที่สำคัญเพื่อหาแนวทางพัฒนาการปั้นหม้อ และลงศึกษาในสถานที่ทำงานของผู้ปั้นหม้อ ทบทวนให้เห็นภาพรวม และวงจรของอาชีพปั้นหม้อให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ผลลัพธ์ที่ได้รับคือได้ข้อมูลแต่ละกลุ่มจากการระดมความเห็นจากชาวบ้าน จึงได้ทบทวนถึงอาชีพการบั้นหม่อมองเห็นตัวตนและคุณค่า

ค้นพบว่าทีมวิจัยชาวบ้านยังขาดการจดบันทึก แต่สามารถบอกความภาคภูมิใจ ปัญหาวิธีการปั้นหม้อได้ชัดเจน การมองเห็นตัวตนและคุณค่าในวิถีชีวิตการปั้นหม้อชัดเจนยิ่งขึ้น แต่อาจยังมองปัญหาแบบแยกย่อย ทำให้ค้นหาปัญหาหลักหรือโอกาสในการพัฒนาอาชีพได้ค่อนข้างยาก ทีมวิจัยจึงเสนอให้ชาวบ้านได้มีการจดบันทึกในการประชุมแต่ละครั้ง เสนอแนะให้คนปั้นหม้อมีการทำบัญชีรายรับรายจ่าย

4.5 กระบวนการวิเคราะห์และสรุปข้อมูล

กิจกรรมที่ 5 “นำเสนอข้อมูลกับชุมชนเพิ่มเติม ตรวจสอบข้อมูล กำหนดปัญหาร่วมกัน”

กิจกรรมย่อย 5.1 : เวทีทบทวนรูปแบบการเก็บข้อมูลร่วมกัน

ในขั้นตอนการเสนอข้อมูล ตรวจสอบข้อมูลและกำหนดปัญหาร่วมกัน มุ่งจะทำให้ชุมชนเข้าใจข้อมูลตนเอง สามารถตรวจสอบแก้ไขเพิ่มเติม เพื่อเกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นถึงวิถีชีวิตและอาชีพตนเอง ที่สำคัญคือสามารถกำหนดปัญหาได้ และมองเห็นคุณค่า อัตลักษณ์ และแนวทางพัฒนาอาชีพมากยิ่งขึ้น โดยอาจารย์จัดเวทีเพื่อทบทวนการแบ่งกลุ่มเก็บข้อมูล มีนิสิตฝึกงานและช่วยงานเข้าร่วม ให้ทีมวิจัยนำเสนอทางเลือกในการพัฒนาอาชีพ คือ เตาเผารูปแบบต่างๆ และทีมวิจัยชาวบ้านแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน

ผลลัพธ์ที่ได้ทำให้ทีมวิจัยและชาวบ้านเกิดความสนใจในเตาเผารูปแบบใหม่ เตรียมที่จะตรวจสอบข้อมูลและทดลองปฏิบัติต่อไป

ค้นพบว่าเนื่องจากกลุ่มบ้านหม้อยังไม่ได้วิเคราะห์ว่าเตาเผาแบบใหม่ จะเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและพฤติกรรมของตนเองหรือไม่ จึงได้วางแผนเตรียมข้อมูลเตาเผาที่ใช้อยู่ในปัจจุบันให้ชัดเจนขึ้น (ดูภาคผนวก ค. หัวข้อ 7 การเปรียบเทียบเตาเผา SML กับเผากลางแจ้ง) ตลอดจนวางแผนการศึกษาดูงานเพื่อเพิ่มเติมประสบการณ์

กิจกรรมย่อย 5.2 : เวทีที่มวิจัยชาวบ้านแต่ละกลุ่มนำเสนอข้อมูล – ทานข้าวร่วมกัน

ในขั้นตอนการเสนอข้อมูล ตรวจสอบข้อมูลและกำหนดปัญหาาร่วมกัน ยังได้จัดเวทีที่มวิจัยชาวบ้านเพื่อการนำเสนอข้อมูลทั้ง 4 หัวข้อย่อย ได้แก่ ข้อมูลพื้นฐาน ประวัติและองค์ความรู้การผลิต และการตลาด ซึ่งทำให้ได้ความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นถึงวิถีชีวิตและอาชีพตนเอง สามารถกำหนดปัญหาได้จากการมองเห็นคุณค่า และอัตลักษณ์อาชีพอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อไปสู่เป้าหมายการวิจัยคือการแนวทางพัฒนาอาชีพได้ตรงต่อศักยภาพตนเองมากยิ่งขึ้น

ผลลัพธ์ที่ได้คือนักวิจัยทุกกลุ่มเห็นข้อมูลของตนเอง เห็นความเป็นมาของกลุ่มอาชีพบ้านหม้อ

กลุ่มประวัติ เกิดการระลึกถึงอุปกรณ์ดินเผาชนิดอื่นๆ นอกจากหม้อใส่น้ำ เช่น ครก กระทะ ถ้วย อีแปะ ถ้วยอีเล็ง ฯลฯ มีความรู้สึกผูกพันกับอดีต

กลุ่มกระบวนการผลิตหม้อ เห็นความยากลำบาก อุปสรรค และมีข้อเสนอ โดยเฉพาะเครื่องมือช่วยนวดดิน อุปกรณ์และสถานที่สำหรับการตากและเผาในฤดูฝน

กลุ่มข้อมูลสภาพชุมชน ทบทวนสภาพดั้งเดิม การเปลี่ยนแปลงและปัญหาอุปสรรคชุมชนในปัจจุบัน

กลุ่มการขายการตลาด ซึ่งมีประเด็น “ความสม่ำเสมอ” หรือ “มาตรฐาน” ของหม้อดินเผาที่ยัง มีขนาดและคุณภาพของหม้อที่ไม่คงที่ มีความแตกต่างระหว่างคนผลิตในชุมชนเดียวกัน ผู้บ้านไม่สามารถกำหนด “ราคา” ขายร่วมกันได้ ทำให้ผู้ซื้อเป็นผู้กำหนดราคาได้

ข้อคิดและบทเรียนที่สำคัญคือ งานวิจัยที่บ้านสามารถช่วยให้ชาวบ้านได้มีข้อมูล ทำให้กลุ่มบ้านหม้อมองเห็นอดีต ปัจจุบัน ของตนเองซึ่งเป็นสิ่งที่นำไปสู่การ “มองให้เห็น” คุณค่าและอัตลักษณ์ของตนเอง การดำเนินเวทีมีประโยชน์ในการสร้างความสนใจ แต่อาจไม่ได้ข้อมูลเชิงลึกที่เป็นความเห็นส่วนบุคคล หรือบางคนที่ประชุมกลุ่มทำให้เป็นปัญหาภาพรวม ควรพัฒนากลุ่มย่อยให้เกิดการสะท้อนปัญหาเชิงลึก ดังนั้นอาจารย์และนิสิตฝึกงานจึงได้ช่วยกันลงคุยในกลุ่มย่อยๆ หรือรายบุคคลในบางกรณี

4.6 กระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำไปสู่การพัฒนา

กิจกรรมที่ 6 “สังเคราะห์คุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพบ้านหม้อ - จัดทำทะเบียนผลิตภัณฑ์”

ในขั้นตอนการถอดความรู้โดยการสรุปสังเคราะห์คุณค่าของผลิตภัณฑ์หม้อและเครื่องปั้นดินเผาวิถีผลิตโบราณต่างๆ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาสั่งสมมา ได้จัดกิจกรรมจัดทำทะเบียนผลิตภัณฑ์โดยขอให้ผู้บ้านหม้อ **ได้นำผลิตภัณฑ์ของตัวเองออกมาแสดง** คือ ภาชนะเครื่องปั้นดินเผา เครื่องตกแต่ง ทุกๆ ชนิด เพื่อให้คนจารย์ นิสิต ถ่ายภาพ วาดภาพ จัดทำตารางแบบฟอร์มผลิตภัณฑ์ (ภาคผนวก จ ทะเบียนผลิตภัณฑ์) และได้ใส่แหล่งระหว่างทานข้าวร่วมกัน

ผลลัพธ์ที่ได้ทุกคนได้ทราบว่าผู้บ้านหม้อคนใดมีความสามารถในการผลิตอะไร ความเร็วในการผลิต (ปริมาณเท่าไรต่อวัน) ตลอดจนขนาด รูปร่าง น้ำหนัก และราคาผลิตภัณฑ์ ทำให้ทีมวิจัยสามารถมองเห็นภาพรวมของศักยภาพกลุ่มบ้านหม้อดินเผา ว่ามีการศักยภาพการผลิตที่หลากหลายกว่าผลิตภัณฑ์ที่ขายได้อยู่เป็นประจำเท่านั้น ทำการสังเคราะห์คุณค่าของผลิตภัณฑ์โดยฝีมือกลุ่มบ้านหม้อให้เห็นเป็น “ทะเบียนผลิตภัณฑ์ชุมชน” ซึ่งเป็นคุณค่าที่เห็นเป็นวัตถุอย่างสอดคล้องกับคุณค่าและอัตลักษณ์ในอาชีพ ซึ่งมีรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 7

นอกจากนี้ยังเกิดข้อคิดและบทเรียนเกี่ยวกับกลุ่มอาชีพบ้านหม้อในหมู่บ้าน ที่สำคัญคือ

1. เชิงสังคมและการเมือง เนื่องจากการชักชวนกลุ่มคนบ้านหม้อ ที่ยังคงทำอาชีพบ้านหม้อทั้ง 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคนปั้นหม้อดินเผาโบราณซึ่งส่วนใหญ่เป็นทีมวิจัยและทีมสนับสนุน และกลุ่มคนอื่นๆ ที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มนี้ จึงได้เห็น “ช่องว่าง” ระหว่างคนสองกลุ่ม แต่ทั้งหมดร่วมมือกับทางคณะวิจัยและคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ได้ดีเห็นความไม่ลงรอยในหมู่บ้านโดยการเข้าจับจองพื้นที่ศาลากลางหมู่บ้าน เพื่อใช้เก็บของเฉพาะของกลุ่มฝึกทำหม้ออั้งโล่ประหยัดพลังงาน

2. เชิงการขายและการตลาด ชาวบ้านหม้อทั้งกลุ่มเตอั้งโล่ใหม่และกลุ่มหม้อดินเผาแบบโบราณ (รวมทีมวิจัยชาวบ้าน) ขาดการสำรวจศักยภาพตนเองในภาพรวมทั้งหมู่บ้าน ในด้านอาชีพการปั้นหม้อ คือไม่เคยสำรวจว่าผลิตภัณฑ์ทั้งหมดที่สามารถทำได้มีอะไรบ้าง ยังไม่มีการรวบรวมรูปภาพและรายละเอียด (specification) ของผลิตภัณฑ์ เพื่อนำเสนอในการจำหน่าย

ยังไม่ได้วางแผนหรือวิธีการสำคัญ (กลยุทธ์) ที่จะขยายกลุ่มลูกค้าของหม้อดินเผาโบราณ

ชาวบ้านหม้อยังขาดการศึกษาวิเคราะห์ “คุณค่าของวิถีชีวิตดั้งเดิม” ซึ่งผูกพันอยู่กับอาชีพบ้านหม้อแบบโบราณของตัวเอง

ยังไม่ได้นำ อัตลักษณ์ นั่นคือ “เอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งทั้งโดดเด่น เป็นจุดแข็งและมีคุณค่า” ขึ้นมาใช้เป็นจุดขาย หรือ เพื่อการพัฒนาารูปแบบอาชีพต่อไป

3. เชิงการผลิต-เทคนิค เทคนิคการผลิตหม้อดินเผาแบบโบราณ มีองค์ประกอบสำคัญคือ

1. ขั้นตอนการผสมดินและขึ้นรูปทั้งหมด เป็นการฝีมือแบบ “หัตถกรรมพื้นบ้านแบบโบราณ” บริสุทธิ์ ใช้ฝีมือล้วนๆ เกือบไม่มีอุปกรณ์ยกเว้น ไม้ตีหม้อและสวี่ปากหม้อ

2. เป็นการเผากลางแจ้งแบบโบราณ (ไม่ได้ใช้เตาเผา) ซึ่งใช้แรงงานค่อนข้างหนัก รายได้น้อยบันในหน้าฝนไม่ได้เนื่องจากไม่มีพื้นที่เผาและโดยเฉพาะไม่มีที่ตาก ตลอดจนมาตรฐานด้านคุณภาพ ปริมาณและเวลาในการผลิตยังไม่คงที่นัก

กิจกรรมที่ 7 “จัดเวทีประมวลความรู้และกำหนดแนวทางพัฒนาร่วมกัน”

ในขั้นตอนเตรียมการนำองค์ความรู้ที่ได้สังเคราะห์สรุปผล ผลักดันไปสู่การวางแผนกิจกรรมพัฒนาอาชีพได้จัดเวทีประมวลความรู้เพื่อที่จะกำหนดแนวทางพัฒนาที่เหมาะสมและเป็นรูปธรรม อาจารย์และที่ปรึกษาเปิดเวทีทบทวนโครงการวิจัยอีกครั้งว่าได้ทำอะไรไปแล้วบ้าง ใช้วิธีการอย่างไร เกิดผลลัพธ์อะไรบ้าง วางแผนการทำงาน การจัดการงบประมาณ และการไปศึกษาดูงานที่เกี่ยวข้องกับการทำเครื่องปั้นดินเผา

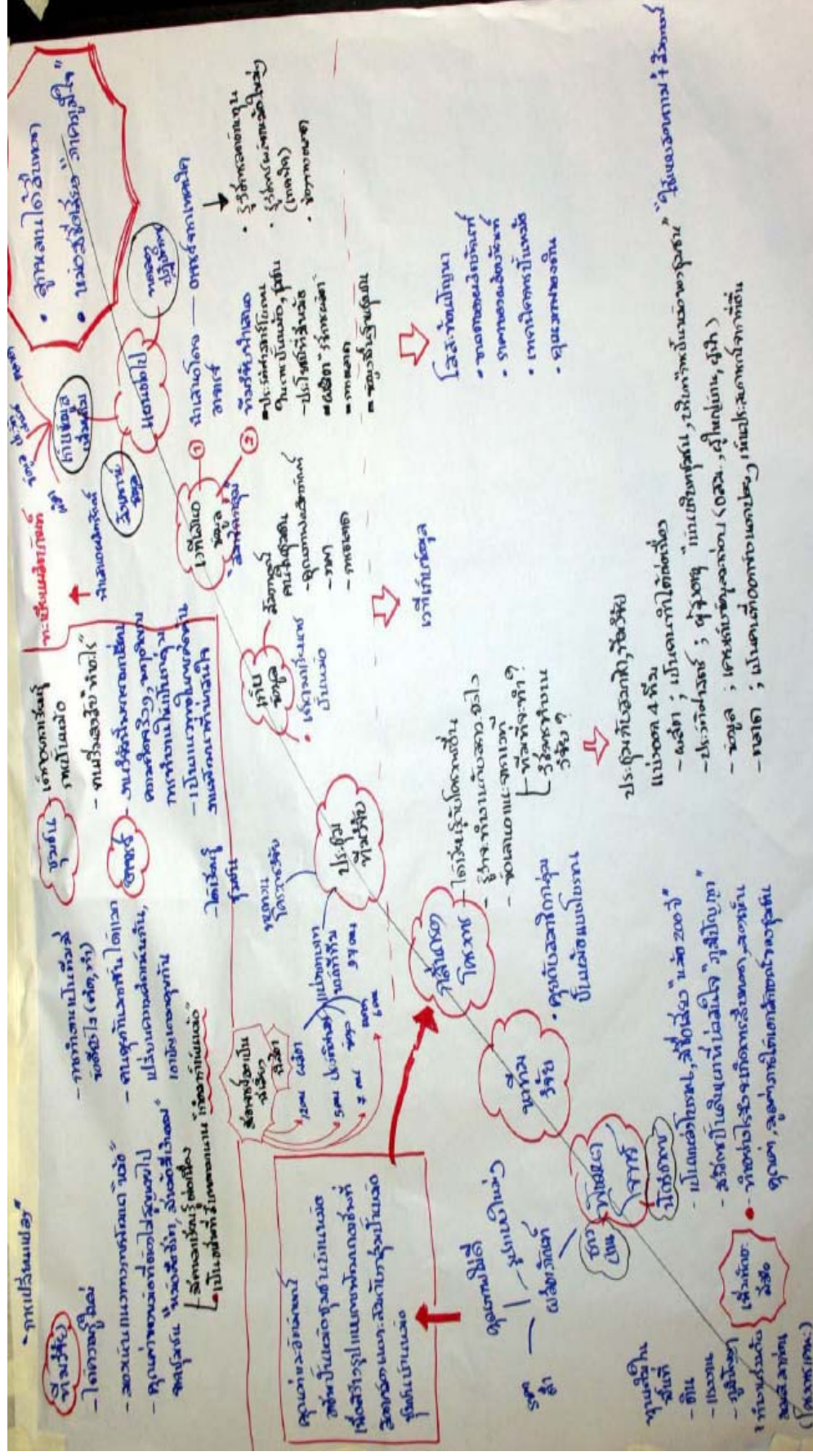
ผลลัพธ์ที่ได้คือกิจกรรมที่ชาวบ้านต้องการทำเพื่อพัฒนาอาชีพปั้นหม้อดินเผาวิถีโบราณ ได้แก่

1. โครงการศึกษาดูงานที่ชุมชนด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา
2. โครงการทดลองเตาเผาความร้อนต่ำ
3. โครงการหาพื้นที่เผาหม้อ หรือตากหม้อในหน้าฝน เป็นต้น
4. โครงการฝึกฝนเด็กและเยาวชนในหมู่บ้านให้ปั้นหม้อ

เป็นต้น

ข้อคิดและบทเรียนที่สำคัญคือ เนื่องจากเป็นช่วงระยะเวลาของการทำนา ทำให้งานวิจัยได้ชะลอไปบ้าง อย่างไรก็ตามด้วยการจัดเวทีประมวลความรู้และกำหนดแนวทางพัฒนา ทำให้ทีมวิจัยชาวบ้านสามารถสะท้อนภาพกิจกรรมที่ได้ดำเนินการร่วมกันไปแล้ว สามารถให้ความชัดเจนของข้อมูลได้มากยิ่งขึ้น พบว่าการวิจัยยังขาดการบันทึกข้อมูลทั้งภาพถ่ายและข้อสรุปจากเวทีในรายละเอียด จึงใช้เวทีทบทวนฟื้นความจำและนำข้อมูลทีนีสิต อาจารย์ เข้าสำรวจในหมู่บ้านมาตรวจสอบกับชาวบ้าน

ภาพสรุปกระบวนการดำเนินงานวิจัย เวทีถอดบทเรียนครูทาง

4.7 กระบวนการพัฒนาอาชีพบั้นหม้อด้วยคุณค่าและอัตลักษณ์ดั้งเดิม

จากการสรุปสังเคราะห์และถอดบทเรียน นำไปสู่กระบวนการพัฒนาอาชีพทั้งด้านวิถีชีวิตที่สำคัญคือ **กิจกรรมสอนเยาวชนบั้นหม้อ** และ**กิจกรรมละครเยาวชนที่ส่งเสริมคุณค่าและอัตลักษณ์อาชีพ** เป็นการกระตุ้นให้เกิดกลุ่มเด็กและเยาวชนที่สนใจอาชีพการบั้นหม้อที่เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ **กิจกรรมดูงานที่ชุมชนด้านเกี่ยว**ซึ่งประสบผลสำเร็จในการผลิตและการตลาดการค้าขาย เพื่อเป็นตัวอย่างสำคัญ (Best Practice) ตลอดจนการวางแผนและจัดให้มีกิจกรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพโดยตรงอย่างเป็นรูปธรรม เช่น **กิจกรรมการปลูกป่าชุมชน** เพื่อให้กลุ่มและชาวบ้านทั่วไปได้มีพื้นที่เป็นเชื้อเพลิงการผลิต มีไม้ไว้ใช้และยังเป็นการสร้างเสริมสภาพแวดล้อมและสุขภาพในระยะยาวอีกด้วย **กิจกรรมการทดลองทำเตาเผาความร้อนต่ำในอาคารศูนย์เรียนรู้ชุมชน** แก้ปัญหาการเผาหม้อในฤดูฝนไม่ได้ และ**กิจกรรมทดลองเครื่องนวดดิน** ที่แก้ทั้งปัญหาสุขภาพและปัญหาศักยภาพในการผลิตไปพร้อมๆ กัน เป็นต้น

กิจกรรมที่ 8 “กิจกรรมเยาวชนบั้นหม้อ”

กิจกรรมนี้ทำเพื่อให้กลุ่มคนบั้นหม้อดินเผา ได้ถ่ายทอดความภาคภูมิใจ ภูมิปัญญาและกรรมวิธีบั้นหม้อให้เด็กและเยาวชน มุ่งสืบสานคุณค่าและอัตลักษณ์การบั้นหม้อดินเผาโบราณต่อไป ดำเนินการโดยอาจารย์คณะสถาปัตยกรรมฯ ที่ปรึกษา นักวิจัยชาวบ้านและชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มบั้นหม้อ เด็กและเยาวชนที่เป็นลูกหลานของสมาชิกกลุ่มบั้นหม้อ และเด็กๆ ในหมู่บ้านที่สนใจมาทำกิจกรรมร่วมกัน โดยการให้ผู้ใหญ่สอนเด็กบั้นหม้อ ตั้งแต่ขั้นพื้นฐานตามวิธีการบั้นแบบดั้งเดิมของชุมชน

ผลที่ได้คือเด็กและเยาวชน เห็นคุณค่าและอัตลักษณ์ในชุมชน วิถีชีวิตและอาชีพบั้นหม้อชัดเจน กลุ่มคนบั้นหม้อดินเผา ได้ถ่ายทอดความภาคภูมิใจ ภูมิปัญญาและกรรมวิธีบั้นหม้อให้เด็กและเยาวชนเยาวชน มีทางเลือกอาชีพที่สามารถสืบทอดอัตลักษณ์ชุมชนกลุ่มคนบั้นหม้อ และกลุ่มเยาวชน มีความสุขกับการฝึกหัดปั้นดิน ร่วมกันสร้างความสามัคคี ให้กลุ่มที่เคยขัดแย้งกันเนื่องจากเยาวชนลูกหลานทุกกลุ่ม ได้มาเรียนรู้ร่วมกัน

ข้อคิดที่สำคัญคือ กลุ่มบั้นหม้อดินเผาโบราณ สามารถจัดการหมุนเวียนกันมาเป็นครูสอนเด็ก การได้รับบทบาทรนี้ทำให้ ชาวบ้านแต่ละคนเกิดความภาคภูมิใจ เด็กๆ มีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้การบั้นหม้อ รอคู (แม่ๆ) มาสอน และรอการได้รับรางวัล ที่สำคัญการจัดคนหมุนเวียนกันสอน และทำอาหาร ทำให้ชาวบ้านต้องแบ่งงาน และร่วมรับผิดชอบ

กิจกรรมที่ 9 “กิจกรรมส่งเสริมคุณค่าและอัตลักษณ์ (ละครเยาวชน)”

เพื่อให้เด็กและเยาวชนได้เห็นคุณค่าและอัตลักษณ์ในชุมชน วิถีชีวิตและอาชีพปั้นหม้อชัดเจน

เพื่อให้เด็กและเยาวชนเกิดสำนึกความภาคภูมิใจ มองเห็นภูมิปัญญาและกรรมวิธีปั้นหม้อของบรรพบุรุษ ต้องการที่จะสืบสานคุณค่าและอัตลักษณ์การปั้นหม้อดินเผาโบราณต่อไป ทางผู้วิจัยจึงนำกระบวนการของศิลปะการละครเพื่อการพัฒนามาใช้เป็นกรอบความคิด

ผลที่ได้รับคือ เด็กและเยาวชนเห็นคุณค่าและอัตลักษณ์ในชุมชน วิถีชีวิตและอาชีพปั้นหม้อชัดเจน เกิดสำนึกความภาคภูมิใจ มองเห็นภูมิปัญญาและกรรมวิธีปั้นหม้อของบรรพบุรุษ ต้องการที่จะสืบสานคุณค่าและอัตลักษณ์การปั้นหม้อดินเผาโบราณต่อไป ได้เป็นพระเอกและนางเอกของหมู่บ้าน ในกิจกรรมการเล่าเรื่องหมู่บ้านหม้อผ่านละคร เด็กและเยาวชนเกิดความสุขสนุกสนาน ความเป็นกันเอง และความรักความผูกพันกับอาจารย์นักวิจัย

นอกจากนี้ผลกระทบของละครเยาวชนระดับบุคคล ยังก่อให้เกิดพัฒนาการทางจิตใจและสังคม สร้างความมั่นใจ ความกล้าแสดงออก การใช้พลังสร้างสรรค์ รู้จักเรียนรู้สังคม ชุมชนที่อยู่และเคารพสิทธิของผู้อื่น ระดับครอบครัวและชุมชน คือ สามารถสื่อสารกับคนรอบข้างได้อย่างเป็นธรรมชาติ ลดช่องว่างที่ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆลงได้ และระดับสังคมในวงกว้าง คือทำให้ตระหนักถึงปัญหาและเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา

ข้อคิดสำคัญที่ได้คือ เด็กๆ มีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้การเล่นละครอย่างสนุกสนาน ภาคภูมิใจ และเป็นเจ้าของกิจกรรมละคร เกิดความสนุกสนาน นำมาซึ่งความรัก ความผูกพันและความเป็นเจ้าของกิจกรรมละครร่วมกันระหว่างนักวิจัยและเด็กเยาวชน ละคร ลิเกและหมอลำบ้านหม้อที่เกิดขึ้นยังสร้างพลังให้เยาวชนกล้าแสดงออก มีความสุข เข้าใจและค้นพบตนเอง

กิจกรรมที่ 10 “กิจกรรมศึกษาดูงานแหล่งที่เป็นแบบการเรียนรู้และการพัฒนาที่เกี่ยวข้อง”

ขั้นตอนนี้ทำการศึกษาดูงานเพื่อเป็นกรณีศึกษา นำผลการศึกษามาวิเคราะห์เปรียบเทียบเพื่อหาแนวทางพัฒนาตนเอง จากความรู้ ภูมิปัญญาใหม่จากชุมชนเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน นครราชสีมา เพื่อมาปรับใช้กับหมู่บ้านหม้อ

ผลที่ได้คือแนวทางการพัฒนาอาชีพปั้นหม้อ ของกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพการปั้นหม้อ โดยได้ทราบข้อมูลปัจจุบันในด้านรูปแบบผลิตภัณฑ์และด้านการตลาด ของกลุ่มผู้ประกอบการปั้นหม้อ เทคนิคกรรมวิธีการผลิต ที่ลดการใช้แรงงานคน เช่น การใช้เครื่องนวดดิน เห็นตัวอย่างการแก้ปัญหาการเผาเครื่องปั้นดินเผาในฤดูฝน เช่น เตาเผาแบบอุตสาหกรรมครัวเรือน และได้รับความรู้ ภูมิปัญญาใหม่จากชุมชนเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน นครราชสีมา เพื่อมาปรับใช้กับหมู่บ้านหม้อ

ข้อคิดสำคัญคือ ชุมชนด้านเกวียนทำเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบดินเผา (Ceramics) เป็นอุตสาหกรรมและสินค้าส่งออก ส่วนชุมชนบ้านหม้อ ยังเป็นหัตถกรรมพื้นบ้าน (Craft) และชุมชนด้านเกวียนมีชื่อเสียงมานาน สามารถจัดการการขายเองได้โดยตรง ส่วนชุมชนบ้านหม้อมีชื่อเสียงเพียงระดับท้องถิ่น ต้องขายผ่านคนกลางเป็นส่วนใหญ่ ส่วนจำนวน และรูปแบบผลิตภัณฑ์ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องเคลือบดินเผา และอุปกรณ์ตกแต่ง เฟอร์นิเจอร์ต่างๆ ของด้านเกวียนมีความหลากหลาย สนองต่อความต้องการลูกค้า มากกว่าของชุมชนบ้านหม้อ มาก

กิจกรรมที่ 11 “กิจกรรมส่งเสริมประเพณีวิถีชีวิตชาวบ้านหม้อ”

(สนับสนุนทุนประเพณีสงกรานต์)

กลุ่มคนบ้านหม้อ เป็นแกนนำของหมู่บ้านหม้อ ในการจัดงานประเพณีสงกรานต์ แข่งเรือยาว กลุ่มเยาวชน คนรุ่นใหม่ของหมู่บ้านได้มีบทบาทร่วมในการจัดงาน เช่น การแข่งเรือยาว การแข่งกีฬา การออกร้านขายของระดมทุน และอื่นๆ เกิดความสามัคคี มีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และลดช่องว่างระหว่างกลุ่มคนบ้านหม้อดินเผาโบราณ กับคนอื่นๆ ในชุมชน นักวิจัยได้เรียนรู้ประเพณีวิถีชีวิตของกลุ่มคนบ้านหม้อและหมู่บ้าน

ข้อคิดที่สำคัญคือ การจัดงบประมาณสนับสนุนในจำนวนที่พอเหมาะ ไม่ทำให้ชาวบ้านคาดหวังการได้รับเงินมากเกินไป ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดี แม้ชาวบ้านมีกิจกรรมจริง แต่ขาดการบันทึกภาพ ข้อสรุป เพื่อเป็นประสบการณ์ ความรู้ในการพัฒนาต่อ และการให้พื้นที่และความสำคัญต่อเยาวชนคนรุ่นใหม่ในหมู่บ้าน มีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการเปลี่ยนแปลงทางบวกต่ออาชีพ และชุมชน

กิจกรรมที่ 12 “กิจกรรมปลูกป่าชุมชน”

ในกิจกรรมนี้ได้กำหนดแผนงานและกำหนดการ มอบหมายให้มีผู้รับผิดชอบเตรียมการด้านต่างๆ แล้วจึงร่วมกันปลูกป่าชุมชน ประกอบด้วยต้นกล้าพันธุ์ไม้ยูคาลิปตัสและกระถินณรงค์ จึงได้การแก้ปัญหาความขาดแคลนของวัตถุดิบในการเผาหม้อแบบกลางแจ้ง คือฟืนที่หาได้จากต้นไม้ในหมู่บ้าน ที่ลดลงตามลำดับในปัจจุบัน ทั้งยังได้ต้นไม้เศรษฐกิจ และต้นไม้ใช้งาน ได้แก่ ต้นยูคาลิปตัส ต้นกระถิน ต้นยาง เป็นต้น สร้างรายได้เสริมให้ชาวบ้านและกลุ่มคนบ้านหม้อดินเผาโบราณ ได้ทรัพยากรไม้เพิ่มเติมให้กับหมู่บ้าน ไว้สำหรับใช้ทำเครื่องเรือน ที่อยู่อาศัย ฯลฯ ก่อให้เกิดสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ดีของหมู่บ้าน เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์รักษาต้นไม้ ในชาวบ้านและเยาวชน ในระยะยาวยังเป็นการลดสภาวะมลพิษในอากาศของหมู่บ้าน ที่เป็นผลจากควันไฟในการเผาหม้อ ตลอดจนแก้ปัญหาโลกร้อนจากสภาวะเรือนกระจกในระยะยาว

บทเรียนที่สำคัญคือ ปัญหาส่วนรวมและประโยชน์ร่วมกันคือพลัง นำไปสู่ "สามัคคีคือพลัง" ของชุมชน

ทุกกิจกรรมจะต้องมีผู้รับผิดชอบหลักและมีการจัดการงบประมาณที่เหมาะสม ส่วนการตัดสินใจเรื่องการใช้ที่ดินสาธารณะของหมู่บ้าน (ป่าช้าเดิม) สามารถทำได้ในระดับเวทีหมู่บ้าน **ไม่ต้อง** พึ่งพาหน่วยงานภายนอกเลย

กิจกรรมที่ 13 “กิจกรรมปฏิบัติการทดลองสร้างเตาเผา”

ดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาด้านเทคนิคการผลิต คือ การที่ไม่สามารถเผาหม้อกลางแจ้งได้ในฤดูฝน

เพื่อแก้ปัญหาเชิงสังคมที่เกิดขึ้น คือ ช่องว่างระหว่างกลุ่มคนปั้นหม้อดินเผาโบราณ กับกลุ่มคนปั้นเตาอั้งโล่ประหยัดพลังงาน ที่ได้ใช้อาคารศูนย์เรียนรู้ชุมชนในการเก็บเตาของกลุ่มตนเอง เป็นการเฉพาะ วิธีการโดยอาจารย์ออกแบบรูปแบบเตาเผาที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ที่มียังและชาวบ้านสร้างเตาเผาชนิดไฟต่ำที่ใช้วัสดุที่หาได้ง่ายๆ วิธีการสร้างไม่ซับซ้อน สร้างในร่มหลังคาอาคาร ใช้เผาหม้อในฤดูฝนเพื่อแก้ปัญหาการเผาหม้อไม่ได้ในฤดูฝน

ผลลัพธ์คือเตาเผาในอาคารนี้สามารถแก้ปัญหาด้านเทคนิคการผลิต คือ ให้สามารถเผาหม้อในอาคารได้ในฤดูฝน **แก้ปัญหาเชิงสังคม**ที่เกิดขึ้น คือ กลับมาใช้อาคารศูนย์เรียนรู้ชุมชน เพื่อเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ ของคนทุกคน โดยเฉพาะเพื่อส่งเสริมเด็ก เยาวชน คนเฒ่าคนแก่ ให้ได้ใช้อาคารนี้ บทเรียนที่สำคัญคือ ปัญหาส่วนรวมและประโยชน์ร่วมกันคือพลัง นำไปสู่ “สามัคคีคือพลัง” ของชุมชน

การแก้ปัญหาตรงจุดทำให้ชุมชนที่ยังไม่สามัคคีมากนัก สามารถร่วมกันทำประโยชน์เพื่ออาชีพและการเรียนรู้ ทั้งยังปลูกฝังความรักความสามัคคีของคนในหมู่บ้านหม้อได้

กิจกรรมที่ 14 “กิจกรรมศึกษาดูงานกระบวนการเตรียมดิน”

(ชุมชนด่านเกวียน)

ดำเนินการเพื่อให้เห็นตัวอย่างการ**แก้ปัญหาด้านแรงงาน** โดยการใช้เครื่องยนต์ในการนวดผสมดินที่จะใช้ปั้นหม้อ ทดแทนการใช้แรงงานคน โดยได้ทำการศึกษาก่อนนวดดินด้วยเครื่องนวดดิน นำดินและส่วนผสมของบ้านหม้อลองนวดด้วยเครื่อง สังเกตและศึกษาก่อนวิธีการนวดโดยช่างผู้ชำนาญ นำดินที่ผ่านการนวดด้วยเครื่องกลับมาตีหม้อและทดลองเผาดูผลงาน พบว่า การใช้เครื่องนวดดินได้ประสิทธิผลของงานดี ดินที่ได้มีลักษณะดี นำมาตีหม้อแล้วเผาได้หม้อเนื้อดี สามารถลดภาระแรงงานการนวดดินของชาวบ้านหม้อได้มาก และใช้เวลา นวดดินน้อยลง

กลุ่มคนปั้นหม้อได้เห็นตัวอย่างการ**แก้ปัญหาด้านแรงงาน** โดยการใช้เครื่องยนต์ในการนวดผสมดินที่จะใช้ปั้นหม้อ ทดแทนการใช้แรงงานคน ทราบข้อมูลด้านเทคนิคการผลิตที่ลดการใช้แรงงานคน เช่น การใช้เครื่องนวดดิน เรียนรู้แนวทางการพัฒนาอาชีพปั้นหม้อ เป็น

การประยุกต์ความรู้และภูมิปัญญาใหม่จากชุมชนเครื่องปั้นดินเผาผ่านเครือข่ายนศรราชสีมา มาปรับใช้อย่างเหมาะสมกับหมู่บ้านหม้อ

บทเรียนสำคัญคือ ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มบ้านหม้อ ในบางครั้งยังติดกับการรอรับ "การพัฒนาแบบสำเร็จรูป" คือ การรับมอบอุปกรณ์ วัสดุ สิ่งของ เทคนิค เทคโนโลยี ทุน ฯลฯ จากภายนอก จึงจำเป็นต้องใช้เวที โสเภณีปัญหา ลักษณะที่จริงจัง โดยระบุว่าจะประมาณจะหมดไป หากไม่ดำเนินกิจกรรมและหากไม่มีผู้รับผิดชอบ "งานไม่เดิน งบจะหมดไป" โดยที่ปัญหาไม่ได้รับการแก้ไข จึงต้องมีผู้รับผิดชอบที่ชัดเจน

กิจกรรมที่ 15 “กิจกรรมปฏิบัติการทดลองกระบวนการเตรียมดินที่เหมาะสม”

ในการทดลองนวดดินเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาอาชีพปั้นหม้อวิถีโบราณ ได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้ 1) เตรียมดินวิธีที่ 1 คือ ใช้ดินเหนียวที่ขุดมาใส่เครื่องนวด โรยดินเชื้อสลับกันไป ดินที่นวดออกมายังไม่เข้ากันดี ต้องนวดซ้ำ 3 ครั้ง ใช้เวลามาก เครื่องติดขัด ส่งดินออกมาไม่ต่อเนื่อง 2) เตรียมดินวิธีที่ 2 คือ ใช้ดินเหนียวที่ขุดมา แบ่งเป็นก้อนย่อยๆ โรยดินเชื้อให้ทั่ว คลุกเคล้ากันพอสมควร นำก้อนดินที่โรยดินเชื้อแล้วใส่เครื่องนวด ต้องนวดซ้ำ 2 ครั้ง ดินจึงเข้ากันได้ดี เนื้อเนียน และเครื่องไม่ติดขัด และ 3) ทิมวิจัยสรุปผล

ผลที่ได้รับคือ **เกิดองค์ความรู้ใหม่** ในการนำเครื่องนวดดินด้วยเครื่องยนต์ใช้พลังงานไฟฟ้า เข้ามาทดแทนการย่ำดินด้วยแรงงานคน เป็นการความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาดูงานชุมชนผ่านเครือข่าย นศรราชสีมา มาใช้กับอาชีพการปั้นหม้อดินเผาโบราณที่หมู่บ้านหม้ออย่างเหมาะสม โดยจะต้องแก้ปัญหาเนื้อดินและส่วนผสมของดินที่ใช้ปั้นที่แตกต่างกัน **เกิดการรวมกลุ่มจัดการการใช้เครื่องนวดดิน** ซึ่งเป็นเครื่องทดลองที่มีเพียงเครื่องเดียวทั้งหมู่บ้าน โดยจัดวางที่อาคารศูนย์เรียนรู้ชุมชน เพื่อให้ทุกคนในหมู่บ้านสามารถใช้ โดยต้องมีกลุ่มจัดการเรื่องค่าพลังงานไฟฟ้าที่เกิดขึ้น **แก้ไขปัญหาการขาดความสามัคคี** ในการใช้อาคารศูนย์เรียนรู้ชุมชน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ได้รับบทเรียนแง่คิดที่สำคัญคือ ประการแรกการสร้างความรู้ความรับผิดชอบร่วมกันด้วยเวทีวิจัย ทำให้ชาวบ้านต้องร่วมคิด ร่วมทำ เสียเวลาส่วนตัวในการปั้นหม้อในชีวิตประจำวัน

ประการที่สองด้วยเงื่อนไขความจำเป็นในการลดต้นทุนค่าพลังงานในการใช้เครื่องนวดดิน กลุ่มต้องเลือกระหว่างการใช้น้ำมันโซล่า ซึ่งแต่ละคนต้องจัดเตรียมมาเองสำหรับการนวดดินแต่ละครั้ง และแพงกว่าการใช้ไฟฟ้าประมาณ 4 - 5 เท่าหรือการใช้ไฟฟ้าของอาคารศูนย์เรียนรู้ชุมชน ซึ่งทุกคนต้องจ่ายร่วมกันแต่จำเป็นต้องมีระบบจัดการรายรับรายจ่ายค่าไฟฟ้า **กลุ่มจึงสามารถตกลงว่าจะจัดการค่าไฟฟ้าร่วมกันเพื่อประหยัดต้นทุนการผลิตหม้อ** และแง่คิดสำคัญคือการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเชิงปฏิบัติการจะต้องเปิดโอกาสให้คนอื่น ๆ นอกจากผู้นำชุมชนมีบทบาท

กิจกรรมที่ 16 “กิจกรรมพัฒนาผลิตภัณฑ์”

ดำเนินการเพื่อพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ ให้เป็นทางเลือกกับกลุ่มคนบั้นหม้อดินเผาโบราณ และคนอื่นๆ โดยให้โอกาสเยาวชนคนรุ่นใหม่ ซึ่งมีทักษะฝีมือในการปั้นรูปสัตว์เหมือน ปั้นประติมากรรมชนิดอื่นๆ ตามจินตนาการ ฯลฯ ได้ใช้ทักษะเพื่อประยุกต์รูปแบบผลิตภัณฑ์ ที่ได้มาจากการศึกษาดูงาน มาทดลองทำในชุมชน เป็นการทดลองสร้างโอกาสทางการตลาดใหม่ๆ พร้อมทั้งปลูกฝังให้เกิดการรวมพลังของเยาวชนคนรุ่นใหม่ในหมู่บ้าน

ผลลัพธ์ที่ได้เกิดรูปแบบผลิตภัณฑ์ ให้เป็นทางเลือกกับกลุ่มคนบั้นหม้อดินเผาโบราณ และคนอื่นๆ เยาวชนคนรุ่นใหม่ ซึ่งมีทักษะฝีมือในการปั้นรูปสัตว์เหมือน ปั้นประติมากรรมชนิดอื่นๆ ตามจินตนาการ ฯลฯ ได้ใช้ทักษะเพื่อประยุกต์รูปแบบผลิตภัณฑ์ ที่ได้มาจากการศึกษาดูงาน มาทดลองทำในชุมชน สร้างโอกาสทางการตลาดใหม่ๆ เกิดการรวมพลังของเยาวชนคนรุ่นใหม่ในหมู่บ้าน

บทเรียนแง่คิดที่สำคัญ ได้แก่ เยาวชนคนรุ่นใหม่ มีพลังความคิดและศักยภาพ มากกว่าที่ผู้ใหญ่ในชุมชนรับรู้ แต่ยังขาดโอกาส ขาดการเสริม ขาดการสร้าง ขาดการสนับสนุน ให้พัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน ด้วยการรู้คุณค่าและอัตลักษณ์ที่แท้จริงของตนเอง อย่างไรก็ตามเมื่อได้รับโอกาสคนรุ่นใหม่จะสามารถต่อยอดภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ชุมชน ผสมผสานลงในผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ ที่มีความคิดสร้างสรรค์ของตนเองได้

กิจกรรมที่ 17 “กิจกรรมสร้างสื่อประชาสัมพันธ์เพื่อการตลาด”

ดำเนินการเพื่อริเริ่มให้เกิดอัตลักษณ์ของกลุ่มที่เป็นที่จดจำได้ ในลักษณะการสร้างยี่ห้อ (Brand) ของกลุ่มคนบั้นหม้อดินเผาโบราณ โดยการจัดทำสื่อ และแผ่นพับประชาสัมพันธ์ สร้างโอกาสใหม่ทางการตลาดและก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์และคุณค่าของอาชีพและกลุ่มคนบั้นหม้อ มีวิธีการโดยอาจารย์และนิสิตช่วยกันออกแบบสื่อ ได้แก่ แผ่นพับ, ป้ายไว้นิล, เว็บไซต์บ้านหม้อ, โลโก้ และตารางประทับรูปหม้อโบราณ และ สื่อบ้านหม้อ

ข้อคิดที่ได้จากกิจกรรมนี้ ได้แก่ กลุ่มคนบั้นหม้อมีความเข้าใจปัญหาด้าน "การขายและการตลาดเชิงรับ" ของตนเองซึ่งทำให้สินค้ามูลค่าไม่สูง แต่กลุ่มยังไม่มีแนวความคิด การริเริ่มหรือความสามารถเข้าถึง การประชาสัมพันธ์ ที่จะนำไปสู่การสร้างแบรนด์ (Branding) ของตนเองได้ ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มจำเป็นต้องทำมาหากินทุกวัน ทำให้ขาดเวลา ขาดการติดต่อสื่อสารกับภายนอก และไม่มีตัวอย่างการพัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์ ผลลัพธ์ที่ได้หลังทำกิจกรรมคือการริเริ่มให้เกิดอัตลักษณ์ของกลุ่มที่เป็นที่จดจำได้ ในลักษณะการสร้างยี่ห้อ (Brand) ของกลุ่มคนบั้นหม้อดินเผาโบราณ ผ่านการจัดทำสื่อและแผ่นพับประชาสัมพันธ์ ได้ประชาสัมพันธ์และสร้างโอกาสใหม่ทางการตลาด บนความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์และคุณค่าของอาชีพบ้านหม้อ

กิจกรรมที่ 18 “กิจกรรมศึกษาดูงาน “สัมมนาวิชาการและนิทรรศการ 10 ปี งานวิจัยท้องถิ่น”

ชาวบ้านส่งตัวแทนกลุ่มบ้านหม้อ เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อศึกษาดูงานและแสดงผลงานผลิตภัณฑ์หม้อดินเผา และเครื่องปั้นดินเผา ชุมชนบ้านหม้อ ณ ศูนย์ประชุม อิมแพคเมืองทองธานีในวันที่ 20-21 มีนาคม 2552 เป็นผลให้กลุ่มคนบ้านหม้อได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้แนวทางการพัฒนาอาชีพ กับโครงการวิจัยอื่นๆ ของ สกว.ฝ่ายท้องถิ่น ในภูมิภาคอีสาน ได้ประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์บ้านหม้อ และสร้างโอกาสใหม่ทางการตลาด เกิดความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์และคุณค่าของอาชีพบ้านหม้อ ทั้งยังได้รับความรู้ ภูมิปัญญาใหม่จากชุมชนอื่นๆ

บทเรียนและแง่คิดสำคัญที่พบคือ กลุ่มบ้านหม้อโบราณ ต้องการมีสื่อประชาสัมพันธ์แบบเชิงรุก เช่น ป้ายไวนิลขนาดใหญ่ แผ่นพับ เว็บไซต์ อีกทั้งอาจารย์ได้เห็นภาพรวม งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคอีสาน จากหลายๆ แหล่ง เห็นกิจกรรมวิจัยที่นำไปสู่ความรู้และการพัฒนามากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการผลิตสื่อสรุปประมวลความรู้ การพัฒนา และที่สำคัญกลุ่มอาจารย์และนักวิจัยชาวบ้าน มีโอกาสออกมานอกสถานที่ด้วยกัน สร้างความผูกพันที่ดียิ่งขึ้น

บทที่ 5 ผลการวิจัย

โครงการวิจัยนี้เป็นการค้นหาคุณค่าและอัตลักษณ์ดั้งเดิม ตลอดจนคุณค่าของอาชีพและลักษณะเฉพาะตัวในปัจจุบัน ของกลุ่มคนบ้านหม้อหมู่บ้านหม้อจังหวัดมหาสารคาม เพื่อค้นหาและส่งเสริมแนวทางการพัฒนาอาชีพ ให้มีความสอดคล้องกับสภาพวิถีชีวิตของคนกลุ่มนี้ในสถานการณ์เศรษฐกิจและสังคมปัจจุบัน ดังนั้นผลการศึกษาจะครอบคลุม 2 ประเด็นใหญ่ ประเด็นแรก คือ องค์กรความรู้ในคุณค่าและอัตลักษณ์การประกอบอาชีพบ้านหม้อ ส่วนประเด็นที่สอง คือ แนวทางการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อร่วมกันของกลุ่มคนบ้านหม้อ โดยมีคุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพและกลุ่มคน เป็นแกนกลางของการสร้างแนวทางการพัฒนา

ในรายละเอียดผลจากการศึกษา วิจัย การจัดกิจกรรมทั้งหมด จะถูกประมวลเรียบเรียงเป็น 4 ระดับ ได้แก่

1. ผลการวิจัยที่เกิดขึ้นตามวัตถุประสงค์ ผลผลิตและความรู้ใหม่ที่ได้รับ (Output)
2. จิตสำนึกและปฏิบัติการทางสังคม ผลลัพธ์จากการวิจัยเชิงพัฒนา (Outcome)
3. ผลกระทบในลักษณะกระบวนการจัดการใหม่ กลไกการจัดการที่เข้มแข็งขึ้น (Impact)
4. ภาพรวมการเรียนรู้ของทีมวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง ในการทำงานวิจัย (Overall

Researchers' Learning)

ในบทที่ 5 นี้ จะแสดงผลการวิจัย ระดับที่ 1 โดยจะนำเสนอผลผลิตและองค์ความรู้ใหม่ที่ได้ ซึ่งเป็นผลจากการวิจัย เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยได้ ส่วนผลลัพธ์ที่เป็นจิตสำนึก (Outcome) และผลกระทบที่เป็นการสร้างสรรค์และลักษณะของการเกิดกระบวนการจัดการใหม่ๆ (Impact) ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านหม้อ โดยมีกลุ่มคนบ้านหม้อเป็นผู้วิจัยนั้น จะได้สังเคราะห์ผลการวิจัยและอภิปรายผลไว้ในบทที่ 7 ต่อไป

5.1 สรุปคุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพปั้นหม้อวิถีโบราณ และกลุ่มคนปั้นหม้อหมู่บ้านหม้อ

5.1.1 สรุปคุณค่า

ข้อสรุปเบื้องต้นของ "คุณค่า" ของอาชีพปั้นหม้อวิถีโบราณ สำหรับกลุ่มคนปั้นหม้อ จังหวัดมหาสารคาม คือ

- 1) คนกลุ่มนี้ มีความสุขที่ภาคภูมิใจ กับอาชีพและวิถีชีวิตในปัจจุบัน
- 2) กลุ่มคนปั้นหม้อ มีความผูกพันกับอาชีพนี้สูง จนไม่แสวงหาสิ่งอื่นมาทดแทน
- 3) มีจิตสำนึก มองเห็นคุณค่าอาชีพนี้เป็นวิถีชีวิตของตน ดังที่ได้สะท้อนว่า "เกิดมาก็เห็นพ่อแม่ปั้นหม้อ" "หม้อคือชีวิต" และ "มีหม้อมีเงินออม"
- 4) กลุ่มคนปั้นหม้อ ต้องการถ่ายทอดอาชีพนี้สู่ลูกหลาน เพื่อสืบสานวิถีชีวิตและอาชีพนี้ต่อไป

5) กลุ่มคนปั้นหม้อมองเห็นคุณค่าอาชีพนี้ ได้รวมกลุ่มกัน ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก เช่น จากโครงการช่วยเหลือขององค์กรของประเทศญี่ปุ่น (JICA) งบประมาณ อบต. พัฒนาเตาเผา SME (เตาเผามีหลังคาคลุม) และในระยะของการวิจัยนี้ได้ ร่วมกันคิด วางแผน และทดลองปฏิบัติการพัฒนา เช่น กิจกรรมแม่บ้านสอนเด็กบ้านดิน ศึกษาดูงานปั้นหม้อที่ชุมชนด่านเกวียน กิจกรรมปลูกป่าทดแทน (สำหรับไม้ทำฟืน เครื่องเรือน และสร้างบ้าน) กิจกรรมทดลองเครื่องบดอัดแท่งดิน เพื่อทดแทนการนวดดินโดยแรงงานคน กิจกรรมละครปลูกจิตสำนึกเยาวชนสืบสานอาชีพปั้นหม้อ ตลอดจนกิจกรรมการร่วมทำเตาเผาความร่อนต่ำในอาคาร เพื่อเผาหม้อในฤดูฝน เป็นต้น

5.1.2 สรุปอัตลักษณ์

สำหรับข้อสรุปเบื้องต้นของ "อัตลักษณ์" ของอาชีพปั้นหม้อวิถีโบราณ สำหรับกลุ่มคนปั้นหม้อพบว่า

- 1) เป็นอาชีพหลัก สืบทอดมาตั้งแต่ตั้งหมู่บ้าน โดยมีอาชีพการทำนา รับจ้าง เป็นอาชีพเสริม
- 2) เป็นการปั้นหม้อวิถีโบราณ ใช้ฝีมือและความชำนาญ มากกว่าการใช้เครื่องมือ ซึ่งจากข้อมูลที่พบ กรรมวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมแบบนี้ คงเหลือเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย
- 3) เป็นอาชีพที่พึ่งพาทรัพยากรเฉพาะของหมู่บ้าน คือ ดินใต้หนองเลิงเบ็ญ เป็นดินที่มีคุณลักษณะ สี แร่ธาตุ เฉพาะตัว เมื่อเผาหม้อแล้วจะได้สีไม่เรียบสม่ำเสมอ แต่สวยงามเป็นธรรมชาติ ลักษณะสีสัมผัส

4) **แม่บ้านเป็นหลักของอาชีพ** โดยมีพ่อบ้านเป็นผู้ช่วยในส่วนงานที่ใช้แรงงาน คือ การดำน้ำขุดดินขึ้นจากหนอง เติร์มดิน นวดดิน ส่วนแม่บ้านเป็นหลักในการปั่น การตี การเผา การขาย เก็บเงิน

วิธีการตรวจสอบข้อมูลข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น และเครื่องมือที่ใช้ในการตรวจสอบ ใช้กระบวนการศึกษาข้อมูลด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมเชิงปฏิบัติการ (Participatory Action Research - PAR) คือ

- 1) การค้นหาโจทย์ร่วมกันระหว่างอาจารย์กับกลุ่มคนบ้านหม้อ
- 2) การค้นหาที่วิจัยในกลุ่มคนบ้านหม้อผ่านการทำงานหาข้อมูล
- 3) การแบ่งกลุ่มหาข้อมูล
- 4) การสรุปข้อมูล
- 5) ร่วมวิเคราะห์ปัญหาและโอกาส ผ่านการโสหุ่ย (ล้อมวงคุย)
- 6) ร่วมสังเคราะห์ปัญหาเพื่อวางแผนทางแก้ไข ผ่านการโสหุ่ย
- 7) ร่วมปฏิบัติการในกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นแนวทางการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อ ที่เหมาะสมสำหรับกลุ่มคนบ้านหม้อนี้

เครื่องมือที่สำคัญในการค้นหาข้อมูล ได้แก่ การล้อมวงคุย การแบ่งกลุ่มศึกษาข้อมูล เวทีสะท้อนข้อมูล การสอบถามและบันทึกผลการพัฒนาที่แล้มา โดยเน้นไปที่การใช้วิธีการที่เป็นธรรมชาติ และเป็นกันเองกับกลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มคนบ้านหม้อ สรุปว่าการวิจัยโดยการมีส่วนร่วมครั้งนี้ ใช้การพูดคุย การสังเกต การจดบันทึก การถ่ายภาพและวิดีโอ การร่วมกันสอนเด็กบ้าน การร่วมศึกษาดูงาน การทดลองปฏิบัติการ และละครยาวชน เป็นเครื่องมือในการค้นหาและการสะท้อนข้อมูล เพื่อสร้างแนวทางการพัฒนาอาชีพ

5.2 ผลตามวัตถุประสงค์ และความรู้ใหม่ที่ได้รับ (Output)

แบ่งออกเป็น

- 1) สรุปสิ่งที่เกิดขึ้น ข้อค้นพบ การบรรลุวัตถุประสงค์การวิจัย
- 2) สรุปวิธีการตรวจสอบข้อมูลความจริง และเครื่องมือที่ใช้ในการตรวจสอบ

5.2.1 สรุปสิ่งที่เกิดขึ้น ข้อค้นพบ การบรรลุวัตถุประสงค์การวิจัย

โครงการวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์โครงการ 4 ด้านดังนี้ คือ

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาและวิวัฒนาการของการประกอบอาชีพบ้านหม้อของชุมชนบ้านหม้อ ตำบล เขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
2. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาและศักยภาพในการประกอบอาชีพบ้านหม้อ

3. เพื่อสังเคราะห์ องค์ความรู้ คุณค่าและอัตลักษณ์ การประกอบอาชีพบ้านหม้อ ของชุมชนบ้านหม้อ
4. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อร่วมกันของกลุ่มคนบ้านหม้อ

ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์การวิจัย

1. ประวัติความเป็นมา วิวัฒนาการ การทำอาชีพบ้านหม้อ ชาวหมู่บ้านหม้อมหาสารคาม

กิจกรรมที่ 4 และกิจกรรมที่ 5 ได้แก่ การร่วมกันศึกษาข้อมูล และการนำเสนอข้อมูลกับชุมชน เพื่อให้ทุกๆ คนได้ตรวจสอบข้อมูลร่วมกัน ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา วิวัฒนาการการทำอาชีพบ้านหม้อ ตลอดจนทราบถึงความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของอาชีพบ้านหม้อ ทั้งด้านผลิตภัณฑ์และกรรมวิธีการผลิต

ประวัติศาสตร์ชุมชน

พื้นที่ดั้งเดิมของหมู่บ้านหม้อ ต.เขวา จ.มหาสารคาม อยู่ทางทิศตะวันออกของตัวเมือง ห่างจากที่ตั้งศาลากลางจังหวัดเดิม ประมาณ 7 กิโลเมตร พื้นที่เป็นป่าไม้นานาพันธุ์ มีสัตว์ป่าอาศัยหลายชนิด ต้นกำเนิดหมู่บ้านเมื่อประมาณ 150 – 200 ปี ก่อนเป็นคนประมาณ 7 ครอบครัว ซึ่งเดิมเป็นชาวบ้านที่มีถิ่นฐานที่อำเภอโนนสูง จ.นครราชสีมา คนกลุ่มแรกๆ เดินทางมาพื้นที่ปัจจุบันเพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าจำพวกเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ รวมทั้งเครื่องปั้นดินเผา และมีความสามารถเล่นลิเกพื้นบ้านติดตัวมาด้วย ต่อมาผู้ที่มาบุกเบิกพื้นที่บ้านหม้อได้ชักชวนกันต่อจึงมีชาวบ้านจาก อ.โนนสูง อ.บัวใหญ่ อ.เมือง อ.พิมาย จ.นครราชสีมา อพยพเข้ามาค้าขาย เล่นลิเก และได้เริ่มตัดไม้ทางพงทำที่อยู่อาศัยกันเรื่อยมา โดยพื้นที่ส่วนกลางที่สำคัญเป็นเอกลักษณ์ชุมชน ได้แก่ หนองเลิงเบ็ญ ซึ่งนายละมัย คำศิริรักษ์ บ้านเลขที่ 81 หมู่ 11 เล่าให้ฟังว่า ชาวบ้านพบว่าในชุมชนมีหนองน้ำ 2 แห่ง คือ หนองเลิง กับหนองเบ็ญ จึงเรียกรวมกันให้ย่กว่า หนองเลิงเบ็ญ ซึ่งเป็นหนองน้ำที่มีวัดคู่คือดินเหนียว เหมาะกับการนำมาเครื่องปั้นดินเผา มีพืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์ ทางคมนาคมสะดวก ชาวบ้านจึงตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพการปั้นหม้อจากหมู่บ้านเล็กๆ จนกลายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ในปัจจุบัน

2. สถานการณ์ปัจจุบัน ปัญหา ศักยภาพ การทำอาชีพบ้านหม้อ ชาวหมู่บ้านหม้อมหาสารคาม

กิจกรรมที่ 4 และกิจกรรมที่ 5 ได้แก่ การร่วมกันศึกษาข้อมูล และการนำเสนอข้อมูลกับชุมชน เพื่อให้ทุกๆ คนได้ตรวจสอบข้อมูลร่วมกัน ทำให้ทราบสถานการณ์ปัจจุบัน ปัญหา ศักยภาพของการทำอาชีพบ้านหม้อดินเผาโบราณ ตลอดจนทราบถึงความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของอาชีพบ้านหม้อ ทั้งด้านผลิตภัณฑ์และกรรมวิธีการผลิต

สถานการณ์ปัจจุบัน

1. การประกอบอาชีพ

– การปั้นหม้อ เป็นอาชีพหลักที่ชาวบ้านทำมาเป็นเวลานานตั้งแต่ครั้งก่อนอพยพมาอยู่ที่นี่ การพบแหล่งดินที่หมู่บ้านซึ่งเป็นดินที่เหมาะสมกับการปั้นหม้อเป็นปัจจัยหลักในการตั้งรกรากและประกอบอาชีพมาจนทุกวันนี้ ในปัจจุบันชาวบ้านบางส่วนที่ยึดอาชีพปั้นหม้อสืบทอดจากบรรพบุรุษจะขุดดินจากรอบ ๆ หนองเล็งเบ็งมาใช้ในการปั้นหม้อ และหาวัตถุดิบอื่นๆมาเป็นส่วนประกอบตามกรรมวิธีการผลิตแบบเดิม

ดินเหนียวค่อนข้างเหลวที่ขุดขึ้นมาจากหนองน้ำนำมาผสมกับแกลบเพื่อทำเป็นดินเชื้อ

ดินผสมเกลบที่เผาแล้วจะนำไปบดให้ละเอียดเพื่อผสมเป็นดินเชื้อในการปั้นหม้อ

การตีกันหม้อด้วยการใช้หินดูและไม้ตีแบบโบราณ

การเผาหม้อบนลานดินโล่งในหมู่บ้าน

การเผาโดยใช้ฟางและฟืนเป็นเชื้อเพลิงต้องใช้เชื้อเพลิงมาก

เวลาเย็นชาวบ้านมาเก็บหม้อที่เผาเสร็จกลับไปไว้ที่บ้านเพื่อรอผู้มารับซื้อ

นอกจากหม้อดินแล้วชาวบ้านหม้อยังผลิตภัณฑ์ดินเผาที่ผลิตตามรูปแบบที่มีผู้มาสั่งซื้อ

2. การลงทุน ต้นทุน ผลตอบแทน

ต้นทุนการผลิตหม้อได้แก่ค่าวัสดุและค่าแรง ต้นทุนของการปั้นหม้อหนึ่งวันได้หม้อ 20-25 ใบ ประกอบด้วย

ดิน 40 บาท

ดินเชื้อ	45 บาท
ฟาง	50 บาท
ฟืน	50 บาท
รวมต้นทุนค่าวัสดุ	185 บาท
(ไม่รวมค่าแรงในการปั้น)	

เมื่อนำไปขายมีรายได้ประมาณ 300 บาทต่อวัน หักค่าวัสดุแล้วจึงเหลือเพียง 115 บาทต่อวัน เป็นค่าแรงที่ได้ต่อวันเท่านั้น

3. การจัดการปัจจัยการผลิต

3.1 ปัจจัยที่ผลิตเอง

1) ดินดิบ ที่มีอยู่แล้วในหนองเลิงเบญญ์ ชาวบ้านจะนำเรือออกไปกลางหนองน้ำแล้วดำลงไป ขุดเอาดินจากใต้น้ำขึ้นมาตามความต้องการ

2) ดินเชื้อ คือดินที่ได้จากการเอาแกลบมาผสมกับดิน ในอัตราส่วน 1 ต่อ 1 คลุกเคล้าให้เป็นเนื้อเดียวกัน หลังจากนั้นก็นำดินไปตากแดดจนแห้ง ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ประมาณ 6-8 นิ้ว ตากแดดให้แห้งสนิทแล้วนำไปเผาจนดินสุก แล้วนำมาบดให้ละเอียดแล้วร่อนด้วยตะแกรงเอาเฉพาะที่ละเอียดที่สุด

3) น้ำ ได้จากหนองเลิงเบญญ์ ซึ่งมีใช้ตลอดปีอาจกล่าวได้ว่า “หนองเลิงเบญญ์” เปรียบเสมือนชีวิตของชาวบ้านหม้อก็ว่าได้ เพราะหนองน้ำแห่งนี้นอกจากชาวบ้านจะใช้ในการชีวิตประจำวันแล้ว ยังใช้เลี้ยงสัตว์ เพราะปลูก และใช้ในการปั้นหม้ออีกด้วย

4) ครกหรือแท่นไม้ ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 10-12 นิ้ว สูงประมาณ 20-24 นิ้ว เป็นท่อนไม้เนื้อแข็ง ไม้อะไรก็ได้ที่มีขนาดตามต้องการ ใช้สำหรับตำหรือทุบดินเชื้อให้ละเอียด นอกจากจะใช้ตำหรือทุบดินแล้ว ยังใช้สำหรับเป็นแท่นตั้งหล่อดินหรือที่เรียกว่า “ทำเบ้า” ช่างปั้นจะนำเข้าไปตั้งบนแท่นไม้ เพื่อทำการ สวีปากและลงมือตีหม้อต่อไป

5) ครกกระเดื่อง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ครกมอ” เป็นครกขนาดใหญ่ เจาะตรงกลางแกนไม้ออกให้กลิ้งไปมีลักษณะเหมือนครก และมีคานสำหรับเหยียบให้สาก (สากมีลักษณะเป็นท่อนไม้เนื้อแข็งรูปร่างคล้ายสากที่เราใช้ในครัวเรือนในปัจจุบันนี้) ยกขึ้นยกลงใช้สำหรับตำดินให้ละเอียด วิธีใช้ครกกระเดื่อง คือ เมื่อนำดินเชื้อลงไปในครกประมาณ 4-5 ก้อนแล้ว จะมีคนคอยคนดินในครกไปมาเวลาดำ และอีก 1-2 คน ช่วยกันเหยียบคานให้กระดกขึ้นแล้วยกทำปλόยลงให้น้ำหนักคานตกลงบนครกเช่นนี้ไปเรื่อยๆ จนกระทั่งดินเชื้อละเอียด

3.2 ปัจจัยที่ซื้อจากภายนอก

1) แกลบ แกลบดินได้จากโรงสีข้าวโดยซื้อในราคา กระสอบละ 3-5 บาท เนื่องจากโรงสีภายในหมู่บ้านมีน้อย จึงไม่พอต่อความต้องการ ชาวบ้านจึงต้องซื้อจากหมู่บ้านใกล้เคียงหรือจากโรงสีใหญ่ในเมือง

2) หนังกวายเป็นสมัยก่อนชาวบ้านใช้หนังกวายเป็นปูรองพื้นในการนวดดินเหนียวและดินเชื้อให้เข้ากัน เพราะหนังกวายเป็นสมัยนั้นหาง่าย ราคาไม่แพง และมีความทนทาน แต่ปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์มาก เช่น พลาสติก ฯลฯ หนังกวายเป็นแผ่นๆจึงหายากและราคาแพง ชาวบ้านจึงหันไปใช้พลาสติกและกระสอบแทน เพราะราคาถูกและหาง่ายกว่า

3) ถูพลาสติก ใช้สำหรับปาดหม้อให้เรียบหรือที่เรียกว่า “สวี่ปาก” สมัยก่อนชาวบ้านใช้ใบสัปะรด นำมาต้มเสียก่อน แล้วฉีกบางๆ ซ้อนกันประมาณ 7-10 ชั้น แล้วนำไปสวี่ปากหม้อเพื่อให้ปากหม้อเรียบ เมื่อแรกเริ่มการปั้นหม้อที่บ้านหม้อนั้น ชาวบ้านปลุกสัปะรดไว้มากมาย ไม่ได้ปลุกเพื่อใช้เป็นอาหารหรือจำหน่าย แต่ปลุกเพื่อใช้ใบในการปาดหม้อนั่นเอง ต่อมาใบสัปะรดหายากขึ้น ชาวบ้านจึงหันมาใช้พลาสติกแทน เพราะสามารถใช้ได้ดีเหมือนกัน ทนทานและหาได้ง่ายกว่า

4. การจัดการผลผลิต ผลิตภัณฑ์ และการบรรจุหีบห่อ

4.1 ลักษณะผลผลิต

ชาวบ้านหม้อจะปั้นหม้อขายเป็นอาชีพหลักเกือบตลอดทั้งปี โดยจะมีเว้นช่วงการผลิตบ้างในฤดูฝนเนื่องจากฝนตก ไม่สามารถปั้นหม้อและเผาหม้อได้อย่างต่อเนื่อง และในฤดูทำนาชาวบ้านก็จะไปรับจ้างดำนา และเกี่ยวข้าวด้วย ผลผลิตที่ปั้นกันส่วนใหญ่เป็นภาชนะประเภทเครื่องใช้ในครัวเรือนเช่น หม้อหุงข้าว หม้อแกง หม้อต้มยา กระทะ ถ้วยอีเลิง หม้อน้ำสำหรับใส่น้ำดื่ม และอื่นๆ

4.2 รูปแบบการจัดการผลผลิต

ชาวบ้านหม้อจะปั้นหม้อกันเป็นแต่ละบ้านไป ต่างคนต่างไปขุดดินมาปั้นและเผาของตนเอง แต่ในปัจจุบันมีคนรับจ้างขุดดินให้ จึงซื้อดินจากคนที่รับจ้างขุดซึ่งเป็นผู้ชาย ส่วนผู้ปั้นส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง เมื่อทำการเผาเสร็จก็จะนำหม้อมากองเก็บไว้ใต้ถุนบ้าน หรือในโรงเรือนของตนเอง รอเวลาขาย

5. การตลาดการค้า และการขนส่ง

5.1 รูปแบบการขนส่งและรูปแบบการตลาด

เมื่อมีผลิตภัณฑ์ที่เผาเสร็จได้มากจำนวนหนึ่งตามที่ได้รับซื้อได้ส่งไว้แล้วก็จะโทรศัพท์นัดให้ผู้รับซื้อมารับซื้อไป โดยนำรถบรรทุก 6 ล้อมารับถึงบ้าน ซึ่งผู้รับซื้อจะซื้อจากหลายบ้านในคราวเดียว พยายามบรรทุกให้ได้เต็มรถในแต่ละเที่ยว ดังนั้นรอบการขายของแต่ละบ้านจะพร้อมกัน หรือใกล้เคียงกัน เนื่องจากมีผู้รับซื้อเจ้าประจำอยู่จำนวนหนึ่ง ส่วนการขายปลีกมีไม่มากนัก บางครั้งมีผู้มาเที่ยวชมและซื้อปลีกจากบ้านที่ปั้นหม้อเอง นอกจากนี้ยังมีบางบ้านซื้อไว้จัดวางขายปลีกบริเวณใกล้ทางเข้าหมู่บ้านด้วย แต่ส่วนใหญ่เป็นของชิ้นเล็กที่วางขายให้คนที่มาเที่ยวชม

5.2 แหล่งตลาด ราคาจำหน่ายและความเปลี่ยนแปลง

ตลาดหลักของชาวบ้านหม้อนั้นขึ้นอยู่กับพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อว่าจะนำไปส่งขายต่อที่ใด ส่วนใหญ่นำไปส่งให้ร้านในจังหวัดใกล้เคียง โดยได้ส่วนต่างกำไรจากการขาย เช่น ราคาต้นทุนของหม้อซื้อมาจากผู้ปั้นหม้อใบละ 25 บาท นำไปขายต่อจนถึงราคาปลายทางอยู่ที่ 50-60 บาทก็มี ราคาขายส่งหม้อค่อนข้างคงที่มาเป็นเวลานาน ไม่ได้ปรับราคาตามสภาวะเศรษฐกิจเท่าไรนัก ในขณะที่ความต้องการสินค้ายังคงเดิมและมีแนวโน้มลดลงบ้าง จากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้บริโภคทั่วไป

6. การใช้แรงงาน

การปั้นหม้อใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ยกเว้นการขุดดินอาจจะซื้อจากคนที่ขุดดินขายซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านนั่นเอง แรงงานหลักในการปั้นเป็นแม่บ้าน ส่วนพ่อบ้านเป็นผู้ขุดดินให้ หรือรับขุดดินขายอย่างเดียว ดังนั้นแรงงานในการปั้นหม้อส่วนใหญ่จึงเป็นผู้หญิงวัยกลางคนขึ้นไป ส่วนคนรุ่นลูกในวัยหนุ่มสาวไม่มีใครปั้นหม้อ เพราะส่วนใหญ่เรียนหนังสือและไปหางานทำที่อื่น

7. สรุปประเด็นปัญหาสำคัญของกลุ่มคนบ้านหม้อ

1) ปัญหาเชิงประเด็นของอาชีพปั้นหม้อดินเผาแบบโบราณ

วัตถุดิบ

1. ดินที่เป็นวัตถุดิบสำคัญในการผลิตนั้นขุดขึ้นมาใช้ได้ยากขึ้นเนื่องจากพื้นที่มีจำกัด จึงต้องขุดดินจากได้นำซึ่งเป็นดินที่มีเนื้อไม่แน่น มีความชื้นสูง ส่งผลต่อคุณภาพของภาชนะหลังการเผา

2. เชื้อเพลิงที่ใช้ในการเผาได้แก่ ไม้ฟืน ฟาง และแกลบ ซึ่งฟางและแกลบต้องหาซื้อมาจากภายนอกหมู่บ้านเพราะชาวบ้านที่บ้านหม้อไม่ได้ปลูกข้าวเอง ไม้ฟืนนั้นสามารถหาได้จากบริเวณหมู่บ้านบ้างแต่หากไม่เพียงพอโดยเฉพาะในฤดูฝนก็ต้องซื้อจากภายนอกเช่นกัน

เทคนิคการผลิต

1. การขุดดินจากบ่อน้ำทำได้ยากขึ้นเพราะการขุดได้น้ำต้องใช้แรงงานผู้ชายที่แข็งแรง หากครัวเรือนไหนไม่มีหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้ขุดดินก็ต้องซื้อดินจากผู้รับจ้างขุดดินขาย
2. การนวดดินก่อนนำมาปั้นต้องใช้เวลา ในปัจจุบันต้องเร่งผลิตเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้นตามค่าครองชีพที่สูงขึ้น ประกอบกับการนวดดินต้องใช้แรงมาก จึงเป็นงานหนักที่ผู้บ้านหม้อซึ่งส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านที่เริ่มสูงวัยประสบและส่งผลต่อสุขภาพ

สถานที่

1. การเผาหม้อใช้วิธีการเผาแบบสุมเชื้อเพลิงบนชั้นงานกลางลานโล่ง ซึ่งมีข้อดีคือสามารถเผาจำนวนน้อยหรือมากก็ได้ แต่ต้องใช้พื้นที่มากเพราะการจุดไฟต้องห่างจากอาคารใกล้เคียงเพื่อความปลอดภัย และป้องกันไม่ให้ควันไฟที่เกิดจากการเผาอบกวนผู้อยู่อาศัยในหมู่บ้าน แต่มีอุปสรรคในฤดูฝนซึ่งหากฝนตกหรือพื้นดินเปียกชื้นจะไม่สามารถทำการเผาได้
2. ขาดสถานที่ในการฝังเก็บหม้อดินให้แห้งก่อนทำการเผา เนื่องจากต้องเรียงเก็บในที่ร่มไม่ถูกแดดและฝน
3. ขาดสถานที่กองเก็บเชื้อเพลิงสำหรับการเผา ซึ่งต้องกันฝนได้

รูปแบบผลิตภัณฑ์

1. ชาวบ้านหม้อยังคงผลิตหม้อรูปแบบเดิมอยู่ แม้แนวโน้มการใช้หม้อดินเผาแบบเดิมจะลดลง มีการปั้นภาชนะรูปแบบแปลกออกไปบ้างตามที่ลูกค้าสั่งแต่ไม่มากนัก ราคาสินค้าไม่เปลี่ยนแปลงมากนักจากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งรูปแบบหม้อที่ผลิตอยู่นั้นมีราคาไม่สูง จึงต้องเร่งผลิตให้มากเพื่อให้มีรายได้เพียงพอ
2. มีเสียงบ่นจากลูกค้าว่าเนื้อหม้อไม่ดีเหมือนเมื่อก่อน ไม่แข็งแกร่งทนและน้ำซึมได้มาก
3. ไม่ค่อยมีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ในขณะที่ความต้องการใช้งานและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากปัจจุบันจำนวนผู้ที่ยังยึดอาชีพปั้นหม้อเหลืออยู่น้อยทำให้รูปแบบหม้อที่ปั้นไม่ค่อยมีความหลากหลาย ที่มีทำรูปแบบแปลกออกไปบ้างก็เป็นไปตามที่ลูกค้าแนะนำมาสั่งผลิต

แรงงาน

1. จำนวนผู้บ้านหม้อลดลงทำให้ไม่มีแรงงานมาทดแทนผู้บ้านหม้อเดิมที่สูงวัยขึ้น ในปัจจุบันผู้บ้านหม้อส่วนใหญ่อายุมากกว่า 30 ปี ยังคงต้องทำงานหนักเพื่อสร้างรายได้

2. ไม่มีคนรุ่นใหม่มาสืบทอดอาชีพอย่างจริงจัง เพราะมีทางเลือกในการประกอบอาชีพอื่นหรือทำงานในท้องถิ่นอื่นมากกว่า

ตลาด

1. หม้อดินเผาจากบ้านหม้อได้ส่งไปจำหน่ายยังจังหวัดต่างๆใกล้เคียง เช่น ขอนแก่น อุบลราชธานี เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่ผู้ผลิตไม่ทราบราคาขายที่ไหนบ้างและราคาขายปลีกในตลาดเป็นเท่าไร เพราะผู้ซื้อเป็นพ่อค้าคนกลางมารับซื้อไป
2. ผู้กำหนดราคาเป็นผู้ซื้อที่มารับซื้อไปขายส่ง โดยตั้งราคาจำกัดจากราคาตลาดจึงทำให้ราคาของผู้ผลิตขายได้ค่อนข้างต่ำ กำไรส่วนต่างจึงเป็นของพ่อค้าคนกลาง
3. ไม่มีอำนาจในการตั้งราคาเอง เนื่องจากไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อบริหารจัดการการขายร่วมกัน และมีการขายตัดราคากันในบางครั้งเนื่องจากต้องการให้ขายได้ก่อน

สุขภาพ

1. ผู้ปั้นหม้อเริ่มมีวัยสูงขึ้นจึงเริ่มประสบปัญหาสุขภาพเพราะการปั้นหม้อทั้งวัน เช่น ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อจากการนวดดินและปั้นหม้อ
2. มีปัญหาสุขภาพของผู้สูงอายุทำให้ทำงานได้ไม่ดีเหมือนเมื่อก่อน

2) ปัญหาเชิงสังคม เศรษฐกิจ และเชิงการเมือง ของกลุ่มคนบ้านหม้อ

2.1) ปัญหาเชิงสังคม

1. ขาดการสืบทอดอาชีพ
 - การปรับตัวเข้าสู่สังคมเมือง ทำให้ชาวบ้านหม้อรุ่นอายุตั้งแต่ 30 ปี ลงมา เข้าไปทำงานรับจ้างในเมือง มากกว่ามีความผูกพันกับอาชีพบ้านหม้อ
2. ขาดการรวมกลุ่มที่เข้มแข็ง
 - การที่หมู่บ้านหม้อได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรภายนอกเสมอ ทำให้การรวมกลุ่มอาชีพยังไม่มีความเข้มแข็ง เช่น ยังไม่มีการร่วมกันแก้ปัญหาด้านเทคนิคการผลิต การกำหนดรูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ การกำหนดราคา เป็นต้น

2.2) ปัญหาเชิงเศรษฐกิจ

1. ต้องทำงานหนักทุกวัน
2. รายได้จำกัด ขาดมูลค่าเพิ่มของสินค้า
3. รายจ่ายสูงขึ้นตามสภาพปัจจุบัน
4. ไม่มีเงินออม และมีหนี้สิน

5. ขาดการรวมกลุ่มออมทรัพย์ การริเริ่มจัดตั้งสหกรณ์อาชีพ

2.3) ปัญหาเชิงการเมือง

1. ขาดความร่วมมือ ความสามัคคีระหว่างผู้นำ

- การทำโครงการพัฒนาอาชีพโดยหมู่บ้าน จะทำเพื่อกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ระหว่างกลุ่มบ้านหม้อดินเผาโบราณ (นำโดย อบต. บาง) กับกลุ่มทำเตาอั้งโล่ประหยัดพลังงาน (นำโดย อบต. กรรณิการ์) เกิดผลที่ทำให้ชาวบ้านแตกความสามัคคี เช่น การปิดล็อกศาลาประชาคมเพื่อเก็บเตาอั้งโล่ ทำให้ชาวบ้านใช้ศาลาไม่ได้

3. สังเคราะห์องค์ความรู้ คุณค่าและอัตลักษณ์ อาชีพบ้านหม้อ

จากกิจกรรมทั้งหมดที่ทำ ซึ่งครอบคลุมถึงการร่วมกันศึกษาข้อมูล และการนำเสนอข้อมูลกับชุมชน เพื่อให้ทุกๆ คนได้ตรวจสอบข้อมูลร่วมกัน เปิดเวทีสรุปข้อมูล 4 ด้าน 1) ภูมิปัญญา 2) สภาพปัจจุบัน 3) กระบวนการผลิต และ 4) การตลาด ร่วมวิเคราะห์ปัญหา สังเคราะห์องค์ความรู้คุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพ ศึกษาดูงานตัวอย่างกลุ่มอาชีพที่ประสบผลสำเร็จ คือ ชุมชนเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน และปฏิบัติการในกิจกรรมต่างๆ เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ดังกล่าว ตลอดจนเวทีการนำเสนอผลการสำรวจและศึกษาได้แก่ เวทีถอดบทเรียนครั้งทาง และการเข้าร่วมมหกรรม ๑๐ ปี งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคอีสาน เป็นต้น ทำให้กลุ่มนักวิจัย โดยเฉพาะกลุ่มคนบ้านหม้อเอง สามารถสรุปคุณค่าของอาชีพบ้านหม้อดินเผาแบบโบราณได้ แสดงออกถึงความสุขและภาคภูมิใจที่ชัดเจน ตลอดจนความต้องการที่จะถ่ายทอดภูมิปัญญาอาชีพบ้านหม้อไปสู่ลูกหลาน

สรุปเป็นคุณค่าและอัตลักษณ์อาชีพบ้านหม้อดินเผาโบราณ ได้ดังนี้

1. คุณค่าของอาชีพบ้านหม้อดินเผาแบบโบราณ ของกลุ่มคนบ้านหม้อ

- 1) คนกลุ่มนี้ มีความสุขความพอใจ กับอาชีพและวิถีชีวิตในปัจจุบัน
- 2) กลุ่มคนบ้านหม้อ มีความผูกพันกับอาชีพนี้สูง จนไม่แสวงหาสิ่งอื่นมาทดแทน
- 3) มีจิตสำนึก มองเห็นคุณค่าอาชีพนี้เป็นวิถีชีวิตของตน ดังที่ได้สะท้อนว่า "เกิดมาก็เห็นพ่อแม่บ้านหม้อ" "หม้อคือชีวิต" และ "มีหม้อมีเงินออม"
- 4) กลุ่มคนบ้านหม้อ ต้องการถ่ายทอดอาชีพนี้สู่ลูกหลาน เพื่อสืบสานวิถีชีวิตและอาชีพนี้ต่อไป
- 5) กลุ่มคนบ้านหม้อมองเห็นคุณค่าอาชีพนี้ได้ รวมกลุ่มกัน ร่วมกันคิด วางแผน และทดลองปฏิบัติการพัฒนา

2. อัตลักษณ์ของอาชีพบ้านหม้อดินเผาแบบโบราณ ของกลุ่มคนบ้านหม้อ

1) เป็นอาชีพหลัก สืบทอดมาตั้งแต่ตั้งหมู่บ้าน โดยมีอาชีพการทำนา รับจ้าง เป็นอาชีพเสริม

2) เป็นการปั้นหม้อวิถีโบราณ ใช้ฝีมือและความชำนาญ มากกว่าการใช้เครื่องมือ ซึ่งจากข้อมูลที่พบ กรรมวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมแบบนี้ คงเหลือเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย

3) เป็นอาชีพที่พึ่งพาทรัพยากรเฉพาะของหมู่บ้าน คือ ดินใต้หนองเลิงเบ็ญ เป็นดินที่มีคุณลักษณะ สี แร่ธาตุ เฉพาะตัว เมื่อเผาหม้อแล้วจะได้สีไม่เรียบสม่ำเสมอ แต่สวยงามเป็นธรรมชาติ ลักษณะสีส้มสุก ตลอดจน ฟิน ฟาง ที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการเผา ก็เป็นวัสดุพื้นถิ่นที่หาได้ในละแวกบ้าน

4) แม่บ้านเป็นหลักของอาชีพ โดยมีพ่อบ้านเป็นผู้ช่วยในส่วนงานที่ใช้แรงงาน คือ การนำขุดดินขึ้นจากหนอง เตรียมดิน นวดดิน ส่วนแม่บ้านเป็นหลักในการปั้น การตี การเผา การขาย เก็บเงิน

3. กิจกรรมสังเคราะห์คุณค่าและอัตลักษณ์ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและสร้างแนวทางการพัฒนาอาชีพ

- 1) กิจกรรมปลูกป่าทดแทนต้นไม้ที่ถูกตัดทำฟืน
- 2) กิจกรรมทดลองสร้างเตาเผาความร้อนต่ำได้หลังคา
- 3) กิจกรรมสืบทอดความภาคภูมิใจและกรรมวิธีการปั้นดินและปั้นภาชนะให้ลูกหลานในชุมชน

ผ่าน 3.1) กิจกรรมสอนเด็กน้อยปั้นดิน และ 3.2) กิจกรรมละครเยาวชนสืบสานอาชีพปั้นหม้อ

- 4) กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบการนวดดินด้วยเครื่องยนต์ทดแทนการใช้แรงงานคน
- 5) กิจกรรมศึกษาดูงานรูปแบบผลิตภัณฑ์และการตลาด ชุมชนด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา
- 6) กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่ได้รับความคิดมาจากการศึกษาดูงาน

4. กระบวนการเรียนรู้ในการพัฒนาอาชีพร่วมกันของ “กลุ่มคนปั้นหม้อ”

1) กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อกำหนดแนวทางพัฒนาอาชีพในรูปแบบที่เหมาะสมกับกลุ่มคนปั้นหม้อ

หลังจากชาวบ้านได้ทำหน้าที่เป็นนักวิจัยโดยการเก็บข้อมูลร่วมกับคณะอาจารย์ จึงได้นำข้อมูลทั้ง 4 ส่วน มาเปิดเวทีสรุปผล ประกอบไปด้วย

- 1) ประวัติศาสตร์และภูมิปัญญา
- 2) สภาพปัจจุบันของหมู่บ้านและกลุ่มอาชีพ

3) กระบวนการผลิตหม้อดินเผา

4) การตลาดการขาย

ข้อมูลจากเวทีสรุปทำให้นักวิจัยทั้งหมดเห็นภาพปัญหาและศักยภาพในการใช้คุณค่าและอัตลักษณ์ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาารูปแบบอาชีพได้ชัดเจนขึ้น ดังจะเห็นว่าเกิดกิจกรรมต่างๆ ตามมาที่เป็นผลลัพธ์ในการสร้างจิตสำนึกและกิจกรรมพัฒนาอาชีพ ซึ่งจะเห็นต่อไป

2) รูปแบบการพัฒนาอาชีพที่เหมาะสม

จากการวิเคราะห์ภูมิปัญญาดั้งเดิมและสภาพปัจจุบัน เมื่อนำมาเปิดเวทีสังเคราะห์สรุปผล เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนา พบว่าอาชีพปั้นหม้อ-ตีหม้อดินเผาด้วยกรรมวิธีแบบโบราณนี้ เป็นวิถีชีวิตมากกว่าการเป็นเพียงอาชีพเพื่อการเลี้ยงหรือยังชีพ ในการเปิดวงคุยระหว่างการสรุปผลชั้นกลาง ร่วมกับโครงการวิจัยอื่นๆ ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ (สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น) คนบ้านหม้อได้สะท้อนว่า "หม้อ เปรียบเหมือนชีวิต", "เกิดมาเห็นพ่อแม่ปั้นตั้งแต่จำความได้", "มีหม้อ ก็อุ่นใจว่าเลี้ยงครอบครัวได้", "เห็นหม้อในบ้าน คือเห็นเงินออม", "อยากสืบทอดอาชีพนี้ให้ลูกหลาน" เป็นต้น สรุปความภาคภูมิใจซึ่งเป็นคุณค่าที่สำคัญที่สุดของกลุ่มคนบ้านหม้อ หมู่บ้านหม้อ ได้ดังนี้

- 1) คุณค่าของอาชีพปั้นหม้อ คือ การสืบทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้จากบรรพบุรุษ
- 2) การปั้นหม้อ คือ วิถีของชีวิต ทำทุกวันไม่มีวันหยุด (ยกเว้นการหยุดเผากลางแจ้งในฤดูฝน)
- 3) หม้อดินเผาเป็นรายได้หลักทางเศรษฐกิจที่ใช้เลี้ยงดูครอบครัว ให้การศึกษาต่อลูกหลาน ส่วนการทำนา รับจ้างและงานอื่นๆ เป็นรายได้เสริม
- 4) ในทางสังคม กลุ่มคนบ้านหม้อมีความภาคภูมิใจ เพราะถือว่าเป็นวิถีชีวิตแรกเริ่มของหมู่บ้าน ที่สืบทอดมาประมาณ 200 ปี และการรวมกลุ่มทำให้มีบทบาทในหมู่บ้าน เช่น ครอบครัวของผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ก็เป็นผู้นำสำคัญของกลุ่มคนบ้านหม้อ ในทางวัฒนธรรมกลุ่มคนบ้านหม้อมีบทบาทในกิจกรรมต่างๆ ของวัด หมู่บ้าน ตลอดจนการจัดงานประเพณี วัฒนธรรมต่างๆ

สำหรับการกำหนดรูปแบบการพัฒนาอาชีพที่เหมาะสมกับกลุ่มคนบ้านหม้อ จากวงโสเหล่ (พูดคุย) กัน คือ

- 1) การแก้ปัญหาระยะปัจจุบันที่ต้องประสบทุกวันนี้จากการปั้นหม้อ
 - 2) การเรียนรู้เรื่องเตาเผาภายใต้หลังคาที่สามารถใช้เผาได้ในฤดูฝน
 - 3) การศึกษาดูงานในชุมชนอาชีพท้องถิ่นที่ประสบความสำเร็จเชิงการตลาด (ชุมชนด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา) เพื่อนำใช้ในการพัฒนารูปแบบสินค้า
- ทั้งนี้ ได้มีการค้นหาศักยภาพการผลิตเพิ่มเติม โดยคณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรม "สำรวจจัดทำทะเบียนผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาโบราณ" ของผู้มีอาชีพปั้นหม้อทั้งหมู่บ้าน รวมทั้งกลุ่มคนบ้านหม้อเอง ผลลัพธ์จากกิจกรรมนี้ ทำให้เห็นว่าชาวบ้านหม้อมีความสามารถผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้

หลากหลายรูปแบบ ซึ่งสอดคล้องกับภูมิปัญญาที่ค้นพบจากการแบ่งกลุ่มสำรวจว่า ตั้งแต่ชาวบ้านสามารถผลิตภาชนะดินเผาชนิดต่างๆ ใช้เองในครัวเรือนและชุมชน เช่น หม้อ จาน กระทะ กล่องใส่ข้าว บาตรพระ เป็นต้น และคณะผู้วิจัยได้นำตัวอย่างของผลิตภัณฑ์ชุมชนบ้านหม้อมาวางจัดจำหน่ายร่วมกับผลงานออกแบบของนิสิต ที่ศาลาเล็กหน้าคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ฯ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม โดยเป็นส่วนหนึ่งของการทดลองเพื่อพัฒนาช่องทางการตลาด ในกระบวนการวิจัยครั้งนี้อีกด้วย

5.2.2 สรุปวิธีการตรวจสอบข้อมูลความจริง และเครื่องมือที่ใช้ในการตรวจสอบ

วิธีการตรวจสอบข้อมูลข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น และเครื่องมือที่ใช้ในการตรวจสอบ ใช้กระบวนการศึกษาข้อมูลด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมเชิงปฏิบัติการ (Participatory Action Research - PAR) คือ

- 1) การค้นหาโจทย์ร่วมกันระหว่างอาจารย์กับกลุ่มคนบ้านหม้อ
- 2) การค้นหาที่วิจัยในกลุ่มคนบ้านหม้อผ่านการทำงานหาข้อมูล
- 3) การแบ่งกลุ่มหาข้อมูล
- 4) การสรุปข้อมูล
- 5) ร่วมวิเคราะห์ปัญหาและโอกาส ผ่านการโสเหล่ (ล้อมวงคุย)
- 6) ร่วมสังเคราะห์ปัญหาเพื่อวางแผนทางแก้ไข ผ่านการโสเหล่
- 7) ร่วมปฏิบัติการในกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นแนวทางการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อ ที่เหมาะสมสำหรับกลุ่มคนบ้านหม้อนี้

เครื่องมือที่สำคัญในการค้นหาข้อมูล ได้แก่ การล้อมวงคุย "โสเหล่" การแบ่งกลุ่มศึกษาข้อมูล เวทีสะท้อนข้อมูล การสอบถามและบันทึกผลการพัฒนาที่แล้วมา เป็นต้น โดยเน้นไปที่การใช้วิธีการที่เป็นธรรมชาติและเป็นกันเองกับกลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มคนบ้านหม้อ

สรุปว่าการวิจัยโดยการมีส่วนร่วมครั้งนี้ใช้เครื่องมือในการค้นหาและการสะท้อนข้อมูลเพื่อสร้างแนวทางการพัฒนาอาชีพ ดังต่อไปนี้

1. การพูดคุย
2. การสังเกต
3. การจดบันทึก
4. การถ่ายภาพและวีดีโอ
5. การร่วมกันสอนเด็กบ้านดิน
6. การร่วมศึกษาดูงาน
7. การทดลองปฏิบัติการ

จึงได้เกิดกิจกรรมต้นแบบเพื่อเป็นการสร้างแนวทางการพัฒนาอาชีพ ดังต่อไปนี้

- 7.1 กิจกรรมปลูกป่าชุมชน
- 7.2 กิจกรรมทดลองสร้างเตาเผา (ในอาคาร)
- 7.3 กิจกรรมแม่บ้านสอนเด็กปั้นดิน
- 7.4 กิจกรรมส่งเสริมคุณค่าและอัตลักษณ์ด้วยละครยาวชน
- 7.5 กิจกรรมทดลองเครื่องบดอัดดิน แทนการนวดโดยคน
- 7.6 กิจกรรมศึกษาดูงานแหล่งที่เป็นแบบการเรียนรู้ ด้านเกวียน
- 7.7 กิจกรรมพัฒนารูปแบบเครื่องปั้นดินเผา โดยเยาวชนต้นแบบอาชีพบ้านหม้อ
- 7.8 กิจกรรมสร้างสื่อประชาสัมพันธ์

5.3 ผลผลิตการแก้ไขปัญหาและพัฒนาอาชีพ ด้วยกิจกรรมส่งเสริมคุณค่าและอัตลักษณ์

ตารางที่ 5.1 กิจกรรมพัฒนาอาชีพที่แก้ปัญหากลุ่มคนบั้นหม้อ ชุมชนหมู่บ้านหม้อ จังหวัดมหาสารคาม

ปัญหา	กิจกรรมพัฒนาอาชีพ / การจัดการใหม่	ความยั่งยืน
1. วัตถุดิบ (พื้น)	ปลูกป่า	ยั่งยืนมาก
2. เทคนิคการผลิต	ทดลองพัฒนารูปแบบการนวดดินด้วยเครื่องยนต์	ยั่งยืนมาก
3. สถานที่	ร่วมสร้างเตาเผาความร้อนต่ำ ในอาคารศูนย์ชุมชน	ยั่งยืนมาก
4. รูปแบบผลิตภัณฑ์	- ศึกษาดูงานรูปแบบผลิตภัณฑ์และการตลาดชุมชนด้านเกี่ยว - ทดลองพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่ได้รับความคิดมาจากการศึกษาดูงาน	ริเริ่ม ริเริ่ม
5. แรงงาน	- สืบทอดความภาคภูมิใจและกรรมวิธีการปั้นดินและปั้นภาชนะให้ลูกหลานในชุมชน ผ่านกิจกรรมสอนปั้นและกิจกรรมละคร - ทดลองพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่ได้รับความคิดมาจากการศึกษาดูงาน	ยั่งยืนปานกลาง (สร้างแรงบันดาลใจเด็กๆ มาก) ริเริ่ม
6. การตลาด	- ศึกษาดูงานรูปแบบผลิตภัณฑ์และการตลาดชุมชนด้านเกี่ยว - ประชาสัมพันธ์กลุ่มด้วยเอกสาร, ทดลองขายที่มหาวิทยาลัย และนิสิตชมรมผู้ประกอบการ	ริเริ่ม ริเริ่ม
7. สุขภาพ	ทดลองพัฒนารูปแบบการนวดดินด้วยเครื่องยนต์	ยั่งยืนมาก

บทที่ 6 บทเรียนจากโครงการ

6.1 บทเรียนสำคัญจากการทำงานวิจัย

บทเรียนที่สำคัญของการทำงานวิจัยโครงการ “ศึกษาคุณค่าและอัตลักษณ์อาชีพบ้านหม้อของชุมชนบ้านหม้อ เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาอาชีพ” โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น คือ การที่ทีมวิจัยได้สร้างความร่วมมือกันระหว่างอาจารย์มหาวิทยาลัยและชาวชุมชนท้องถิ่น จึงได้เรียนรู้แนวทาง “การพัฒนาแบบทางเลือก” โดยที่คนและชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าของปัญหา สามารถใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญ นำไปสู่การร่วมกันคิดร่วมกันคัดเลือกปัญหาที่จะแก้ นำไปสู่การศึกษาปัญหาและร่วมกันหาหนทางแก้ปัญหา

ในขณะเดียวกันโครงสร้างการใช้ความรู้ ก็เปลี่ยนแปลงไปจากการใช้ความรู้เพื่อมุ่งเน้นการเรียนการสอนเชิงเทคนิควิชาการ สร้างการผลิตในระบบอุตสาหกรรมและการขายสินค้าในระบบตลาดแบบเสรีนิยมเท่านั้น ให้กลายเป็นการค้นหาและแลกเปลี่ยนความรู้ในเชิง “ทำความเข้าใจ” ถึงปัญหาที่แท้จริงที่กำลังเป็นอยู่ในสภาพการณ์และเวลาปัจจุบันของชุมชน นำไปสู่การลดช่องว่างระหว่างองค์ความรู้และการพัฒนาในพื้นที่จริง อีกทั้งยังเป็นการพิสูจน์ว่าอาจารย์มหาวิทยาลัยไม่จำเป็นจะต้องใช้อำนาจความรู้ที่มีอยู่ ในลักษณะเพื่อการสอนการวิจัยแบบอยู่บนหอคอยงาช้างแต่เพียงเท่านั้น จึงเป็นการพัฒนาท้องถิ่นแบบทางเลือก โดยมุ่งให้เกิดการแก้ปัญหาของท้องถิ่นโดยท้องถิ่นเอง ผ่านการใช้องค์ความรู้ที่เข้าใจและเข้าถึงชุมชน

กล่าวโดยสรุป คือ การวิจัยนี้เป็นการค้นหาปัญหาของชุมชนเอง เพื่อหาหนทางแก้ไขโดยคนและชุมชนท้องถิ่น เป็นการค้นหาทั้งความรู้และวิธีการแก้ปัญหาโดยใช้หลักพุทธศาสนา หรือหลักอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นั่นคือการที่ชุมชนท้องถิ่นสามารถค้นหา

1. **ทุกข์ / ปัญหา** หรือ เหตุแห่งความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ เช่น หม้อดินเผาโบราณที่บ้าน โดยกลุ่มคนบ้านหม้อนั้น ต้องลงทุนลงแรงหนักและมีต้นทุนเป็นจำนวนมาก แต่การขายอาจยังได้ราคาไม่มากและยังสร้างความก้าวหน้าในทางวัตถุไม่มากนัก ได้แค่ รายได้ สภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เป็นต้น

2. **สมุทัย / สาเหตุของปัญหา** คือ ที่มาที่ไปของเหตุที่ทำให้ไม่สบายใจ (คือ เหตุแห่งทุกข์)

3. **นิโรธ / การแก้ปัญหา** คือ การที่ชุมชนมองเห็นปัญหา ได้พูดคุยกัน เปิดใจให้กันด้วยความ เป็นมิตร เป็นเพื่อน เป็นญาติพี่น้องที่อยู่ร่วมสุขทุกข์ในบริเวณเดียวกัน และ/หรือ เป็นเพื่อนร่วมอาชีพกัน อันเป็นจุดเริ่มต้นของการแก้ปัญหาที่นำไปสู่ ความรักและความสามัคคี (คือ การดับทุกข์)

4. มรรค / วิธีการและทางออกของปัญหา คือ การใช้ความรู้ในชีวิตประจำวัน ความรู้เชิงเทคนิค และความรู้เชิงวิชาการ มาผนวกประสาน เพื่อค้นหาทางออกของปัญหาที่ดีที่สุดสำหรับสถานการณ์ สภาพการณ์ กาลเทศะในปัจจุบัน
(คือ หนทางแห่งการดับทุกข์ ผลลัพธ์ของการดับทุกข์)

ท้ายที่สุดคือ ชุมชนจะได้เห็นหนทางการพัฒนา โดยความเข้าใจปัญหาและค้นหาทางแก้ปัญหาของชุมชน ด้วยชุมชน และเพื่อชุมชน เป็นการสร้างการพัฒนาพร้อมกับการวางรากฐานประชาธิปไตยตั้งแต่ระดับชุมชนขึ้นไป

6.1.1 การเรียนรู้ของชาวบ้านในการใช้เทคนิค เครื่องมือและวิธีการต่าง ๆ

กลุ่มคนตีหม้อดินเผาโบราณ ได้เห็นเทคนิค เครื่องมือและวิธีการ ค้นหาปัญหา (Problem definition) โดยกระบวนการกลุ่ม ซึ่งแตกต่างจากการคิดคนเดียวและมองเห็นปัญหาจากตนเองออกไปแต่เพียงฝ่ายเดียว ซึ่งแตกต่างจากการล่องมวง “โสสะท้อนปัญหา” โดยการนั่งเป็นวง หรือจัดเวทีมีกระดานเขียน เช่น คุณบาง วงศ์ขารี ระบุว่าหลังจากใช้การโสปัญหาทำให้กลุ่มบ้านหม้อดินเผาโบราณ หมู่บ้านหม้อ “ได้คุยกันมากขึ้น ได้แลกเปลี่ยนความเห็นกัน เอาปัญหามาคุยกัน” (บาง วงศ์ขารี ในเวทีสะท้อนการทำงาน ถอดบทเรียนครึ่งทาง วันที่ 24 มกราคม 2551 ณ สถานีปฏิบัติการนาตุณ ศูนย์วิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม อ.นาตุณ จ.มหาสารคาม)

6.1.2 บทเรียนในการหาทีม

6.1.2.1 ทีมอาจารย์มหาวิทยาลัย

การหาทีมอาจารย์มหาวิทยาลัยเป็นการหาจากในคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมือง นฤมิตศิลป์ ซึ่งเคยทำโครงการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาที่อยู่อาศัยในชุมชนบ้านหม้อ วิธีการค้นหาทีมคือการพยายามพูดคุยในแนวความคิดโครงการวิจัยนี้ (Concept) กับกลุ่มอาจารย์ที่มีความสนใจ “วิจัยเพื่อท้องถิ่น” โดยเริ่มจากคนที่มีความสนิทสนม มักคุ้นกับคนบ้านหม้อโดยเฉพาะกลุ่มบ้านหม้อ ซึ่งมีผู้นำกลุ่มชาวบ้านบ้านหม้อคือ แม่บาง วงศ์ขารี ซึ่งมีอาจารย์ประมาณ 3-4 คน ที่มีความสนใจคล้ายคลึงกัน

ขั้นตอนการหาทีมอาจารย์ ผู้เข้าร่วมทีมวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีดังต่อไปนี้

1. วางกรอบคิดของการวิจัยเพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาอาชีพ-รายได้ของชาวหมู่บ้านหม้อ (พูดคุย ศึกษาทบทวนงานวิจัยเดิม และนัดหมายชาวบ้านเพื่อปรึกษาหารือ)
2. พัฒนาข้อเสนอโครงการวิจัยร่วมกัน โดยวางเป้าหมาย วิธีการ แผนขั้นตอนกิจกรรม และงบประมาณโดยคร่าวๆ

3. วางรูปแบบการทำงาน โดยแบ่งเป็นด้านกิจกรรม ด้านการเงิน และด้านการเรียบเรียงข้อมูล

อย่างไรก็ตาม ไม่ได้มีการแบ่งงานแยกออกจากกันชัดเจนมากนัก จึงมีข้อดีคือในกิจกรรมส่วนใหญ่ก็ชักชวนกันไป “ลงพื้นที่” ร่วมกัน โดยเฉพาะการทำความเข้าใจกับชาวบ้านและการค้นหาข้อมูลนั้นจะไปด้วยกัน 2 – 3 คน ในแต่ละครั้งเป็นอย่างน้อย ยกเว้นบางครั้งที่มีความจำเป็นก็จะลงพื้นที่เพียงคนเดียว ส่วนข้อจำกัดของการทำงานเป็นกลุ่มโดยไม่ได้แยกฝ่ายอย่างชัดเจน หรือแบ่งหน้าที่รับผิดชอบแบบตายตัวก็คือ ในบางครั้งเกิดความสับสนว่าใครรับผิดชอบส่วนใด หรือแม้กระทั่งปัญหาที่สำคัญที่สุด คือ ใครจำเป็นต้องรับผิดชอบงานในส่วนใดส่วนหนึ่งกันแน่ (เช่น การจัดรวบรวมภาพถ่าย การบันทึกข้อมูล การเรียบเรียงข้อมูล การนำเสนอและเข้าประชุมกับสกว. ท้องถิ่น)

6.1.2.2 ทีมชาวบ้าน

การเลือกกลุ่มชาวบ้าน

หลักการเลือกชาวบ้านเป็นทีมวิจัย สรุปโดยสังเขปได้ดังต่อไปนี้

1. เลือกคนที่เคยรู้จักกันในการทำงานเรื่องการพัฒนาสภาพที่อยู่อาศัยและความเป็นอยู่ร่วมกันมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548
2. พยายามให้ทุกคนที่เป็นผู้นำในกลุ่มอาชีพบั้นหม้อดินเผาแบบโบราณอยู่แล้ว และคนที่แสดงความสนใจต่อโครงการพัฒนาอาชีพ แต่ยังไม่กล้าแสดงออกหรือพูดจามากนัก ได้ตัดสินใจอาสาเข้ามาเป็นทีมวิจัยไต่บ้านด้วยตัวเอง
3. ไม่ตัดคนกลุ่มอื่นๆ ที่อยู่นอกกลุ่มคนบั้นหม้อดินเผาโบราณ ซึ่งมีความสนิทสนมกลมกลืนกันอยู่แล้วออกไป แต่ให้กระบวนการวิจัยครั้งนี้เป็นเครื่องมือในการ “คัดกรอง” ชาวบ้านที่ร่วมเป็นทีมวิจัย
4. ทั้งนี้โดยยึดหลักการเลือกกลุ่มคนที่สามารถเปิดใจพูดคุยกันได้โดยตรงไปตรงมามากที่สุด เนื่องจากต้องการให้งานวิจัย เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเฟ้นหานักวิจัยไต่บ้าน และของกระบวนการสร้างความกลมเกลียวในหมู่ชาวบ้านอาชีพนี้

บทเรียนในการค้นหาทีมชาวบ้านเป็นทีมวิจัยไต่บ้าน

สรุปโดยสังเขปได้ดังนี้

1. การค้นหาทีมชาวบ้าน ผู้รู้ท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่นและอื่นๆ ไม่ควรกำหนดตายตัว หรือยึดคนที่มีตำแหน่งหรือบทบาทสำคัญเท่านั้น เพื่อเป็นนักวิจัยไต่บ้าน
2. ควรพยายามพบปะชาวบ้านหลายครั้ง จดบันทึกว่าใครพูดอะไร คิดอะไร ทำอะไร เพื่อเฟ้นหาคนที่มีความสามารถในการศึกษาวิจัย เช่น สามารถแสดงความเห็น สามารถจดจำ ทำบัญชี สามารถนำเสนอข้อสรุป ฯลฯ

3. ให้กระบวนการวิจัยเป็นการคัดกรองและบ่มเพาะคนที่มีความสามารถ ส่งเสริมให้เกิดการแสดงออก อย่างเป็นธรรมชาติไม่รับแรงแต่ทำอย่างต่อเนื่อง
4. พยายามให้ออกาสทุกคนโดยเฉพาะคนใหม่ๆ เสมอ แต่ทั้งนี้ควรพยายามรักษาคนที่เป็นหลักของกลุ่ม ให้ผูกพันและต่อเนื่องกับงานวิจัย (กรณีกลุ่มคนบ้านหม้อดินเผาโบราณ ได้แก่ คุณบาง วงศ์ซารี คุณเรณู ไชยโยชน์ เป็นต้น)
5. ลักษณะเฉพาะของคนหมู่บ้านหม้อโดยเฉพาะกลุ่มหม้อดินเผาโบราณ คือ ความเป็นธรรมชาติ จริงใจ ตรงไปตรงมา ไม่กล้าแสดงออกมาก แต่มีความรักความผูกพันกับอาชีพบ้านหม้อ ซึ่งถือได้ว่าเป็น “วิถีชีวิต” มากกว่าเป็นเพียงอาชีพเพื่อการยังชีพ

การทำความเข้าใจ

กล่าวโดยสรุปได้ว่า กระบวนการวิจัยทุกๆ ขั้นตอนเป็นกระบวนการทำความเข้าใจของอาจารย์ “ร่วมกับ” (ไม่ใช่ “ให้กับ”) ทีมวิจัยไต้หวันในตัวเอง

นั่นคือในการเริ่มต้นทำงานวิจัยเพื่อการพัฒนาอาชีพให้ชุมชนท้องถิ่น โดยใช้หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR – Participative Action Research) อาจารย์จากมหาวิทยาลัยมิได้มีองค์ความรู้และเทคนิควิธีการวิจัยมากไปกว่าชาวบ้านว่าที่นักวิจัยไต้หวันมากนัก กระบวนการและขั้นตอนต่างๆ ในการประชุมชี้แจง พัฒนาโจทย์ ค้นหาทีมวิจัย การกลั่นกรองโครงการ การประชุมทีมวิจัย การเก็บข้อมูล จัดเวทีนำเสนอข้อมูล การเก็บและทบทวนข้อมูลเพิ่มเติม การวางแผนและทดลองปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน การสังเคราะห์สรุปข้อมูล และ/หรือ ขั้นตอนอื่นๆ จึงเป็นการทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างทีมนักวิจัยอาจารย์และนักวิจัยไต้หวัน

ประสบการณ์จากการวิจัยไต้หวันมีส่วนร่วมนี้ เป็นประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่ปรากฏการณ์ที่สร้างวงสนทนาแลกเปลี่ยนที่สร้างบรรยากาศให้หลายคนเกิดพลัง ตระหนักถึงคุณค่าและมี “ความสุข” ที่ได้ทำงานร่วมกัน จึงนับได้ว่าเป็นการทำความเข้าใจผ่านกระบวนการ ได้ผลลัพธ์มากกว่าความรู้

การสร้างความคุ้นเคย

การสร้างความคุ้นเคยร่วมกันระหว่างอาจารย์นักวิจัยกับทีมชาวบ้าน เป็นผลลัพธ์และบทเรียนที่สำคัญที่สุดในการวิจัยไต้หวันมีส่วนร่วมครั้งนี้ ทำให้เกิดบทเรียนสำคัญ คือ “วัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะไทยอีสาน คือ วัฒนธรรมของความคุ้นเคย”

ด้วยความคุ้นเคยสิ่งที่ยากอาจกลายเป็นเรื่องง่ายๆ สิ่งที่เคยเหมือนจะเป็นไปไม่ได้อาจจะเป็นไปได้ เช่น การกำหนดราคาของสินค้าหม้อดินเผาด้วยกัน การคลี่คลายปัญหาการยึดครองพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านอย่างศาลากลางบ้าน การจัดบันทึกและจัดทำบัญชี เป็นต้น ความคุ้นเคย ความเป็นเพื่อน (พ่อ แม่ พี่ น้อง ลูก หลาน ฯลฯ) หรือมิตรภาพ ลดช่องว่างทางความคิดและทาง

ความรู้ไปพร้อมๆ กัน กล่าวโดยสรุปได้ว่า การสร้างความคุ้นเคยด้วยความจริงใจตรงไปตรงมาเป็นกระบวนการที่สำคัญของการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม

6.1.3 บทเรียนในการบริหารทีม

แบ่งออกเป็นบทเรียนทั้งหมด 4 ด้าน ได้แก่ บทเรียนการจัดการทีม บทเรียนการจัดการกิจกรรม บทเรียนการจัดการเงิน และบทเรียนการจัดการข้อมูล ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

6.1.3.1. บทเรียนการจัดการทีม

การจัดทีมโดยเฉพาะทีมอาจารย์นักวิจัยในโครงการนี้ มีอุปสรรคด้วยเงื่อนไขเรื่องเวลาและภาระงานของอาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ อีกทั้งเรื่องการใช้ภาษาอีสานซึ่งเป็นภาษาท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความเป็นกันเองกับชาวหมู่บ้านหม้อ วิธีการแก้ไขที่ได้ดำเนินไปแต่ยังไม่สัมฤทธิ์ผลมากนัก คือ การขอให้แต่ละคนเสียสละเวลาร่วมกัน การแบ่งงานกันทำ เช่น อาจารย์ที่สามารถใช้ภาษาท้องถิ่นสร้างความคุ้นเคยได้ดี เป็นผู้ดำเนินเวทีและพยายามสร้างความคุ้นเคย ตลอดจนการมีส่วนร่วม

ส่วนเรื่องการจัดทีมวิจัยชาวบ้านนั้นประเมินได้ว่าง่ายกว่า เนื่องจากมีความซับซ้อนเรื่องเวลาและภาระงานน้อยกว่า มีอุปสรรคที่สำคัญเรื่องเดียว คือ ในช่วงฤดูการหว่านและเก็บเกี่ยวข้าว จะมีเวลาทำงานวิจัยน้อย หรือไม่มีความรู้สึกร่วมกับงานวิจัยมากเท่านอกฤดูทำนา อย่างไรก็ตามกลุ่มบ้านหม้อดินเผาโบราณ มีความสนใจและพยายามติดตามทุกกระบวนการของงานวิจัย สกว. ท้องถิ่น ทั้งนี้ ประเมินได้ว่าเนื่องจากเห็นและยอมรับในเจตนารมณ์ที่จะร่วมกันคิด ค้นหา นำไปสู่การพัฒนาอาชีพ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อตนเองโดยตรง

6.1.3.2. บทเรียนการจัดการกิจกรรม

บทเรียนที่ได้จากการจัดการกิจกรรม คือ การลงมือทำแต่ละกิจกรรม ควรจะต้องมีการวางแผนไว้ได้แก่

กำหนดการกิจกรรม

หมายถึงการกำหนดวัน เวลา สถานที่ และกิจกรรมย่อย ซึ่งจะทำให้การนัดหมายเป็นไปได้ง่าย ควบคุมเวลา อุปกรณ์ งบประมาณได้ ตลอดจนง่ายต่อการจดบันทึกและการสรุปข้อมูล

เป้าหมายกิจกรรม

หมายถึงการกำหนดผลลัพธ์ที่ต้องการจากกิจกรรมนั้นๆ ซึ่งจะทำให้การจัดกิจกรรมแต่ละครั้งเกิดประสิทธิภาพ นำไปสู่ผลลัพธ์ที่ต้องการโดยสามารถเวลา และประเมินผลลัพธ์ได้ว่าตรงตามเป้าหมายที่กำหนดมาตั้งแต่ต้นหรือไม่ อย่างไร

วิธีการดำเนินการ

หมายถึงการกำหนดสิ่งที่จะทำในกิจกรรมนั้นๆ โดยแยกเป็นขั้นตอนย่อย โดยที่แต่ละขั้นตอนย่อย มีเป้าหมายของขั้นตอนย่อยนั้นๆ เอง และยังนำไปสู่เป้าหมายและผลลัพธ์รวมของทั้งกิจกรรม ที่สำคัญคือ จะทำให้การจัดกิจกรรมนั้นๆ ได้ผลลัพธ์ที่ต้องการโดยใช้ทรัพยากรและเวลาที่จำกัด

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม

การกำหนดผู้เข้าร่วมกิจกรรมอย่างหลวมๆ เช่น ทีมนักวิจัยอาจารย์ ทีมนักวิจัยไต้หวันและทีมผู้ช่วยวิจัย ตลอดจนเจ้าหน้าที่ สกว. ที่ปรึกษา เป็นต้น ทำให้การดำเนินกิจกรรมหนึ่งๆ เป็นไปได้โดยง่ายยิ่งขึ้นและชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ควรกำหนดบทบาทสำคัญ 2 บทบาท คือ ผู้ดำเนินกิจกรรม (Moderator) และ ผู้จัดบันทึก (Reporter) ซึ่งเมื่อประสานงานกันเป็นอย่างดีแล้ว จะทำให้ได้ผลลัพธ์ที่ดีจากการดำเนินกิจกรรมตามขั้นตอนวิจัยแบบมีส่วนร่วม

6.1.3.3. บทเรียนการจัดการเงิน

การจัดบันทึก การเก็บหลักฐานการใช้จ่าย (ทั้งรายรับและรายจ่าย) และการจัดทำบัญชี คือ เครื่องมือที่สำคัญยิ่งในการจัดการเงิน

นอกจากนี้ ยังมีประเด็นที่สำคัญที่สุดสำหรับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม คือ การใช้เวทีเป็นเครื่องมือในการชี้แจง และร่วมกันจัดการการใช้จ่ายเงินทุนในการวิจัยร่วมกันระหว่างทีมนักวิจัยอาจารย์ และนักวิจัยชาวบ้าน ซึ่งการชี้แจงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเรื่องเงิน จะทำให้ทุกฝ่ายสบายใจ รู้สึกเป็นธรรมและอยากมีส่วนร่วมทำงานวิจัยอย่างต่อเนื่องมากยิ่งขึ้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การจัดการเงินอย่างโปร่งใสและสร้างการมีส่วนร่วม จะทำให้งานวิจัยสำเร็จได้ง่ายยิ่งขึ้น

6.1.3.4. บทเรียนการจัดการข้อมูล

บทเรียนสำคัญจากการบริหารทีมในด้านการจัดการข้อมูล แบ่งออกเป็น 3 ระยะเวลา คือ บทเรียนที่ได้รับจากการจัดการข้อมูล ก่อน ระหว่างและหลังการดำเนินกิจกรรม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การเตรียมข้อมูลก่อนดำเนินกิจกรรม

เนื่องจากการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเน้น “การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น” ให้เป็นพื้นฐานของการพัฒนา ผ่านความเข้าใจร่วมกันและการร่วมไม้ร่วมมือกันแก้ปัญหา การเตรียมข้อมูลก่อนดำเนินกิจกรรม จะมีผลลัพธ์ทำให้กิจกรรมนั้นมีฐานข้อมูลที่จะเริ่มต้น สามารถ “โสหุ่ย” ประวัติ ปัญหา ประเด็น แนวทาง อุปสรรค จุดอ่อน จุดแข็ง ตลอดจนข้อมูลอื่นๆ ได้โดยกระชับ รัดกุม มีกรอบทิศทางที่ชัดเจน แต่อย่างไรก็ตาม มีข้อควรระวังการใช้ข้อมูล คือ “การตั้งธงผลลัพธ์” ของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นไว้ล่วงหน้า อาจทำให้ได้ข้อเท็จจริง ข้อมูล ความคิดเห็น ความรู้ใหม่อย่างไม่ครอบคลุม ตลอดจนไม่สามารถบรรลุผลของการมีส่วนร่วมได้อย่างครบถ้วน เช่น การเตรียมข้อมูลเตาเผาแบบใดแบบหนึ่งซึ่งชาวหมู่บ้านหม้อยังไม่เคยใช้ อาจทำให้ดึงดูดความสนใจ กระตือรือร้น ตลอดจนความอยากรทดลองและ/หรืออยากได้เครื่องมือแบบใหม่ แต่อาจปิดกั้นการ

คิดวิเคราะห์อย่างถ่องแท้ว่า ปัญหาที่แท้จริงของเตาเผาแบบเดิมคืออะไร สามารถปรับปรุงอย่างง่าย ๆ โดยไม่ต้องนำเข้าเตาเผาของใหม่ได้หรือไม่ เป็นต้น

การจดบันทึกข้อมูลระหว่างดำเนินการกิจกรรม

เป็นกระบวนการที่สำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากในระหว่างการคุยเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นนั้น ชาวหมู่บ้านหม้อจะแสดงภูมิปัญญาในการปั้นหม้อและตีหม้อดินเผาโบราณออกมาอย่างเป็นธรรมชาติ เช่น การเล่าให้ฟัง การตอบคำถาม แสดงความเห็นระหว่างการจัดเวทีหาข้อมูล การคุยนอกเวที หรือ การคุยกันในวงกินข้าว ล้วนมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับอาชีพ ชีวิต ความเป็นอยู่ ความเป็นมาเป็นไป สิ่งที่ต้องการ ปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ฯลฯ สะท้อนออกมาระหว่างการคุย แลกเปลี่ยนความเห็น ดังนั้นนักวิจัยอาจารย์และนิสิตจึงควรอย่างยิ่งที่จะสามารถจดบันทึกเรื่องเล่าและความคิดเห็นเหล่านั้น เพื่อมาสรุปถอดบทเรียนการวิจัยในภายหลัง

การสรุปข้อมูลทันทีหลังทำกิจกรรม

บทเรียนที่ได้รับ คือ ทีมวิจัยยังขาดการสรุปข้อมูลทันทีหลังทำกิจกรรม ทำให้ข้อมูลที่ได้เป็นเพียงความประทับใจ ความทรงจำ แม้บางครั้งอาจอยู่บนแผ่นกระดาษใหญ่ (Flip chart) ที่จัดระหว่างการดำเนินเวที แต่หากไม่ได้จัดการข้อมูลโดยการวิเคราะห์ความสำคัญของแต่ละเรื่องที่พูดคุย แลกเปลี่ยนกัน ในระยะเวลาจำกัด เช่น ภายในหนึ่งสัปดาห์โดยประมาณ อาจทำให้การวิเคราะห์สังเคราะห์เนื้อหาขาดความครบถ้วน เนื่องจากลืมประเด็นย่อยที่คุยกัน จึงได้บทเรียนเป็นข้อสรุปว่า จำเป็นต้องถ่ายรูปกิจกรรม รูป Flip chart ถอดเก็บเป็นไฟล์ภาพ และถอดความ โดยการจดบันทึก วิเคราะห์ สังเคราะห์รายละเอียด ทั้งนี้ ควรพยายามทำให้ได้ภายใน 1 สัปดาห์

6.1.4 บทเรียนในการจัดกระบวนการวิจัย

6.1.4.1. กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)

การวิจัยเพื่อพัฒนาอาชีพบ้านหม้อ โดยศึกษาคุณค่าและอัตลักษณ์กลุ่มคนบ้านหม้อดินเผาโบราณหมู่บ้านหม้อนั้น ใช้การจัดกระบวนการเป็นแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งมีขั้นตอนและวิธีการดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 4 จึงมีความแตกต่างจากกระบวนการวิจัยทั่วไป ซึ่งมีขั้นตอนโดยสรุป คือ

ตั้งคำถามและสมมติฐานการวิจัย โดยการอ้างอิงหลักการ ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณโดยใช้หลักการสถิติ และ/หรือข้อมูลเชิงคุณภาพโดยใช้แบบสอบถามหรือการสัมภาษณ์ เป็นต้น

วิเคราะห์ข้อมูลตามสมมติฐาน

สังเคราะห์สรุปข้อมูล จากการวิเคราะห์แนวโน้มทางสถิติและ/หรือแนวโน้มของข้อมูลเชิงคุณภาพ ว่าตรงตามสมมติฐานวิจัยหรือไม่อย่างไร และ
จัดทำข้อเสนอแนะจากการวิจัยว่าพัฒนาในด้านนั้นๆ ควรทำอย่างไร และศึกษาอะไรต่อไป

ส่วนการวิจัยแบบ PAR นั้น ต่างจากการทำงานวิจัยแบบเดิมที่ “ถามเอง หาคำตอบเอง” ตรงที่ จัดการ “โสหุส” หรือพูดคุยเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน จึงเกิดการสื่อสารสองทาง (2-way communication / “Dialogue”) มีลักษณะเป็นปลายเปิดมากกว่า และที่สำคัญที่สุดคือ สร้างการมีส่วนร่วมคือการร่วมคิดร่วมทำและร่วมเป็นเจ้าของมากกว่า ในทัศนคติส่วนบุคคลของผู้วิจัย เห็นว่าการวิจัยแบบ PAR นำไปสู่การแก้ปัญหาด้วยความรู้และความเป็นเจ้าของปัญหา **ร่วมกัน** ส่วนการวิจัยแบบดั้งเดิมนำไปสู่การหาองค์ความรู้ใหม่ และการวิเคราะห์ทบทวนองค์ความรู้เดิมที่มีอยู่เท่านั้น

6.1.4.2. กระบวนวิธีวิจัยตามขั้นตอนพื้นฐาน

ดังที่กล่าวมาแล้วเห็นได้ว่า การวิจัยตามขั้นตอนพื้นฐานนั้น ควรจะเป็นพื้นฐานที่ดีและสำคัญ สำหรับการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม อย่างไรก็ตาม ได้แยกการวิจัยออกจากการพัฒนา ซึ่ง อาจมีทั้งข้อดีและข้อด้อย เช่น

ข้อดี ได้แก่

1. ได้ศึกษา วิเคราะห์ หลักการและทฤษฎี ปรัชญาการณ ความเชื่อ เป็นต้น ในเชิงลึก
2. สร้างองค์ความรู้ใหม่ หรือ พัฒนาต่อยอดองค์ความรู้ดั้งเดิม
3. มีสถิติ ข้อมูลเชิงประจักษ์รองรับ ตรวจสอบและอ้างอิงได้ (ในกรณีที่การวิจัยนั้นมีความ รัดกุมในการเก็บข้อมูลอย่างตรงไปตรงมา)
4. นำไปสู่การทำผลงานและตำแหน่งทางวิชาการของผู้วิจัย (ผลพลอยได้ที่ดี)

ข้อด้อย ได้แก่

1. แยกการวิจัยออกจากการพัฒนา
2. เป็นการมองจากผู้วิจัยเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นการมองเชิงเดี่ยวหรือมองเชิงเปรียบเทียบ (Single / Comparative perspective) แต่ไม่ได้เป็นการมองแบบภาพรวม (Comprehensive perspective)
3. ขาดการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของปัญหา จึงไม่นำไปสู่การแก้ปัญหาหลายด้านพร้อมกัน เช่น ด้านเทคนิค สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม การเมือง เป็นต้น แต่เน้นไปที่การแก้ โจทย์หรือสัการ ซึ่งมักจะเป็นปัญหาเชิงเทคนิคเป็นหลัก

6.1.4.3. การเปรียบเทียบ วิเคราะห์ สังเคราะห์

ข้อดีและข้อด้อยของการวิจัยแบบ PAR

ข้อดี ได้แก่

1. ผู้การวิจัยเข้ากับการพัฒนา (เนื่องจากร่วมกันกำหนดปัญหา ร่วมกันคิดและทำ และร่วมกันแก้ปัญหา ทั้งนี้ หากมองในมุมนี้ให้ลึกยิ่งขึ้น PAR อาจเป็นรากฐานที่ดีของ “ประชาธิปไตย” ในความหมายที่ว่า “ประชาชนมีอำนาจในการตัดสินใจกำหนดอนาคตตนเอง” กล่าวคือ สามารถแก้ปัญหาหรืออย่างน้อยกำหนดปัญหาที่จะแก้ไขด้วยการตัดสินใจของตนเอง)
2. ทำให้คนรู้สึกถึงคุณค่าของตนเอง (หากค้นพบคุณค่าที่แท้จริงของตัวเอง มีแนวโน้มจะทำให้เกิด “พลัง” และ “ความสุข” ตามมาด้วย) ตลอดจนพลังของความสามัคคี และความมีเมตตาต่อกันและกันระหว่างคนในชุมชน
3. สร้างความเข้าใจอย่างเป็นภาพรวม บนพื้นฐานของความรู้ (Comprehensive learning หรือ การเรียนรู้อย่างเป็นภาพรวม)

ข้อด้อย ได้แก่

1. ต้องลงทุนเวลาและความพยายามสูงกว่าการวิจัยพื้นฐาน ในด้าน “การทำความเข้าใจและแลกเปลี่ยนกับชุมชน” (อาจเป็นอุปสรรคมากกว่าข้อด้อย)
2. ในปัจจุบันอาจยังไม่ได้รับการยอมรับในเชิง “วิชาการ” มากนัก เนื่องจากเป็น “การวิจัยและพัฒนาแบบทางเลือก” ไม่ใช่สิ่งที่ศาสตราจารย์ทั่วๆ ไปยอมรับ เช่น เท่าที่ทราบยังไม่มียุทธศาสตร์ด้านสถาปัตยกรรม ผังเมือง หรือการออกแบบอื่นๆ เป็นศาสตราจารย์จากการทำวิจัยแบบ PAR (เป็นข้อด้อยเชิงเปรียบเทียบกับลักษณะการวิจัยแบบดั้งเดิม มิใช่ข้อด้อยในตัว PAR เอง)

เปรียบเทียบ วิเคราะห์ สังเคราะห์

การเปรียบเทียบ วิเคราะห์และสังเคราะห์ PAR กับการวิจัยพื้นฐาน ผ่านกระบวนการวิจัยโครงการศึกษาคุณค่าและอัตลักษณ์อาชีพบ้านหม้อของชุมชนบ้านหม้อฯ ได้ผลลัพธ์ในเบื้องต้นดังต่อไปนี้

PAR ทำให้ผู้วิจัยเห็นคุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพบ้านหม้อ ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้กับชาวหมู่บ้านหม้อ กล่าวโดยสรุปได้ว่า “การบ้านหม้อหรือดีหม้อดินเผาแบบโบราณของชาวบ้านหม้อนั้น ไม่ใช่อาชีพแต่เป็น วิถีการดำเนินชีวิต ที่สืบเนื่องกันมาอย่างน้อยเป็นร้อยๆ ปี” อย่างไรก็ตาม จึงเกิดคำถามขึ้นทันทีว่า แล้ววิถีชีวิตนี้จะยังคงอยู่สืบไปอีกร้อยปีหรือไม่

หากใช้สถิติทางตัวเลขในการศึกษาวิจัยแนวโน้มการทำอาชีพนี้ในหมู่บ้าน ตามกระบวนการวิจัยแบบพื้นฐาน ตัวเลขน่าจะชี้ให้เห็นว่ามีแนวโน้มลดลงและมีช่องว่าง โดยขาดคนอายุ 20-30 ปี ในการสืบทอด เมื่อเทียบกับคนอายุ 40-50 ปี

ในทางกลับกัน หากประเมินจากการวิจัยแบบแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและความรู้ โดยเฉพาะไม่มองในเชิงสถิติเท่านั้น แต่มองในเชิง “ความรู้สึกผูกพันกับอาชีพ” (ยังไม่ได้ใช้แบบสอบถามแปลงข้อมูลเชิงคุณภาพแบบนี้ให้เป็นข้อมูลสถิติ) ก็จะได้เห็นว่ามีความรักในวิถีชีวิตแบบนี้ และยังอยากเห็นลูกหลานรุ่นต่อไป สามารถรักษาอัตลักษณ์นี้ไว้ให้ดำรงอยู่ เช่น การให้ข้อมูลของกลุ่มแม่บ้านที่ประกอบอาชีพปั้นหม้อดินเผาโบราณ กลุ่มแม่บาง วงศ์ซารี ให้ข้อมูลเชิงสะท้อนความรู้สึก (Reflection) ในเวทีสรุปบทเรียนครั้งทาง (วันที่ 24-25 มกราคม 2552 สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช นาอุดม) ด้วยคำพูด เช่น “เกิดมาก็เห็นพ่อแม่ปั้นหม้อ” “ที่แรกยังรังเกียจเพราะเห็นเนื้อตัวดำ แต่เมื่อตนเองมีครอบครัว จึงเห็นความจำเป็นของการปั้นหม้อ” (คุณคำหนึ่ง คำศิริรักษ์) “หม้อคือชีวิต มีหม้อมีเงินใช้จ่ายและออม” “อยากให้เด็กในหมู่บ้านปั้นหม้อเป็น เพราะเป็นสิ่งที่เราภาคภูมิใจ ทุกคนรู้จัก แม่แต่นิสิตนักศึกษาปริญญาโทยังเอาไปทำวิทยานิพนธ์ ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอรู้จัก แนะนำให้เป็นหมู่บ้านตัวอย่าง หมู่บ้านท่องเที่ยว” (คุณบาง วงศ์ซารี)

ทีมวิจัยชาวบ้านได้แสดงความรักความผูกพันกับวิถีชีวิตการปั้นหม้อดินเผาโบราณ และอยากให้มีการสืบทอด ทีมวิจัยทั้งหมดได้แสดงความคิดเห็นต่อเวทีสรุปบทเรียนครั้งทาง และต่อ สกว. ภาคฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ว่าการดำเนินงานขั้นตอนต่อไปของการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมคือ ใช้กระบวนการ PAR เพื่อทำให้ลูกหลานในชุมชนได้เห็นคุณค่าของการปั้นหม้อ โดยอยากจัดการสอนปั้นหม้อให้เด็กและเยาวชนในชุมชน เป็นการเลี้ยงข้าว สอนปั้น หารางวัลเล็กๆ ที่มีความตั้งใจและเห็นคุณค่าของหม้อดินเผาโบราณ

ผู้วิจัยเกิดแรงบันดาลใจขึ้นว่าหากชาวบ้านหม้อได้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากความรู้สึกที่แท้จริงภายในแล้ว คือ จากความคิดหลักที่ว่าการปั้นหม้อเป็นอาชีพเพื่อการยังชีพหรือเป็นรายได้เสริมอย่างเดียวเท่านั้น ไปสู่ความรู้สึกว่าหม้อดินเผา คือ “รากเหง้าและชีวิตที่แท้จริงของหมู่บ้านหม้อ” และมีความต้องการแน่วแน่ที่จะต้องดำรงและสืบสานการปั้นหม้อไปสู่ลูกหลานให้ได้

แม่บางและกลุ่มปั้นหม้อดินเผาโบราณ ควรทำงานวิจัยขั้นตอนต่อไปในโครงการนี้ อีกทั้งยังควรวางแผนเสนอโครงการต่อเนื่องเรื่อง “การฝึกอาชีพและถ่ายทอดวิถีชีวิตการปั้นหม้อให้เยาวชนหมู่บ้านหม้อ เพื่อสูvikฤตเศรษฐกิจและการตกงาน” โดยคัดสรรให้คนในกลุ่มผู้ปั้นหม้อดินเผาโบราณเองเป็นหัวหน้าทีมวิจัย และอาจจะมีทีมวิจัยอาจารย์ในโครงการปัจจุบันเป็นที่ปรึกษาหรือทีมผู้ช่วยวิจัยก็ตาม

สรุปการเปรียบเทียบระหว่างการวิจัยพื้นฐานกับ PAR จะเห็นได้ว่าองค์ความรู้และการขับเคลื่อนไปสู่การพัฒนาผ่านกระบวนการวิจัยแบบ PAR แตกต่างจากผลลัพธ์ที่คาดว่าจะได้รับจากการ

วิจัยพื้นฐาน ตรงที่การวิจัยพื้นฐานนำไปสู่ “ความรู้” แต่การวิจัยแบบ PAR นำไปสู่ “โอกาสพัฒนา” ที่เกิดจากความรู้

ทั้งนี้ สาเหตุเกิดมาจาก “การเปลี่ยนแปลงทางความคิดและความรู้สึกที่แท้จริงภายใน” มากกว่าการเปลี่ยนแปลงทางการพัฒนารายได้ สภาพชีวิตความเป็นอยู่ หรืออาคารบ้านเรือน โครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งโดยรวมคือสภาพแวดล้อมภายนอก แต่เพียงเท่านั้น

กล่าวโดยสรุปย่อได้ว่า “คุณค่าและความสุข ที่ได้เรียนรู้ตนเองของคนบ้านหม้อ คือพลังของการพัฒนา ที่อาจจะสามารถรักษาวิถีชีวิตและอาชีพบ้านหม้อไว้ให้ลูกหลาน”

อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่าลูกหลานจำเป็นต้องใช้วิธีการบ้านหม้อแบบโบราณแต่เพียงอย่างเดียว อาจมีการสร้างนวัตกรรมและการออกแบบใหม่ๆ ได้หลากหลาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสนใจ การมองเห็นคุณค่า และศักยภาพของเยาวชนเอง โดยที่งานวิจัยชิ้นนี้และชิ้นต่อไป (ถ้ามี) จะเป็นส่วนสนับสนุนและเปิดพื้นที่ใหม่ๆ ให้ เยาวชนไขว่คว้าพื้นฐาน คือ ในอนาคตเยาวชนบ้านหม้อจะสามารถมองเห็นคุณค่าและอัตลักษณ์ของวิถีชีวิตการบ้านหม้อ ดังเช่นที่คนรุ่นแม่บางและกลุ่มบ้านหม้อดินเผาโบราณมองเห็นอยู่ในปัจจุบัน

6.1.5 บทเรียนในการจัดการปัญหาต่างๆ

6.1.5.1 บทเรียนการจัดการปัญหาในเชิงกระบวนการทำงาน

การทำงานวิจัยทำให้เห็นว่า เพื่อจัดการปัญหาต่างๆ จำเป็นจะต้องมี “กระบวนการ” ที่ชัดเจน มีลำดับขั้นตอน มีการจดบันทึกและสามารถทบทวนย้อนหลังเพื่อมองหาเหตุ ปัจจัย ผลลัพธ์ ดังนี้

1. มีการวางแผนการดำเนินงาน
2. มีการวางกรอบงบประมาณสำหรับกิจกรรม
3. มีการวางแผนคน อุปกรณ์ ยานพาหนะ สถานที่ งบประมาณที่จะทำให้กิจกรรมแต่ละครั้งสำเร็จลุล่วง ได้ผลลัพธ์ดังที่ต้องการ
4. มีการจัดกระบวนการที่ต่อเนื่อง นำไปสู่เป้าหมายการค้นหาทั้งสิ่งที่เป็น “ความรู้” และเป็น “การรับรู้” หรือความรู้สึกของชาวบ้านตลอดจนของทีมนักวิจัยทั้งหมดเอง เพื่อสร้างเวทีให้คนทั้งหมดในกระบวนการเกิดความตระหนักรู้ร่วมกันว่า “มีตัวตน มีคุณค่า” หากใช้คุณค่าอย่างถูกต้องจะนำไปสู่พลังในการพัฒนา เช่น เมื่อผ่านกระบวนการวิจัย จึงได้เรียนรู้ร่วมกันว่า ในการจัดเวทีที่มิวิจัย “แต่ละคน” มีหน้าที่ทำอะไรบ้าง เพื่อนำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรื่องอะไร และท้ายที่สุด นำไปสู่ความเข้าใจในคุณค่าของวิถีชีวิตการบ้านหม้อ ดินเผาโบราณอย่างไร

5. เกิดการดำเนินกระบวนการเพื่อให้ทีมวิจัยทุกคน โดยเฉพาะเจ้าของอาชีพบ้านหม้อเอง รู้ปัญหาเชิงเทคนิคของการปั้นหม้อ ได้แก่ ราคาวัสดุและต้นทุนของหม้อแต่ละใบ ค่าแรงที่ลงทุนเท่าไร ปริมาณและการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรที่ใช้ เป็นต้น ตลอดจนสาเหตุที่ไม่ได้ทำไรเป็นตัวเงินมากมาย แต่มีความภาคภูมิใจและมีความสุข (ไม่ใช่ความสบาย) ในการปั้นหม้อคืออะไร
6. มีการบันทึกและทบทวนกระบวนการดังที่กล่าวมา ในแต่ละขั้นตอน

สรุปบทเรียนที่ได้จากการจัดการปัญหา คือ การทำงานวิจัยแบบ PAR ควรจะมีการวางแผนทำตามขั้นตอนและกระบวนการ บันทึกและทบทวน วิเคราะห์สรุป อภิปรายผลอย่างกระชับในทุกกิจกรรม

6.1.5.2 บทเรียนการผลักดันให้กระบวนการ PAR เป็นเครื่องมือสู่แนวทางการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อดินเผาแบบโบราณ

เมื่อกระบวนการ PAR เป็นการสร้าง ความรู้ที่เป็นองค์รวมและจิตสำนึกรับผิดชอบต่อปัญหาร่วมกัน ผ่านเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การสะท้อนปัญหา และช่วยกันคิดช่วยกันแก้ปัญหา จึงควรที่จะสามารถเป็นเครื่องมือในกาพัฒนากลุ่มอาชีพนี้ได้ เนื่องจากเกิดการทำงานเป็นทีม ซึ่งชาวบ้านสะท้อนว่ากระบวนการของงานวิจัยนี้ทำให้ “คนในกลุ่มได้คุยกันมากขึ้น แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน เอาปัญหามาคุยกัน” เช่น ปัญหาขนาดของผลิตภัณฑ์ ราคาของหม้อ คุณภาพของหม้อ และเทคนิคการปั้นหม้อ นั่นคือหากสามารถสร้างมาตรฐานหรือแนวทางร่วมกัน โอกาสที่จะสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มอาชีพก็มีมากยิ่งขึ้น

6.1.6 บทเรียนของนักวิชาการ บทเรียนของทีมและทีมสนับสนุน

6.1.6.1 บทเรียนของนักวิชาการ

1. งานวิจัยแบบ PAR พยายามเปลี่ยนความคิด ที่แท้จริงคือเปลี่ยนพฤติกรรม
2. สร้างให้เกิดการทำงานเป็นกลุ่ม
3. เป็นแนวทางในการคิดค้นงานพัฒนาที่น่าสนใจ
4. คุณค่าและอัตลักษณ์ คือ การพัฒนาจากภายในจิตใจ จะนำไปสู่ความภาคภูมิใจ และการกำหนดว่าจะสร้างรูปแบบการพัฒนาทั้งอาชีพและวิถีชีวิตควบคู่กันไป ได้อย่างไร

6.1.6.2 บทเรียนของทีมวิจัยชาวบ้าน และทีมสนับสนุน

1. ได้ความรู้ใหม่
2. มองเห็นแนวทางการพัฒนา “หม้อดินเผา”
3. มองเห็นคุณค่าของหม้อที่ต้องไม่สูญหายไปจากชุมชน

4. เห็นว่าหม้อคือชีวิต สร้างรายได้
5. มีคนมาเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง
6. เป็นอาชีพที่สืบทอดมานาน
7. เกิดมาก็เห็นหม้อ
8. เกิดการทำงานเป็นทีม
9. ทำให้คนได้คุยกันมากขึ้น แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน และเอาปัญหามาคุยกัน (โสปัญหา)
10. เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน เด็กอยากเรียนรู้การปั้นหม้อ
11. คนที่ทำอาชีพอื่นๆ สงสัยและอยากรู้ว่า ทำอะไร อยากมีส่วนร่วมรู้เห็นมากยิ่งขึ้น

6.2 ข้อเสนอแนะต่าง ๆ

6.2.1 ข้อเสนอแนะจากงานวิจัย

แม่บางและกลุ่มบ้านหม้อดินเผาโบราณ ควรทำงานวิจัยขั้นต่อไปในโครงการนี้ อีกทั้งยังควรวางแผนเสนอโครงการต่อเนื่องเรื่อง “การฝึกอาชีพและถ่ายทอดวิถีชีวิตการปั้นหม้อให้เยาวชนหมู่บ้านหม้อ เพื่อสู่วิกฤตเศรษฐกิจและการตกงาน” โดยคัดสรรให้คนในกลุ่มผู้ปั้นหม้อดินเผาโบราณเองเป็นหัวหน้าทีมวิจัย และอาจจะมีทีมวิจัยอาจารย์ในโครงการปัจจุบันเป็นที่ปรึกษาหรือทีมผู้ช่วยวิจัยก็ตาม

6.2.2 ข้อคิดเห็นและเสนอแนะต่อ สกว. ฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ลักษณะการวิจัยโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม จำเป็นต้องชี้แจงต่อทีมวิจัยชาวบ้านเรื่องกระบวนการร่วมกันคิด ทำและแก้ปัญหา (โสปัญหา หาทางออกร่วมกัน)

ควรแยกแยะให้เห็นว่าการสนับสนุนงบประมาณการทดลอง ในรูปการก่อสร้าง จัดทำเครื่องมือประกอบอาชีพ (งบค่าใช้สอย) อาจมีบ้างแต่เป็นองค์ประกอบรองลงมา

ย้ำให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมคิด ร่วมวางแผนทางแก้ปัญหาด้วยเวทีชุมชนเอง มีความสำคัญเป็นอันดับแรก

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงของสังคมไทยปัจจุบัน ทีมวิจัยชาวบ้านและผู้นำท้องถิ่นหรือชุมชนเองจะคาดหวังผลลัพธ์เป็นรูปธรรมอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก จึงควรเปิดช่องทางให้ทำบ้าง

บทที่ 7 บทสังเคราะห์และอภิปรายผล

7.1 จิตสำนึกและปฏิบัติการทางสังคม ผลลัพธ์จากการวิจัยเชิงพัฒนา (Outcome)

7.1.1 จิตสำนึกใหม่ และกิจกรรมขับเคลื่อนการพัฒนาอาชีพของกลุ่มคนบ้านหม้อ

ในการวิจัยเชิงพัฒนา เมื่อคณะวิจัยและกลุ่มคนบ้านหม้อเกิดจิตสำนึกว่าการบ้านหม้อดินเผาเป็นวิถีชีวิตและอาชีพเท่ากัน ได้ร่วมวิเคราะห์ปัญหาสำคัญที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาอาชีพ จึงได้ร่วมกันกำหนดกิจกรรมเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาอาชีพ โดยเฉพาะในด้านกระบวนการผลิต มุ่งเน้นที่การแก้ปัญหาทั้ง 7 ประการ ดังที่กล่าวมาแล้ว

7.1.2 ประเด็นความเคลื่อนไหว

กิจกรรมขับเคลื่อนการพัฒนารูปแบบอาชีพบ้านหม้อ ที่สอดคล้องกับชุมชนบ้านหม้อ ประกอบด้วย

- 1) กิจกรรมปลูกป่าทดแทนต้นไม้ที่ถูกตัดทำฟัน
- 2) กิจกรรมทดลองสร้างเตาเผาความร้อนต่ำได้หลังคา
- 3) กิจกรรมสืบทอดความภาคภูมิใจและกรรมวิธีการปั้นดินและปั้นภาชนะให้ลูกหลานใน

ชุมชน

ผ่าน 3.1) กิจกรรมสอนเด็กน้อยปั้นดิน และ 3.2) กิจกรรมละครเยาวชนสืบสานอาชีพบ้านหม้อ

- 4) กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบการนวดดินด้วยเครื่องยนต์ทดแทนการใช้แรงงานคน
- 5) กิจกรรมศึกษาดูงานรูปแบบผลิตภัณฑ์และการตลาด ชุมชนด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา
- 6) กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่ได้รับความคิดมาจากการศึกษาดูงาน

กิจกรรมเหล่านี้เป็นการใช้คุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพบ้านหม้อดินเผาในรูปแบบโบราณและของกลุ่มคนบ้านหม้อ (ดังสรุปในข้อ 5.1 หน้า 67) ในการแก้ปัญหา สร้างแนวทางการพัฒนาอาชีพที่เหมาะสม และนำไปสู่กระบวนการจัดการเพื่อพัฒนากลุ่มและอาชีพบ้านหม้อ อย่างยั่งยืนต่อไป ดังสรุปในตาราง 7.1 ต่อไปนี้

ตารางที่ 7.1 กิจกรรมพัฒนาอาชีพที่แก้ปัญหา โดยใช้คุณค่าและอัตลักษณ์ในแต่ละประเด็น ของกลุ่มคนบ้านหม้อ ชุมชนหมู่บ้านหม้อ จังหวัดมหาสารคาม

ปัญหา	กิจกรรมพัฒนาอาชีพ / การจัดการใหม่	ความยั่งยืน
		คุณค่าและอัตลักษณ์ที่ใช้แก้ปัญหา
1. วัตถุดิบ (พื้น)	ปลูกป่า	ยั่งยืนมาก
		คุณค่า - ผูกพันกับอาชีพสูง - มองเห็นคุณค่าอาชีพนี้เป็นวิถีชีวิต - ต้องการถ่ายทอด - มีการรวมกลุ่ม อัตลักษณ์ - พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติสูง
2. เทคนิคการผลิต	ทดลองพัฒนารูปแบบการนวดดินด้วย เครื่องยนต์	ยั่งยืนมาก
		คุณค่า - มองเห็นคุณค่าอาชีพนี้เป็นวิถีชีวิต - ต้องการถ่ายทอด - มีการรวมกลุ่ม อัตลักษณ์ - ประยุกต์วิถีโบราณ ด้วยเทคนิคใหม่
3. สถานที่	ร่วมสร้างเตาเผาความร้อนต่ำ ใน อาคารศูนย์ชุมชน	ยั่งยืนมาก
		คุณค่า - มองเห็นคุณค่าอาชีพนี้เป็นวิถีชีวิต - มีการรวมกลุ่ม อัตลักษณ์ - ประยุกต์วิถีโบราณ ด้วยเทคนิคใหม่
4. รูปแบบ ผลิตภัณฑ์	- ศึกษาจากรูปแบบผลิตภัณฑ์และ การตลาด ชุมชนด่านเกวียน	ริเริ่มความยั่งยืน
		คุณค่า - เป็นความสุขที่ภาคภูมิใจ - มองเห็นคุณค่าอาชีพนี้เป็นวิถีชีวิต อัตลักษณ์ - ประยุกต์วิถีโบราณ ด้วยเทคนิคใหม่

	- ทดลองพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่ได้รับความคิดมาจากการศึกษาดูงาน	ริเริ่มความยั่งยืน
		คุณค่า - เป็นความสุขที่ภาคภูมิใจ - ต้องการถ่ายทอด - มองเห็นคุณค่าอาชีพนี้เป็นวิถีชีวิตอัตลักษณ์ - สืบทอดวิถีโบราณของหมู่บ้าน
5. แรงงาน	- สืบทอดความภาคภูมิใจและกรรมวิธีการปั้นดินและปั้นภาชนะให้ลูกหลานในชุมชน ผ่านกิจกรรมสอนปั้นและกิจกรรมละคร	ยั่งยืนปานกลาง
		คุณค่า - เป็นความสุขที่ภาคภูมิใจ - ต้องการถ่ายทอด - มีการรวมกลุ่ม อัตลักษณ์ - สืบทอดวิถีโบราณของหมู่บ้าน
	- ทดลองพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่ได้รับความคิดมาจากการศึกษาดูงาน	ริเริ่มความยั่งยืน
		คุณค่า - เป็นความสุขที่ภาคภูมิใจ - ต้องการถ่ายทอด - มองเห็นคุณค่าอาชีพนี้เป็นวิถีชีวิตอัตลักษณ์ - สืบทอดวิถีโบราณของหมู่บ้าน
6. การตลาด	- ศึกษาดูงานรูปแบบผลิตภัณฑ์และการตลาด ชุมชนด้านเกี่ยว	ริเริ่มความยั่งยืน
		คุณค่า - เป็นความสุขที่ภาคภูมิใจ - มองเห็นคุณค่าอาชีพนี้เป็นวิถีชีวิตอัตลักษณ์ - ประยุกต์วิถีโบราณ ด้วยเทคนิคใหม่
	- ประชาสัมพันธ์กลุ่มด้วยเอกสาร, ทดลองขายที่มหาวิทยาลัย และนิสิตชมรมผู้ประกอบการ	ริเริ่มความยั่งยืน
		คุณค่า - เป็นความสุขที่ภาคภูมิใจ - มีการรวมกลุ่ม

		อัตลักษณ์ - ประยุกต์วิถีโบราณ ด้วยเทคนิคใหม่ - สืบทอดวิถีโบราณของหมู่บ้าน
7. สุขภาพ	ทดลองพัฒนารูปแบบการนวดดินด้วย เครื่องยนต์	ยั่งยืนมาก คุณค่า - มองเห็นคุณค่าอาชีพนี้เป็นวิถีชีวิต - ต้องการถ่ายทอด - มีการรวมกลุ่ม อัตลักษณ์ - ประยุกต์วิถีโบราณ ด้วยเทคนิคใหม่

7.2 ผลลัพธ์การสร้างสรรค์งานในครอบครัว ชุมชน สังคม ในระยะยาว

การสร้างสรรค์งานในกลุ่มคนปั้นหม้อ สามารถสรุปเป็น 4 ประเด็นดังต่อไปนี้

1. ลักษณะเดิมของชุมชน
2. เป้าหมายและวิธีการดำเนินงานวิจัยเชิงพัฒนา สู่การขับเคลื่อนชุมชน
3. ผลลัพธ์ที่เป็นการสร้างสรรค์งานในชุมชน
4. การสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันการศึกษา องค์กรวิจัย เครือข่ายชุมชนและสังคมระยะยาว

7.2.1 ลักษณะเดิมของชุมชน

ชุมชนบ้านหม้อมีลักษณะเป็นชุมชนชนบท และมีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ในปัจจุบันคล้ายคนในเมืองมากขึ้น อย่างไรก็ตามระบบวิถีชีวิตและการทำมาหากิน ยังพึ่งพาการปั้นหม้อดินเผาแบบโบราณ ซึ่งเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านในครัวเรือนและชุมชน และการทำนาเป็นหลัก ส่วนอาชีพเสริมคือการเป็นแรงงานรับจ้างโดยเฉพาะในเขตเทศบาลเมืองมหาสารคามและพื้นที่ใกล้เคียง

การสร้างสรรค์งานในชุมชนนั้น กล่าวโดยรวมได้ว่าเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาที่มีคุณค่าและอัตลักษณ์ของชุมชนตนเองมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ตั้งแต่ตั้งชุมชนมาเป็นระยะเวลาประมาณ 150 – 200 ปี มีการเปลี่ยนแปลงของผลงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา จากการทำใช้ในครัวเรือนและนำไปแลกเปลี่ยนค้าอื่น เช่น ข้าว เกลือ สินค้าอุปโภคและบริโภคต่างๆ ดังนั้น จากสภาพดั้งเดิมที่มีการผลิตเครื่องใช้ในครัวเรือนหลายรูปแบบ เช่น หม้อใส่ข้าวเหนียว หม้อแกง หม้อใส่น้ำ จาน กระทะ ข้อน ถ้วย บาตรพระ ฯลฯ ได้ลดจำนวนรูปแบบการผลิตลงเหลือเพียงหม้อใส่น้ำ และหม้อใส่แกง เป็นหลัก เนื่องจากมีอุปกรณ์สมัยใหม่ราคาถูกลงและหาซื้อได้ง่ายมาทดแทน และเนื่องจากสินค้าที่ขายได้ดีเป็นจำนวนครั้งละมากๆ ในปัจจุบันเหลือเพียงหม้อใส่น้ำ และหม้อแกง ซึ่งราคาขายส่งเพียงใบละ 30 – 40 บาท แต่ขายแต่ละครั้ง 100 -200 ใบ

กิจกรรมนี้ถือเป็นวิถีชีวิตและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน ไม่ใช่กิจกรรมการค้าขายเชิงพาณิชย์ จึงไม่มีการวางแผนเรื่องรูปแบบความต้องการของตลาด ราคาของสินค้า ผลตอบแทน หรือกำไรที่ยังมีช่องทางขยายออกไป ดังเช่นที่เราได้ศึกษาเรียนรู้จากชุมชนด้านเกวียน ซึ่งเป็นชุมชนเครื่องปั้นและเครื่องเคลือบดินเผาในจังหวัดศูนย์กลางของภูมิภาคอีสาน คือจังหวัดนครราชสีมา อีกทั้งระยะทางจากกรุงเทพมหานครก็ไม่ไกลมากนัก หากเดินทางด้วยรถยนต์ใช้เวลาประมาณ 2-3 ชั่วโมง เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนบ้านหม้อ ที่อยู่ห่างไกลกรุงเทพมหานครถึง 6 ชั่วโมง

7.2.2 เป้าหมายและวิธีการดำเนินงานวิจัยเชิงพัฒนาสู่การขับเคลื่อนชุมชน

เป้าหมายการดำเนินงานวิจัย เป็นเป้าหมายเชิงสังคมและกระบวนการขับเคลื่อนชุมชน ด้วยอัตลักษณ์และคุณค่าดั้งเดิมของอาชีพที่ชุมชนบ้านหม้อมีอยู่ กล่าวคือ ลักษณะของการผลิตหม้อแบบโบราณ ด้วยกรรมวิธีที่สืบทอดมา 200 ปี ตั้งแต่ก่อตั้งชุมชน และเครื่องปั้นดินเผายังเป็นสิ่งที่สืบทอดมาตั้งแต่ยุคโบราณนับ 1000 ปี ซึ่งเราพบได้ในภูมิภาคอีสานเช่น วัฒนธรรมบ้านเชียงที่จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น

วิธีดำเนินงานวิจัยเชิงพัฒนา ซึ่งมีเป้าหมายเชิงลึกที่แท้จริงคือการขับเคลื่อนชุมชนด้วยภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน เป้าหมายของการขับเคลื่อนก็คือ การสร้างชุมชนให้เข้มแข็งอย่างยั่งยืน หมายถึงการที่กลุ่มคนปั้นหม้อสามารถที่จะใช้เอกลักษณ์และจุดเด่นที่ตนเองมีอยู่แล้ว ภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เพื่อมาเสริมสร้าง

1. กิจกรรมด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การผลิตและการขาย
2. กิจกรรมด้านสังคม คือ การสืบทอดความรู้ความภาคภูมิใจในอาชีพและวิถีชีวิตการปั้นหม้อ-ตีหม้อแบบโบราณ สืบตระกูลหลาน เยาวชนคนรุ่นใหม่ ซึ่งจะเป็นผู้สร้างสรรค์ตนเอง ชุมชนและสังคมหมู่บ้านหม้อสืบต่อไป
3. กิจกรรมด้านความยุติธรรม การมีส่วนร่วมและความสามัคคีของคนในชุมชนหมู่บ้านหม้อ

เมื่อมีเป้าหมายไปสู่การขับเคลื่อนชุมชนด้วยภูมิปัญญาดั้งเดิมดังนี้ ทีมวิจัยที่รวมตัวกันจึงประกอบไปด้วยอาจารย์ 4-5 คนจากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยท้องถิ่นดั้งเดิมของจังหวัด มีความผูกพันและส่งเสริมการพัฒนาเติบโตและเป็นไปของจังหวัดตลอด 40 ปีที่ผ่านมา จึงได้ร่วมกับตัวแทนของกลุ่มคนปั้นหม้อ ชุมชนบ้านหม้อประมาณ 10 คน โดยมีแกนนำคือ นางบาง วงศ์ซารี (สมาชิก อบต.) ผู้ใหญ่สมทรง อรหันดา เป็นต้น

การดำเนินงานที่ได้ริเริ่มการขับเคลื่อนชุมชนเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตดั้งเดิม ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการปั้นหม้อดินเผาแบบโบราณ มีกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม (PAR) ดังต่อไปนี้

- 1) การค้นหาโจทย์ร่วมกันระหว่างอาจารย์กับกลุ่มคนปั้นหม้อ
- 2) การค้นหาทีมวิจัยตัวจริงในกลุ่มคนปั้นหม้อผ่านการทำงานหาข้อมูล

- 3) การแบ่งกลุ่มหาข้อมูล
- 4) การสรุปข้อมูล
- 5) ร่วมวิเคราะห์ปัญหาและโอกาส ผ่านการโสหุ่ย (ล้อมวงคุย)
- 6) ร่วมสังเคราะห์ปัญหาเพื่อวางแนวทางแก้ไข ผ่านการโสหุ่ย
- 7) ร่วมปฏิบัติการในกิจกรรมพัฒนาอาชีพบ้านหม้อ ที่เหมาะสมสำหรับกลุ่มคนป็นหม้อนี้

การเปลี่ยนแปลงบางส่วนของวิถีชีวิตดั้งเดิม ที่เป็อุปสรรคต่อการสืบทอดและพัฒนาอาชีพบ้านหม้อ-ตีหม้อดินเผาแบบโบราณของกลุ่มคนป็นหม้อ ซึ่งเดิมเป็นเพียงผู้ “รอรับความคิด / การเสนอแนะ” “รอรับการสนับสนุนงบประมาณ” และ “เป็นผู้รับผลการพัฒนา” ในทางตรงกันข้าม กลุ่มคนป็นหม้อได้เริ่มต้นเปลี่ยนแปลง จากการค้นหาโจทย์การวิจัยและปัญหาด้านเทคนิคการผลิต โจทย์วิจัยที่ค้นพบคือ “จะใช้คุณค่าและอัตลักษณ์ดั้งเดิมของการป็นหม้อแบบโบราณ เพื่อการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อดินเผาต่อไปได้อย่างไร” ส่วนปัญหาเชิงเทคนิคที่ทีมวิจัยทั้งหมดร่วมกันค้นพบ ได้แก่ 7 ประเด็นหลัก 17 ข้อย่อย ดังต่อไปนี้

ประเด็นหลัก

1. วัตถุดิบ
2. เทคนิคการผลิต (การขุดดิน / นวดดิน)
3. สถานที่ (ขาดพื้นที่ในร่ม ที่ใช้ในการเผาหม้อ ฝั่งหม้อก่อนเผา เก็บหม้อรอขายหลังเผา)
4. รูปแบบผลิตภัณฑ์
5. แรงงาน (การสืบทอดอาชีพ)
6. การตลาด
7. สุขภาพ

ประเด็นปัญหาย่อย

1. วัตถุดิบ

1. **ดินหายาก** ดินที่เป็นวัตถุดิบสำคัญในการผลิตนั้นขุดขึ้นมาใช้ได้ยากขึ้นเนื่องจากพื้นที่มีจำกัด จึงต้องขุดดินจากใต้เท้าซึ่งเป็นดินที่มีเนื้อไม่แน่น มีความชื้นสูง ส่งผลต่อคุณภาพของภาชนะหลังการเผา
2. **ไม้ฟืนหายาก** เชื้อเพลิงที่ใช้ในการเผา ได้แก่ ไม้ฟืน ฟาง และแกลบ ซึ่งฟางและแกลบต้องหามาจากภายนอกหมู่บ้านเพราะชาวบ้านที่ป็นหม้อไม้ได้ปลูกข้าวเอง ไม้ฟืนนั้น

สามารถหาได้จากบริเวณหมู่บ้านบ้างแต่หากไม่เพียงพอโดยเฉพาะในฤดูฝนก็ต้องซื้อจากภายนอกเช่นกัน

2. เทคนิคการผลิต

1. **การขุดดินจากบ่อน้ำทำได้ยาก** เพราะการขุดได้น้ำต้องใช้แรงงานผู้ชายที่แข็งแรง หากครัวเรือนไหนไม่มีหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้ขุดดินก็ต้องซื้อดินจากผู้รับจ้างขุดดินขาย
2. **การนวดดินใช้แรงงานมาก** ก่อนนำมาปั้นต้องใช้เวลานวดดิน ในปัจจุบันต้องเร่งผลิตเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้นตามค่าครองชีพที่สูงขึ้น ประกอบกับการนวดดินต้องใช้แรงมาก จึงเป็นงานหนักที่ผู้ปั้นหม้อซึ่งส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านที่เริ่มสูงวัยประสบและส่งผลต่อสุขภาพ

3. สถานที่

1. **ขาดสถานที่เผาในร่ม** การเผาหม้อใช้วิธีการเผาแบบสุมเชื้อเพลิงบนชิงงานกลางลานโล่ง ซึ่งมีข้อดีคือสามารถเผาจำนวนน้อยหรือมากก็ได้ แต่ต้องใช้พื้นที่มากเพราะการจุดไฟต้องห่างจากอาคารใกล้เคียงเพื่อความปลอดภัย และป้องกันไม่ให้ควันไฟที่เกิดจากการเผาอบกวนผู้อยู่อาศัยในหมู่บ้าน แต่มีอุปสรรคในฤดูฝนซึ่งหากฝนตกหรือพื้นดินเปียกชื้นจะไม่สามารถทำการเผาได้
2. **ขาดสถานที่ฝังเก็บหม้อดิน** เพื่อให้แห้งก่อนทำการเผา เนื่องจากต้องเรียงเก็บในที่ร่ม ไม่ถูกแดดและฝน
3. **ขาดสถานที่กองเก็บเชื้อเพลิง** สำหรับการเผา ซึ่งต้องกันฝนได้

4. รูปแบบผลิตภัณฑ์

1. **หม้อราคาต่ำ** ชาวบ้านหม้อยังคงผลิตหม้อรูปแบบเดิมอยู่ แม้แนวโน้มการใช้หม้อดินเผาแบบเดิมจะลดลง มีการปั้นภาชนะรูปแบบแปลกออกไปบ้างตามที่ลูกค้าสั่งแต่ไม่มากนัก ราคาสินค้าไม่เปลี่ยนแปลงมากนักจากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งรูปแบบหม้อที่ผลิตอยู่นั้นมีราคาไม่สูง จึงต้องเร่งผลิตให้มากเพื่อให้มีรายได้เพียงพอ
2. **หม้อคุณภาพตก** มีเสียงบ่นจากลูกค้าว่าเนื้อหม้อไม่ดีเหมือนเมื่อก่อน ไม่แข็งแรง คงทนและน้ำซึมได้มาก
3. **ไม่มีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์** ในขณะที่ความต้องการใช้งานและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากปัจจุบันจำนวนผู้ที่ยังยึดอาชีพปั้นหม้อเหลืออยู่น้อย ทำให้รูปแบบหม้อที่ปั้นไม่ค่อยมีความหลากหลาย ที่มีทำรูปแบบแปลกออกไปบ้างก็เป็นไปตามที่ลูกค้านำแบบมาสั่งผลิต

5. แรงงาน

1. ขาดแรงงานทดแทน จำนวนผู้บ้านหม้อลดลงทำให้ไม่มีแรงงานมาทดแทนผู้บ้านหม้อเดิมที่สูงวัยขึ้น ในปัจจุบันผู้บ้านหม้อส่วนใหญ่อายุมากกว่า 30 – 40 ปี วัยชราบางคนยังคงต้องทำงานหนักเพื่อสร้างรายได้
2. ไม่มีคนรุ่นใหม่มาสืบทอดอาชีพอย่างจริงจัง เพราะมีทางเลือกในการประกอบอาชีพอื่นหรือทำงานในท้องถิ่นอื่นมากกว่า

6. การตลาด

1. ขายผ่านคนกลาง หม้อดินเผาจากบ้านหม้อได้ส่งไปจำหน่ายยังจังหวัดต่างๆใกล้เคียง เช่น ขอนแก่น อุบลราชธานี เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่ผู้ผลิตไม่ทราบราคาขายที่ไหนบ้างและราคาขายปลีกในตลาดเป็นเท่าไร เพราะผู้ซื้อเป็นพ่อค้าคนกลางมารับซื้อไป
2. กำหนดราคาไม่ได้ ผู้กำหนดราคาเป็นผู้ซื้อที่มารับซื้อไปขายส่ง โดยตั้งราคาจำกัดจากราคาตลาดจึงทำให้ราคาของผู้ผลิตขายได้ค่อนข้างต่ำ กำไรส่วนต่างจึงเป็นของพ่อค้าคนกลาง
3. ไม่มีการรวมกลุ่มขาย เพื่อบริหารจัดการการขายร่วมกัน และมีการขายตัดราคากันในบางครั้งเนื่องจากต้องการให้ขายได้ก่อน จึงกำหนดราคาไม่ได้

7. สุขภาพ

1. ปวดเมื่อย ผู้บ้านหม้อเริ่มมีวัยสูงขึ้นจึงเริ่มประสบปัญหาสุขภาพเพราะการปั้นหม้อทั้งวัน เช่น ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อจากการนวดดินและปั้นหม้อ
2. ประสิทธิภาพลดลง มีปัญหาสุขภาพของผู้สูงอายุทำให้ทำงานได้ไม่ดีเหมือนเมื่อก่อน

เมื่อทีมวิจัยชาวบ้านได้ร่วมคิดและระบุนปัญหาด้วยตัวเอง ด้วยกระบวนการเปิดใจคุย โสเหล่ หรือ DIALOGUE จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ เกิดการร่วมคิด ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการขับเคลื่อนชุมชน ซึ่งมีเป้าหมายการเปลี่ยนแปลงดังนี้

1. จากการรองรับสู่การร่วมคิด
2. จากความรู้ที่เกิดจากการร่วมคิด สู่การแก้ไขปัญหาอย่างถูกวิธีด้วยตนเอง
3. การรับความช่วยเหลือจากภายนอกเท่าที่จำเป็น

การแก้ไขปัญหาทั้งหมดที่กล่าวมานี้ สรุปไว้ในตารางที่ 5.1 และโดยเฉพาะได้สรุปการใช้คุณค่าและอัตลักษณ์เพื่อการแก้ไขปัญหา สร้างแนวทางการพัฒนาอาชีพ ไว้ในตารางที่ 7.1 โดยสามารถประเมินการแก้ไขปัญหาได้ดังนี้

1. ปัญหาวัตถุดิบ แก้ไขปัญหาการขาดพินได้หมด และมีความยั่งยืน
2. ปัญหาเทคนิคการผลิต แก้ไขปัญหาการนวดดินได้หมด

3. **ปัญหาสถานที่** แก้ปัญหาการเผาในฤดูฝนได้ และนำอาคารศูนย์เรียนรู้ชุมชนกลับมาใช้
4. **ปัญหารูปแบบผลิตภัณฑ์** ริเริ่มแก้ปัญหาได้ โดยสร้างความคิดใหม่ๆ และสร้างคนรุ่นใหม่ที่มีฝีมือ
5. **ปัญหาแรงงาน** ริเริ่มแก้ปัญหาได้ โดยสร้างความสุขสันทาน แร้งบันดาลใจ และโอกาสให้กับเด็ก เยาวชนและคนรุ่นใหม่ในบ้านหม้อ
6. **ปัญหาการตลาด** ริเริ่มแก้ปัญหาได้ โดยสร้างความคิดใหม่ๆ เรื่องรูปแบบและคุณภาพผลิตภัณฑ์ หาช่องทางการขายใหม่ที่มหาวิทยาลัย เว็บไซต์ และทำสื่อ
7. **ปัญหาสุขภาพ** แก้ปัญหาการนวดดินได้หมด

7.2.3 ผลลัพธ์ที่เป็นการสร้างสร้งงานในชุมชน

ผลลัพธ์ของกิจกรรมทั้งหมด 18 กิจกรรม ที่ได้แสดงผลในบทที่ 4 เป็นการสร้างสร้งงานในชุมชนที่นำไปสู่

- 1) การขับเคลื่อนชุมชนกลุ่มคนปั้นหม้อโบราณด้วยภูมิปัญญาเดิม
- 2) การใช้คุณค่าและอัตลักษณ์ดั้งเดิมของการปั้นหม้อแบบโบราณ เพื่อการพัฒนาอาชีพปั้นหม้อดินเผาต่อไป

การขับเคลื่อนชุมชนกลุ่มคนปั้นหม้อโบราณด้วยภูมิปัญญาเดิม

กิจกรรม

1. กิจกรรมสำรวจข้อมูล 4 ด้าน ประวัติชุมชนและภูมิปัญญา, สภาพปัจจุบัน ศักยภาพและข้อจำกัด, กรรมวิธีการผลิตหม้อดินเผา และ การตลาดการขาย
2. กิจกรรมนำผลสำรวจมาวิเคราะห์ หาปัญหาเพื่อวางแผนแนวทางแก้ไขด้วยการศึกษาดูงานและการทดลองปฏิบัติการ
3. กิจกรรมสังเคราะห์คุณค่าและอัตลักษณ์ของอาชีพปั้นหม้อ – จัดทำทะเบียนผลิตภัณฑ์

ผลผลิต

1. ข้อมูลทั้ง 4 ด้าน (และ กลุ่มนักวิจัย 4 กลุ่มย่อย)
2. ปัญหาและแนวทางการพัฒนาอาชีพด้วยภูมิปัญญา ผลลัพธ์ที่ต้องการจากการดูงาน และผลลัพธ์ที่ต้องการจากการทดลองพัฒนา
3. ทะเบียนผลิตภัณฑ์ ที่กลุ่มคนปั้นหม้อโบราณและคนอื่นในหมู่บ้าน สามารถผลิตได้

การใช้คุณค่าและอัตลักษณ์ดั้งเดิมของการปั้นหม้อแบบโบราณ เพื่อการพัฒนาอาชีพปั้นหม้อดินเผาต่อไป

กิจกรรม

1. กิจกรรมปลูกป่าทดแทนต้นไม้ที่ถูกตัดทำฟืน

2. กิจกรรมทดลองสร้างเตาเผาความร้อนต่ำได้หลังคา
3. กิจกรรมสอนเด็กน้อยปั้นดิน
4. กิจกรรมละครเยาวชนสืบสานอาชีพบั้นหม้อ
5. กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบการนวดดินด้วยเครื่องยนต์ทดแทนการใช้แรงงานคน
6. กิจกรรมศึกษาดูงานรูปแบบผลิตภัณฑ์และการตลาด ชุมชนด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา
7. กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่ได้รับความคิดมาจากการศึกษาดูงาน
8. กิจกรรมสร้างสื่อประชาสัมพันธ์

ผลผลิต

1. ป่าไม้ใหม่ ทดแทนป่าชำเดิม ซึ่งสร้างทรัพยากรไม้ ทำฟืน เครื่องเรือน อาคารและอื่นๆ
2. เตาเผาในอาคารศูนย์เรียนรู้ชุมชน สำหรับเผาหม้อในฤดูฝน
3. กลุ่มเด็กและเยาวชน, จิตสำนึกใหม่ของเด็กและกลุ่มคนบั้นหม้อ เพื่อสืบทอดและพัฒนาภูมิปัญญาการปั้นหม้อดินเผา เครื่องปั้นดินเผา อุปกรณ์ตกแต่งและอื่นๆ
4. ความสุข ความสนุกสนาน ความสามัคคี, จิตสำนึกใหม่ของเด็กและเยาวชน ความภาคภูมิใจในประวัติของชุมชน
5. เครื่องนวดดินที่ประยุกต์มาจากชุมชนด่านเกวียน
6. ความรู้ด้านการผลิต และการขายจากชุมชนด่านเกวียน ซึ่งต้องมาประยุกต์ใช้ต่อไป
7. รูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ที่เกิดจากความคิดของกลุ่มคนบั้นหม้อและเยาวชนคนรุ่นใหม่
8. สื่อประชาสัมพันธ์ ได้แก่ แผ่นพับ และ ป้ายไว้นิลขนาดใหญ่ หมุนเวียนใช้ได้

ตารางที่ 7.2 ผลลัพธ์ที่เป็นการสร้างสรรค์งานในชุมชน

กิจกรรม	ผลผลิต
1) กิจกรรมปลูกป่าชุมชน (กิจกรรมที่ 11)	ป่าไม้ใหม่ ทดแทนป่าชำเดิม ซึ่งสร้างทรัพยากรไม้ ทำฟืน เครื่องเรือน อาคารและอื่นๆ
2) กิจกรรมทดลองสร้างเตาเผาในอาคาร (กิจกรรมที่ 13)	เตาเผาในอาคารศูนย์เรียนรู้ชุมชน สำหรับเผาหม้อในฤดูฝน
3) กิจกรรมเยาวชนปั้นหม้อ (กิจกรรมที่ 8)	กลุ่มเด็กและเยาวชน, จิตสำนึกใหม่ของเด็กและกลุ่มคนปั้นหม้อ เพื่อสืบทอดและพัฒนาภูมิปัญญาการปั้นหม้อดินเผา เครื่องปั้นดินเผา อุปกรณ์ตกแต่งและอื่นๆ
4) กิจกรรมส่งเสริมคุณค่าและอัตลักษณ์ด้วยละครเยาวชน (กิจกรรมที่ 9)	ความสุข ความสนุกสนาน ความสามัคคี, จิตสำนึกใหม่ของเด็กและเยาวชน ความภาคภูมิใจในชุมชน
5) กิจกรรมปฏิบัติการทดลองการนวดดินด้วยเครื่องยนต์ทดแทนการใช้แรงงานคน (กิจกรรมที่ 14 และ 15)	เครื่องนวดดินที่ประยุกต์มาจากชุมชนด้านเกวียน
6) กิจกรรมศึกษาดูงานรูปแบบผลิตภัณฑ์และการตลาด ชุมชนด้านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา (กิจกรรมที่ 10)	ความรู้ด้านการผลิต และการขายจากชุมชนด้านเกวียน ซึ่งต้องมาประยุกต์ใช้ต่อไป
7) กิจกรรมพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่ได้รับความคิดมาจากการศึกษาดูงาน (กิจกรรมที่ 16)	รูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ที่เกิดจากความคิดของกลุ่มคนปั้นหม้อและเยาวชนคนรุ่นใหม่
8) กิจกรรมสร้างสื่อประชาสัมพันธ์ (กิจกรรมที่ 17)	สื่อประชาสัมพันธ์ ได้แก่ แผ่นพับ และ ป้ายไวนิลขนาดใหญ่ หมุนเวียนใช้ได้

7.2.4 การสร้างความสัมพันธ์กับสถาบันการศึกษา องค์กรวิจัย เครือข่ายชุมชน และสังคมระยะยาว

ในการวิจัยครั้งนี้ กลุ่มคนปั้นหม้อและทีมวิจัยได้สร้างความสัมพันธ์ทั้งระดับส่วนตัว และความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับองค์กรวิชาการ คือ สกว. ฝ่ายพัฒนาท้องถิ่น Node ภาคอีสาน และ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้เป็นอย่างดี ด้วยกระบวนการวิจัย การนำเสนองาน การดูงาน และเวทีสัมมนาต่างๆ ซึ่งจะส่งผลต่อความยั่งยืนของการสร้างแนวทางการพัฒนาอาชีพปั้นหม้อโบราณต่อไป

7.3 ผลกระทบในลักษณะกระบวนการจัดการใหม่ กลไกการจัดการที่เข้มแข็งขึ้น (Impact)

7.3.1 พัฒนาการกระบวนการจัดการของชุมชน องค์การชุมชนต่อการแก้ปัญหา

1) กิจกรรมปลูกป่าทดแทนต้นไม้ที่ถูกตัดทำฟืน

- จากเวทีสังเคราะห์ปัญหา กลุ่มคนบั้นหม้อและชาวบ้านได้ริเริ่มโครงการปลูกป่าไม้ โดยใช้ที่ดินป่าช้าเดิมซึ่งปัจจุบันรกร้าง นำกล้าไม้ได้แก่ ยางนา กระถินยักษ์ และยูคาลิปตัส มาปลูกเพื่อเป็นไม้ทำฟืน ทั้งยังหวังให้มีไม้สำหรับทำเครื่องเรือนและบ้านอีกด้วย ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านสละเวลาและแรงงานมาร่วมกันปลูกต้นกล้า

2) กิจกรรมทดลองสร้างเตาเผาความร้อนต่ำได้หลังคา ที่อาคารศูนย์ชุมชนบ้านหม้อ

- กลุ่มคนบั้นหม้อ ชาวบ้านได้ร่วมกับคณะวิจัยโดยการสนับสนุนของโครงการวิจัยนี้ และโครงการบริการวิชาการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ทดลองสร้างเตาเผาความร้อนต่ำ โดยเลือกสถานที่คือศูนย์ชุมชน ทำให้สามารถแก้ปัญหาเชิงสถานที่และเทคนิคการผลิต คือ สามารถเผาหม้อได้ในฤดูฝน

- ทั้งเป็นการกำหนดให้ศูนย์ชุมชนจำเป็นต้องถูกใช้เป็นแหล่งทำอาชีพของคนบั้นหม้อทั้งหมู่บ้าน แก้ปัญหาการถูกครอบครองใช้โดยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง
กลุ่มคนบั้นหม้อ ช่าง เยวชนสละเวลาและแรงงานมาร่วมกันก่อเตาเผา ร่วมกับคณะวิจัย นิสิต

3) กิจกรรมสืบทอดความภาคภูมิใจและกรรมวิธีการปั้นดินและปั้นภาชนะให้ลูกหลานในชุมชน ผ่านกิจกรรมสอนปั้นและกิจกรรมละคร

- กิจกรรมสอนเด็กปั้นดินและทำภาชนะ เป็นการริเริ่มสร้างความสำนึกวิถีชีวิตการปั้นหม้อให้กับเด็กในหมู่บ้าน โดยมีกลุ่มคนบั้นหม้อเป็นครูสอนการปั้นดิน คณะวิจัยสนับสนุนโดยแนะนำรูปแบบการปั้นให้รางวัล และทานอาหารร่วมกัน

- กิจกรรมละครให้ความสุขและสนุกสนานต่อเด็กและกลุ่มคนบั้นหม้อ เกิดความเข้าใจและความภาคภูมิใจ ได้เพลงหมอลำหมู่บ้านหม้อ
ชาวบ้านเรียนรู้การผลัดเปลี่ยนกันรับผิดชอบการสอน การทำอาหาร

4) กิจกรรมศึกษาดูงานรูปแบบผลิตภัณฑ์และการตลาด ชุมชนด้านเกวียนจังหวัดนครราชสีมา

- ทำให้คนบั้นหม้อทั้งกลุ่มเกิดความตื่นตัว เมื่อได้เห็นตัวอย่างกลุ่มอาชีพทำเครื่องปั้นดินเผาที่ประสบความสำเร็จสูง เห็นโอกาสในการสร้างรูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ตั้งใจแก้ปัญหาการนวดดิน

5) กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบการนวดดินด้วยเครื่องยนต์ทดแทนการใช้แรงงานคน

- กลุ่มบ้านหม้อได้ความคิดจากการดูงาน ส่งตัวแทนนำดินเหนียวของบ้านหม้อไปทดลองนวดดิน ด้วยเครื่องที่ชุมชนด้านเกวียน และตัดสินใจร่วมกันว่าจะนำมาใช้กับกลุ่ม
- ริเริ่มการใช้เครื่องนวดโดยใช้ไฟฟ้าของศูนย์ชุมชน ตกลงกันว่าจะจัดการเก็บค่าไฟตามจำนวนก้อนดินที่แต่ละคนนำมานวด ซึ่งจะประหยัดกว่าการใช้เครื่องยนต์แบบเดิมน้ำมันมาก

6) กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ที่ได้รับความคิดมาจากการศึกษาดูงาน

- คณะวิจัยได้สนับสนุนให้เยาวชนที่มีความสามารถปั้นสืบทอดจากบิดา (นายรอน) ซึ่งสามารถปั้นรูปสัตว์เหมือนจริง และเครื่องประดับสวนรูปแบบต่างๆ ได้ จัดกลุ่มเด็กและเยาวชนที่ต้องการปั้นดินเผา โดยพัฒนาจากรูปแบบที่ได้เห็นมาจากการดูงาน เพื่อเป็นอาชีพทางเลือก

7.3.2 รูปแบบ และกลไกการจัดการเพื่อแก้ปัญหา

สรุปผลกระทบในเชิงที่เป็นกระบวนการจัดการใหม่ได้ว่า ชาวบ้านมีความตื่นตัว รวมกลุ่ม ร่วมกันคิดแก้ไขปัญหาในเวทีต่างๆ ของการวิจัยมากขึ้นตามลำดับ แม้ไม่มีศักยภาพรวมกลุ่มเพื่อสร้างกลไกการจัดการแก้ปัญหามากนัก

อย่างไรก็ตาม พอจะมีการจัดการแก้ปัญหาที่เห็นได้ชัดเจนอยู่บ้าง ได้แก่ 1) การตัดสินใจร่วมกัน และร่วมกับวัด ในการใช้พื้นที่ป่าช้าเดิม ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะร้าง มาใช้ในการปลูกป่า 2) การจัดการแก้ปัญหาการใช้อาคารศูนย์ชุมชนซึ่งเคยมีความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม เพื่อการพัฒนาอาชีพของคนส่วนใหญ่ 3) การจัดการเพื่อร่วมกันใช้เครื่องนวดดินด้วยไฟฟ้า แทนการใช้น้ำมันซึ่งต่างคนต่างเดิม นำไปสู่การเก็บเงินเพื่อร่วมกันชำระค่าไฟฟ้าในการนวดดินและบำรุงรักษาอาคารศูนย์ชุมชน 4) แม่บ้าน พ่อบ้านและช่างได้มาร่วมกันก่อเตาเผาความร้อนต่ำ ในอาคารศูนย์ชุมชน

7.4 กลุ่มคนบั้นหม้อ เข้าสู่การพัฒนาระบบจัดการ

7.4.1 เกิดการจัดการเพื่อใช้คุณค่าและอัตลักษณ์ดั้งเดิมของการบั้นหม้อแบบโบราณ เพื่อการพัฒนาอาชีพบั้นหม้อดินเผาต่อไป

1. กิจกรรม
2. กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบการนวดดินด้วยเครื่องยนต์ทดแทนการใช้แรงงานคน
3. กิจกรรมทดลองสร้างเตาเผาความร้อนต่ำได้หลังคา
4. กิจกรรมปลูกป่าชุมชน
5. กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่ได้รับความคิดมาจากการศึกษาดูงาน
6. กิจกรรมศึกษาดูงานรูปแบบผลิตภัณฑ์และการตลาด ชุมชนด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา
7. กิจกรรมเยาวชนบั้นหม้อ
8. กิจกรรมสืบสานคุณค่าและอัตลักษณ์อาชีพบั้นหม้อ ด้วยละครเยาวชน
9. กิจกรรมสร้างสื่อประชาสัมพันธ์

ผลผลิต

1. เครื่องนวดดินที่ประยุกต์มาจากชุมชนด่านเกวียน
2. เตาเผาในอาคารศูนย์เรียนรู้ชุมชน สำหรับเผาหม้อในฤดูฝน
3. ป่าไม้ใหม่ ทดแทนป่าช้าเดิม ซึ่งสร้างทรัพยากรไม้ ทำฟืน เครื่องเรือน อาคารและอื่นๆ
4. รูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ที่เกิดจากความคิดของกลุ่มคนบั้นหม้อและเยาวชนคนรุ่นใหม่
5. ความรู้ด้านการผลิต และการขายจากชุมชนด่านเกวียน ซึ่งต้องมาประยุกต์ใช้ต่อไป
6. กลุ่มเด็กและเยาวชน, จิตสำนึกใหม่ของเด็กและกลุ่มคนบั้นหม้อ เพื่อสืบทอดและพัฒนาภูมิปัญญาการบั้นหม้อดินเผา เครื่องปั้นดินเผา อุปกรณ์ตกแต่งและอื่นๆ
7. ความสุข ความสนุกสนาน ความสามัคคี, จิตสำนึกใหม่ของเด็กและเยาวชน ความภาคภูมิใจในประวัติของชุมชน
8. สื่อประชาสัมพันธ์ ได้แก่ แผ่นพับ และ ป้ายไว้นิพนธ์ขนาดใหญ่ หมุนเวียนใช้ได้

ก่อนวิจัย : หวดด้วยแรงงานคน ปัญหา: สุขภาพไม่ดี, ขาดการสืบทอด

1) กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบการหวดดินด้วยเครื่องยนต์ทดแทนการใช้แรงงานคน

หลังวิจัย : หวดด้วยเครื่องหวด แก้ปัญหา: สุขภาพดีขึ้น, ส่งเสริมการสืบทอด,
สร้างการรวมกลุ่มใช้ศูนย์เรียนรู้

ก่อนวิจัย : เฝากลางแจ้ง ปัญหา: เฝ้าม้อไม่ได้ฤดูฝน, ควันไฟรบกวนชาวบ้าน,
ใช้พื้นที่มาก, ต่างคนต่างทำ

2) กิจกรรมทดลองสร้างเตาเผาความร้อนต่ำได้หลังคา

หลังวิจัย : เตาเผาในร่ม แก้ปัญหา: เฝ้าม้อได้ในฤดูฝน, ลดควันไฟรบกวนชาวบ้าน,
สร้างการรวมกลุ่ม, ใช้อาคารศูนย์เรียนรู้ให้เกิดประสิทธิภาพ

ก่อนวิจัย : ทำลายดินและป่า
(ตัดไม้ทำฟืน, เผาหม้อบนดิน)

ปัญหา: ขาดไม้ทำฟืน, ทำลายทรัพยากรดิน,
ทำลายคุณภาพสิ่งแวดล้อม

3) กิจกรรมปลูกป่าชุมชน

หลังวิจัย : ปลูกป่า (ทดแทนป่าช้า)

แก้ปัญหา: มีไม้ทำฟืน, บำรุงดิน,
พัฒนาสิ่งแวดล้อม, สร้างเสริมความสามัคคี

ก่อนวิจัย : รูปแบบผลิตภัณฑ์ ช้า ๆ
เยาวชนคนรุ่นใหม่ไม่ชอบสืบทอดรูปแบบ

ปัญหา: ภูมิปัญญาอาจไม่เป็นที่ต้องการของ
ตลาดอนาคต, ขาดโอกาสเพิ่มมูลค่าสินค้า

4) กิจกรรมทดลองพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ (อาจประยุกต์จากการศึกษาดูงาน)

หลังวิจัย : เพิ่มจินตนาการออกแบบ
สร้างคนรุ่นใหม่ให้มีโอกาสทำงาน

แก้ปัญหา : สืบทอดภูมิปัญญาและอัตลักษณ์
สร้างโอกาสการเพิ่มมูลค่า

ก่อนวิจัย : รูปแบบซ้ำ, มูลค่าต่ำ
 เยาวชนคนรุ่นใหม่ไม่ยักสืบทอดรูปแบบ

ปัญหา: ภูมิปัญญาอาจไม่เป็นที่ต้องการของ
 ตลาดอนาคต, ขาดโอกาสเพิ่มมูลค่าสินค้า

5) กิจกรรมศึกษาดูงานรูปแบบผลิตภัณฑ์และการตลาด

หลังวิจัย : รูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่
 สร้างคนรุ่นใหม่, สร้างโอกาสการเพิ่มมูลค่า

แก้ปัญหา : สืบทอดภูมิปัญญาและอัตลักษณ์
 เพิ่มโอกาสการสร้างมูลค่าผลิตภัณฑ์, เข้าใจตลาด

ก่อนวิจัย : แรงงานแก่งเรื่อย ๆ

ปัญหา: ไม่มีคนรุ่นใหม่สืบทอดอาชีพ

6) กิจกรรมเยาวชนปั้นหม้อ

หลังวิจัย : เยาวชนตื่นตัวอยากปั้นดินเผา

แก้ปัญหา: สร้างคนรุ่นใหม่ให้สืบทอดอาชีพ รู้คุณค่า
และอัตลักษณ์ และสามารถต่อยอดภูมิปัญญาได้

ก่อนวิจัย : แรงงานแกล้งเรื่อย ๆ

ปัญหา: ไม่มีคนรุ่นใหม่สืบทอดอาชีพ

7) กิจกรรมสืบสานคุณค่าและอัตลักษณ์อาชีพปั้นหม้อ ด้วยละครเยาวชน

หลังวิจัย : เยาวชนตื่นตัว รู้คุณค่าอาชีพ

แก้ปัญหา: สร้างคนรุ่นใหม่ให้สืบทอดอาชีพ รู้คุณค่า
และอัตลักษณ์ และสามารถต่อยอดภูมิปัญญาได้

ก่อนวิจัย : การขายเชิงรับ

ปัญหา: สินค้าไม่ได้รับความสนใจ ขาดมูลค่าเพิ่ม

8) กิจกรรมสร้างสื่อประชาสัมพันธ์

หลังวิจัย : ประชาสัมพันธ์เพื่อขายเชิงรุก

แก้ปัญหา: สร้างความน่าสนใจ สร้างมูลค่าเพิ่มด้วยการประชาสัมพันธ์ ถึงคุณค่าและอัตลักษณ์อาชีพนี้

กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาบ้านหม้อ

ชุมชนบ้านหม้อ

ชุมชนบ้านหม้อมีชื่อมาตั้งแต่ปี 200 ปี เป็นชุมชนที่ได้พัฒนามาจากโครงข่าย เป็นแหล่งของทำเลดินเหนียวชั้นดี ที่พวกปั้นเครื่องปั้นดินเผา และนำไปเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับข้าวสารและสินค้าอื่นๆ กับหมู่บ้านใกล้เคียง ชาวบ้านหม้อจึงมีวิถีการทำเกษตร ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่มีที่นาเป็นของตนเอง

อาชีพปั้นหม้อจะทำในช่วงฤดูฝน ตั้งแต่เดือนธันวาคม - เมษายน ปีไหนแล้งมากก็จะปีช่วงเวลาที่ ชาวบ้านหม้อจะเว้นการทำเกษตรกรรม ส่วนฤดูฝนไม่ทำอะไรได้เพราะดินจะอุ้มน้ำ ไร่สวนไม่มีการเผาหม้อไม่ได้ และเมื่อดินที่ปั้นหม้อจะเปียกชื้นเกินไปมีคุณภาพ ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเริ่มมีชื่อเสียงได้มากในช่วงฤดูแล้ง และเก็บไว้ ค่อย ๆ ก่อขายออกจำหน่ายปลีก

ในท้องถิ่น
การปั้นหม้อของชาวบ้านหม้อเป็นการทำเครื่องปั้นดินเผาประเภทหัตถกรรม (EAS - Earthenware) โดยใช้ดินที่ขุดจากบ่อดินเหนียวที่ขุดจากหลังคาน้ำฝนของบ้านหม้อ บ้านหม้อมีชื่อเสียงในเรื่องดินเหนียวชั้นดี ที่พวกปั้นเครื่องปั้นดินเผา และนำไปเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับข้าวสารและสินค้าอื่นๆ กับหมู่บ้านใกล้เคียง ชาวบ้านหม้อจึงมีวิถีการทำเกษตร ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่มีที่นาเป็นของตนเอง

ที่กลุ่มจึงไม่เผาไหม้เพื่อถนอมเนื้อดินและเก็บไว้ขายได้เรื่อยๆ ได้เรื่อยๆ และได้เงินสูง ๆ ๒-๓ หมื่นบาทต่อปีก็ถือว่าดีแล้วเพราะดินจะอุ้มน้ำ ไร่สวนไม่มีการเผาหม้อไม่ได้ และเมื่อดินที่ปั้นหม้อจะเปียกชื้นเกินไปมีคุณภาพ ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเริ่มมีชื่อเสียงได้มากในช่วงฤดูแล้ง และเก็บไว้ ค่อย ๆ ก่อขายออกจำหน่ายปลีก

ชุมชนบ้านหม้อ
๑. เวลา ๑๑.๐๐ น. มาสารคาม โทร ๐๘๖-๒๒๒-๗๑๖๐

7.5 การเรียนรู้ของทีมนักวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง ในการทำงานวิจัย (Researchers' Learning)

การวิจัยคุณค่าและอัตลักษณ์ของกลุ่มคนบ้านหม้อเพื่อการพัฒนาอาชีพนี้ มุ่งให้นักวิจัยและชาวบ้านได้ค้นพบตัวตนที่แท้จริง ศักยภาพและคุณค่าของอาชีพและกลุ่มคนบ้านหม้อ เพื่อการแก้ไขปัญหาปัจจุบัน เป็นกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและลงมือปฏิบัติร่วมกัน

นักวิจัยได้เรียนรู้ว่าชาวบ้านขาดกระบวนการจัดการเพื่อแก้ปัญหา เนื่องจากสาเหตุสำคัญบางประการ ได้แก่

- 1) ต้องทำมาหาเลี้ยงชีพทุกวัน
- 2) เคยชินกับการเป็นผู้รับแนวทางและโครงการพัฒนา ไม่เคยชินกับการริเริ่มแก้ปัญหาเอง
- 3) ชุมชนหลายที่ได้หลงลืมคุณค่าและอัตลักษณ์ของตนเอง เปลี่ยนรูปแบบวิถีการผลิตไปตามที่ภายนอกสนับสนุน ในที่สุดคุณค่าหรือมูลค่าของผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นใหม่กลับไม่มีความยั่งยืนเนื่องจากไม่ใช่สิ่งที่ชุมชนเองถนัด เข้าใจอย่างลึกซึ้ง และในหลายครั้งอาจสูญเสียภูมิปัญญา องค์ความรู้ดั้งเดิมไป

ส่วนกรณีของกลุ่มคนบ้านหม้อหมู่บ้านหม้อนั้น พบว่าเนื่องจากภูมิปัญญาวิธีการปั้นหม้อยังได้รับการสืบทอดมาจนทุกวันนี้ ยังคงใช้ทรัพยากรพื้นที่ดั้งเดิมคือดินจากหนองเลิงเบ็ญ รูปแบบกรรมวิธีการผลิตที่เคยทำนั้นยังคงทำอยู่ เนื่องจากความต้องการของตลาดยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง แม้ปัจจุบันจะพบปัญหาต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่คุณค่าคือความภาคภูมิใจ ความผูกพันกับการปั้นหม้อ-ตีหม้อจนเป็นวิถีชีวิตและเป็นตัวตนของตนเองนั้น ยังคงทำให้รักษาอาชีพนี้ไว้ได้อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งลึกๆ แล้วยังคงต้องการถ่ายทอดให้กับคนรุ่นลูกหลาน ให้อัตลักษณ์นี้คงอยู่คู่กับหมู่บ้านต่อไป

จุดแข็งตรงนี้ ทำให้เมื่อคณะวิจัยได้กระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มคิดและแก้ปัญหา เพื่อการพัฒนาอาชีพบ้านหม้อทำได้ไม่ยาก โดยเฉพาะการทำกิจกรรมที่แก้ปัญหาดั้งเดิมที่ชาวบ้านต้องการอยู่แล้ว เช่น เตาเผาในอาคาร เครื่องนวดดิน การปลูกป่าเพื่อผลิตไม้และใช้ทำฟืน เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ดีต้องตระหนักว่า การริเริ่มแนวทางใหม่ๆ ในการผลิต โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปตามความต้องการแบบใหม่นั้น จำเป็นต้องมีตลาดหรือลูกค้าที่ต้องการก่อน เนื่องจากกลุ่มคนบ้านหม้อมั่นใจว่ารูปแบบที่มีอยู่ในปัจจุบันยังคงขายได้ แทบจะผลิตไม่ทันในแต่ละวัน

ที่สำคัญคือ การปั้นหม้อเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ มากกว่ามุ่งค้าขายแบบทำกำไร ดังนั้น กลุ่มคนปั้นหม้อยังไม่มีแรงบันดาลใจที่จะสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยการเปลี่ยนไปผลิตในรูปแบบใหม่ๆ ที่มีราคาดีกว่า โดยจะทำก็ต่อเมื่อมีการสั่งซื้อจริงๆ เท่านั้น

กลุ่มคนปั้นหม้อ ชาวบ้านและเด็กๆ ที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ได้สะท้อนให้เห็นว่า "การปั้นหม้อคือวิถีชีวิต" มีความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาที่สั่งสมมาตั้งแต่โบราณ ต้องการรักษาอาชีพปั้นหม้อไว้เป็นแหล่งรายได้และเศรษฐกิจหลักของชุมชน ทั้งยังต้องการสืบสานอาชีพนี้ให้คงอยู่เป็นเอกลักษณ์ ตัวตนของชุมชนหมู่บ้านหม้อต่อไป

บรรณานุกรม

<http://www.esanclick.com/newses.php?No=11699>.

กิริยา กากแก้ว. กรุงเทพฯ: เดลินิวส์.

<http://www.material.chula.ac.th/Clay%20Project/Clay-html/data/a06.htm>.

กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

<http://kanchanapisek.or.th/kp6/BOOK13/chapter3/t13-3-l1.htm#sect3>.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

คำพอง ประทุมเทา. (2520). *สภาพการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านหม้อ*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์. (2549). *โครงการศึกษาและพัฒนาที่อยู่อาศัยในชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (1พื้นที่) หมู่บ้านหม้อ จังหวัดมหาสารคาม*. กรุงเทพฯ: การเคหะแห่งชาติ

บทความไทยโพสต์. (2550). *วีรสตรีแห่งหมู่บ้านบ้านหม้อ : ชุมชนที่ผู้หญิงหาเลี้ยงผู้ชาย*. กรุงเทพฯ: หนังสือพิมพ์ไทยโพสต์ (30 สิงหาคม 2550 หน้า 7).

วรชัย จินาล่อง. (2546). *การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการปั้น เพื่อพัฒนาในเชิงพาณิชย์เพื่อชุมชนเข้มแข็ง : กรณีศึกษานบ้านหม้อ หมู่ 11 ตำบลเขวาส อําเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม*. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สมฤทธิ์ ไชยมงคล. (2549). *การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากลในการพัฒนาอาชีพการผลิตเมี่ยงแบบยั่งยืนของชุมชนบ้านปางอั้น ต.ป่าเมี่ยง อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

ภาคผนวก

ก. การรวบรวมความรู้โดยนักวิจัยชาวบ้าน

ข. ภาพกิจกรรม

ค. รายงานสรุปข้อมูลจากการลงพื้นที่

ง. สรุปประเด็นปัญหาและข้อมูลทั่วไปของผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาโบราณ

จ. การนำผลจากโครงการไปใช้ประโยชน์

ฉ. ทะเบียนผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาแบบโบราณ โดยกลุ่มอาชีพบ้านหม้อแบบโบราณ หมู่บ้านหม้อ

ช. ตารางเปรียบเทียบวัตถุดิบ ประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ดำเนินการมา และผลที่ได้รับตลอดโครงการ

ซ. บทความสำหรับการเผยแพร่ บทความวิจัย

ฌ. บทความวีรสตรีบ้านหม้อ (หนังสือพิมพ์)

ณ. ประวัตินักวิจัยหลัก

ภาคผนวก ก. การรวบรวมความรู้โดยนักวิจัยชาวบ้าน

1. การสรุปข้อมูล

1.1. กลุ่มประวัติศาสตร์

สภาพดั้งเดิมและความเป็นมา

พื้นที่ดั้งเดิมของหมู่บ้านหม้อ ต.เขวา จ.มหาสารคาม อยู่ทางทิศตะวันออกของตัวเมือง ห่างจากที่ตั้งศาลากลางจังหวัดเดิม ประมาณ 7 กิโลเมตร พื้นที่เป็นป่าไม้หนาพันธุ์ มีสัตว์ป่าอาศัยหลายชนิด ต้นกำเนิดหมู่บ้านเมื่อประมาณ 150 – 200 ปี ก่อนเป็นคนประมาณ 7 ครอบครัว ซึ่งเดิมเป็นชาวบ้านที่มีถิ่นฐานที่อำเภอโนนสูง จ.นครราชสีมา

คนกลุ่มแรกๆ เดินทางมาพื้นที่ปัจจุบัน เพื่อการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าจำพวกเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ รวมทั้งเครื่องปั้นดินเผา และมีความสามารถเล่นลิเกพื้นบ้านติดตัวมาด้วย

ต่อมาผู้ที่มาบุกเบิกพื้นที่บ้านหม้อได้ชักชวนกันต่อ จึงมีชาวบ้านจาก อ.โนนสูง อ.บัวใหญ่ อ.เมือง อ.พิมาย จ.นครราชสีมา อพยพเข้ามาค้าขาย เล่นลิเก และได้เริ่มตัดไม้ยางพาราทำที่อยู่อาศัยกันเรื่อยมา โดยพื้นที่ส่วนกลางที่สำคัญเป็นเอกลักษณ์ชุมชน ได้แก่ หนองเลิงเบญญ์

นายละมัย คำศิริรักษ์ บ้านเลขที่ 81 หมู่ 11 เล่าให้ฟังว่า ชาวบ้านพบว่าในชุมชนมีหนองน้ำ 2 แห่ง คือ หนองเลิง กับหนองเบญญ์ จึงเรียกรวมกันให้ง่ายว่า หนองเลิงเบญญ์ ซึ่งเป็นหนองน้ำที่มีวัตถุคือดินเหนียว เหมาะกับการนำมาเครื่องปั้นดินเผา มีพืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์ ทางคมนาคมสะดวก

ผู้นำชาวบ้านสมัยนั้น คือ “ตาคำ” คิดตั้งรกรากบริเวณนี้ จึงได้กลับไปรับพ่อแม่ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านใกล้เคียงเดินทางมาด้วยกัน โดยใช้เกวียนเทียมวัวเป็นพาหนะ ใช้เวลาเดินทางจากถิ่นอาศัยเดิมประมาณ 15 – 20 วัน

เป็นเวลาเกือบ 200 ปีที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นการปั้นหม้อที่ได้สืบทอดต่อกันมาถึงอนุชนคนรุ่นหลัง ที่เริ่มจากไม้กี่ครัวเรือน จนกระทั่งมาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้น คือ บ้านหม้อ หมู่ 11 ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

กลุ่มคนเหล่านี้ได้อพยพมาจาก บ้านเพ็ญ อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ชาวบ้านเรียกว่า “ไทยโคราช” ชาวบ้านเหล่านี้มีความรู้ความชำนาญในเรื่องการปั้นหม้อ มีหม้อหุง หม้อแกง และถ้วยอีเล้ง

เมื่ออพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านหม้อปัจจุบัน อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำเรียกว่า หนองเลิงเบญญ์ มีดินเหนียวเหมาะสำหรับการปั้น จึงตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพการปั้นหม้อจากหมู่บ้านเล็กๆ จนกลายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ในปัจจุบัน

จนกระทั่งถึงปัจจุบันมีสมาชิกผู้บ้านหม้อ เพียง 30 – 40 ครอบครัวเท่านั้น อาชีพบ้านหม้อจะทำได้ในช่วงฤดูแล้ง ตั้งแต่เดือนธันวาคม – เมษายน

ปีไหนแล้งมากก็จะมีช่วงเวลาทำยาวขึ้นถึงช่วงเดือนพฤษภาคม ส่วนฤดูฝนไม่ค่อยได้ทำเพราะดินจะอุ้มน้ำ ใช้ลานดินในการเผาหม้อไม่ได้ และเนื้อดินที่บ้านหม้อจะไม่แห้งสนิท ไม่มีคุณภาพ

ดังนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเร่งมือผลิตให้ได้มากในช่วงฤดูแล้ง เผาและเก็บไว้ ค่อย ๆ ทายออกจำหน่าย แลกเปลี่ยนในช่วงฤดูฝน

ในช่วงฤดูฝนซึ่งบ้านหม้อไม่ได้ก็จะรับจ้างทั่วไป ชาวบ้านเหล่านี้ได้สร้างครอบครัวยุคใหม่แห่งน้ำขนาดใหญ่ คือ หนองเล็งเบญญ์ ซึ่งปัจจุบันหนองน้ำแห่งนี้เป็นแหล่งที่ชาวบ้านชุดดินเหนียวขึ้นมาเพื่อทำการปั้นจนถึงขณะนี้

การดำเนินชีวิตของชาวบ้านในแต่ละวันมีอาชีพบ้านหม้อกันทั้งหมู่บ้าน จะไปชุดดินเหนียว เรียกว่า ดินเชื้อ ซึ่งมี ความเหนียวเป็นพิเศษ จากหนองเล็งเบญญ์ติดกับหมู่บ้าน นำมาผ่านขั้นตอนของการปั้น จนเป็นที่ต้องการของ ตลาดในปัจจุบัน

เอกลักษณ์และคุณค่าของอาชีพบ้านหม้อดินเผาแบบโบราณ

กล่าวโดยสรุป กระบวนการปั้นหม้อของชาวบ้านหม้อเป็นแบบโบราณดั้งเดิม โดยกระบวนการทุกขั้นตอนใช้ “มือ” ในการทำเกือบทั้งสิ้น และมีการใช้เครื่องมือช่วยน้อยมาก เช่น เรือชุดดิน ไม้ตีหม้อ สวี เป็นต้น แต่ไม่มีการใช้แป้นหมุน รวมทั้งดินที่ใช้ปั้นซึ่งมาจากกันหนองเล็งเบญญ์นั้นมีคุณสมบัติเฉพาะตัว ทำให้รูปลักษณะ สี และพื้นผิวของหม้อที่ทำโดยชาวบ้านหมู่บ้านหม้อ มีเอกลักษณ์พิเศษที่เป็นที่รู้จักเป็นอย่างดี โดยเฉพาะใน จังหวัดมหาสารคามและพื้นที่ใกล้เคียง

หม้อ และ พานะดินเผาชนิดอื่นๆ ที่ทำโดยชาวหมู่บ้านหม้อ จึงมีคุณค่าในทางการรักษามรดก วิธีการผลิต ดั้งเดิมแต่โบราณ 200 ปี และเป็นเอกลักษณ์ที่ผู้ปั้นมีความภาคภูมิใจ

อย่างไรก็ตาม มีปัญหาหรืออุปสรรค ในการผลิตและการขายที่พบได้ เช่น ขนาดของหม้อไม่สม่ำเสมอ (บางเจ้า ทำเล็ก บางเจ้าทำใหญ่) ใช้แรงงานตนเอง และเวลาในการผลิตมาก ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นจากแต่ก่อน ไม่มีที่ตากหม้อในหน้าฝน การไม่มีการรวมกลุ่มซึ่งสามารถกำหนดราคาขายให้สูงตามที่ต้องการของกลุ่มได้ เป็นต้น

ความเชื่อ

ชาวบ้านหม้อ มีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเร้นลับ ดังนั้นหากจะเดินทางออกจากหมู่บ้านไปยังที่ไกลๆ นิยมจตุรปูเทียนเพื่อเป็นการบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง ฝั่บ้านฝั่เรือนให้ปกปักรักษาให้ปลอดภัยแล้วจากภัยอันตราย

ความเชื่อตามประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีลอยกระทง ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นการปฏิบัติสืบต่อกันมาด้วยความเชื่อศรัทธาเป็นการบูชาพระแม่คงคา ด้วยความสำนึกบุญคุณของน้ำที่ได้ใช้และดื่มกิน ใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพ เป็นการขอขมาที่ทำให้ไม่เกิดความสกปรก

ความเชื่อว่ามีผู้ใดถวายผ้าอาบน้าฝน สำหรับให้พระสงฆ์ใช้นุ้งผลัดเปลี่ยนในการอาบน้าก่อนเข้าพรรษา เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป

งานประเพณี

ประเพณีที่สำคัญ ชาวบ้านศรัทธาหนักถือปฏิบัติมาเป็นเอกลักษณ์ ของชาว “ไทยโคราช” ที่ได้ผสมผสานประเพณีอีสาน คือ

เดือน ๑ งานขึ้นปีใหม่ ชาวบ้านจะทำบุญตักบาตร ในเช้าวันที่ ๑ มกราคม ของทุกปี ชาวบ้านหุงหาอาหารคาวหวาน ไปทำบุญที่ “วัดปรมย์ยิกาวาส” บ้านหม้อ

เดือน ๓ บุญผะเหวด

เดือน ๕ งานบุญสงกรานต์ ในเดือนนี้คนหนุ่มสาวที่อพยพไปทำงานยังที่ต่างๆ จะทยอยกันกลับบ้าน เพื่อร่วมงานการสงฆ์น้ำพระ รดน้ำขอพรผู้ใหญ่ ทำบุญกระตูกอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว ตอนบ่ายจะเล่นสาดน้ำ

เดือน ๖ บุญเบิกบ้าน เป็นการทำบุญหมู่บ้าน

เดือน ๘ บุญเข้าพรรษา

เดือน ๑๑ บุญออกพรรษา

เดือน ๑๒ บุญกฐิน ส่วนมากคนหนุ่มสาวที่ได้ไปทำงานยังต่างจังหวัด จะตั้งองค์ฐินมาทอดที่วัด โดยรายได้จะทำนุบำรุงวัดทั้งหมด

ตารางประวัติศาสตร์

ตารางประวัติศาสตร์ของชุมชน..บ้านหม้อ...

ช่วงเวลาตั้งแต่.....ถึง.....

ผู้ให้ข้อมูล1.....2.....3.....

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ	สภาพปัญหา	การแก้ไข/ทางออก

1.2. กลุ่มกระบวนการผลิต

เอกสารประกอบการประชุมขั้นตอนการผลิต (ทบทวนกับชุมชนวันที่17-01-52)

กลุ่มการผลิต :

ขั้นตอนการผลิต

ขั้นตอนของการเผา

ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการผลิต

กระบวนการขั้นตอนในการผลิต

วัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้

1.) **แกลบ** แกลบดินได้จากโรงสีข้าวโดยซื้อในราคา กระสอบละ 3-5 บาท ที่ได้จากโรงงานสีข้าวขนาดเล็ก – ขนาดกลางบริเวณรอบๆ หมู่บ้าน ซึ่งแกลบที่ได้จากโรงสีขนาดเล็ก ขนาดแกลบจะมีขนาดเล็กเวลาอัดดินจะเจ็บขาน้อยกว่าขนาดใหญ่

2.) **ดินดิบ** ที่มีอยู่แล้วในหนองเลิงเบ็ญ ชาวบ้านจะนำเรือออกไปกองออกไปกลางหนองน้ำแล้วดำลงไป ขุดเอาดินจากใต้น้ำขึ้นมาตามความต้องการ ปัจจุบันใช้แรงงานส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย หรือจ้างเหมาเพื่อไปนำดินดิบมา โดยจ้างลำละ(โปง) 70-80บาท

3.) **ดินเชื้อ** คือดินที่ได้จากการเอาแกลบมาผสมกับดิน ในอัตราส่วน 1 ต่อ 1 คลุกเคล้าให้เป็นเนื้อเดียวกัน หลังจากนั้นก็นำดินเป็นก้อนกลมๆ ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ประมาณ 6-8 นิ้ว ตากแดดให้แห้งสนิทแล้วนำไปเผาจนดินสุก แล้วนำมาบดให้ละเอียดแล้วร่อนด้วยตะแกรงเอาเฉพาะที่ละเอียดที่สุด ซึ่งในอดีตใช้ลักษณะของการแะดินมาตากแห้งแล้วผสมกับแกลบแช่ให้หลุมขนาดประมาณ 1.00 *1.00เมตร บันเป็นก้อนแล้วเผา ซึ่งค่อนข้างให้คุณภาพดินเชื้อที่ดีกว่าในปัจจุบัน ปัจจุบันนิยมใช้ดินเลน ริมหนองมาใช้ในการทำซึ่งให้ผลผลิตที่รวดเร็วและคุณภาพด้อยกว่า

ภาพที่ แสดงลักษณะดินเชื้อ

ภาพที่ แสดงลักษณะดินเชื้อที่ร่อนแล้ว

4.) **น้ำ** ได้จากหนองเล็งเป็ญ น้ำแห่งนี้นอกจากชาวบ้านจะใช้ในชีวิตประจำวันแล้ว ยังใช้เลี้ยงสัตว์ เพราะปลูก และใช้ในการปั้นหม้ออีกด้วย

5.) **ครกหรือแท่นไม้** ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 10-12 นิ้ว สูงประมาณ 20-24 นิ้ว เป็นท่อนไม้เนื้อแข็ง ไม้อะไรก็ได้ที่มีขนาดตามต้องการ ใช้สำหรับตำหรือทุบดินเพื่อให้ละเอียด นอกจากจะใช้ตำหรือทุบดินแล้ว ยังใช้สำหรับเป็นแท่นตั้งหล่อดินหรือที่เรียกว่า “ทำเบ้า” ช่างปั้นจะนำเข้าไปตั้งบนแท่นไม้ เพื่อทำการสรีปากและลงมือตีหม้อต่อไป

ภาพแสดง ครกหรือแท่นไม้ที่ใช้ในการทุบดินเชื้อ

6.) **หนังควาย** สมัยก่อนชาวบ้านใช้หนังควายสำหรับปูรองพื้นในการนวดดินเหนียวและดินเชื้อให้เข้ากัน เพราะหนังควายสมัยนั้นหาง่าย ราคาไม่แพง และมีความทนทาน แต่ปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์มาก เช่น พลาสติก ฯลฯ หนังควายเป็นแผ่นๆ จึงหายากและราคาแพง ชาวบ้านจึงหันไปใช้พลาสติกและกระสอบแทน เพราะราคาถูกและหาง่ายกว่า

7.) **ถุงพลาสติก** ใช้สำหรับปาดหม้อให้เรียบหรือที่เรียกว่า “สรีปาก” สมัยก่อนชาวบ้านใช้ใบสัปะรดใบอ่อนๆ แล้วฉีกบางๆ ซ้อนกันประมาณ 7-10 ชั้น(ได้มาจากหมู่บ้านแมด) แล้วนำไปสรีปากหม้อเพื่อให้ปากหม้อเรียบ เมื่อแรกเริ่มการปั้นหม้อที่บ้านหม้อนั้น ต่อมาใบสัปะรดหายากขึ้น ชาวบ้านจึงหันมาใช้พลาสติกแทน เพราะสามารถใช้ได้ดีเหมือนกัน ทนทานและหาได้ง่ายกว่า

ภาพแสดง วัสดุ อุปกรณ์ในการปั้นหม้อ คือ พลาสติกสำหรับสรีปากหม้อ ไม้วัดขนาด และเส้นเอ็น

8.) **ครกกระเดื่อง** หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ครกมอ” เป็นครกขนาดใหญ่ เจาะตรงกลางแกนไม้ออกให้ลึกลงไปมีลักษณะเหมือนครก และมีคานสำหรับเหยียบให้สาก (สากมีลักษณะเป็นท่อนไม้เนื้อแข็งรูปร่างคล้ายสากที่เราใช้ในครัวเรือนในปัจจุบันนี้) ยกขึ้นยกลงใช้สำหรับตำดินให้ละเอียด วิธีใช้ครก

กระต๋อง คือ เมื่อนำดินเขี่ยลงไปในครกประมาณ 4-5 ก้อนแล้ว จะมีคนคอยคนดินในครกไปมาเวลาดำ และอีก 1-2 คน ช่วยกันเหยียบคานให้กระต๋องขึ้นแล้วยกเท้าปล่อยลงให้น้ำหนักคานตกลงบนครกเช่นนี้ไปเรื่อยๆ จนกระทั่งดินเขี่ยละเอียด

9.) **หินตุ้** เป็นเครื่องมือทำด้วยดินเผาที่มีลักษณะคล้ายกับดอกเห็ด มีด้ามถือ แต่เดิมนั้นหินตุ้ เป็นก้อนหินจริง ๆ มีลักษณะกลมมนพอจับถือได้ ใช้เป็นตัวรองรับน้ำหนักการตีที่ผิวภาชนะกันมาก่อน ซึ่งมีหลายขนาด ตามลักษณะการใช้งาน

ภาพแสดงวัสดุ อุปกรณ์ในการปั้นหม้อ คือ ไม้ตี หินตุ้ และถังน้ำ

10.) **ไม้ตีราบ** เป็นเครื่องมือที่ทำมาจากไม้ชนิดใดก็ได้ มีลักษณะแบนหนา ใช้ตีหม้อเพื่อให้พื้นผิวหม้อเรียบเนียน ซึ่งต้องสัมพันธ์กับการใช้หินตุ้ มีหลายขนาดคล้ายหินตุ้

11.) **ไม้ลาย หรือ ไม้สักค่อ** ใช้สักลายตามบริเวณคอหม้อ

ภาพแสดงลักษณะของไม้สักค่อ

อุปกรณ์

ไม้พาย, เรืออีโปง, ถังน้ำ, แกลบ, ดินโคลน

การเตรียมวัตถุดิบ

ดินเชื้อ : ขั้นตอนการเตรียมดินเชื้อ มีดังนี้

1. นำดินโคลนที่มีลักษณะค่อนข้างเหนียว ซึ่งต่างจากดินที่นำมาขึ้นรูปเครื่องปั้นดินเผา โดยหาได้จากหนอง เลิงเบญญ
2. นำแกลบ มาผสมกับดินโคลน และน้ำที่เตรียมไว้ ในอัตราส่วน 2 : 1 คือ แกลบ 2 ส่วน ดิน 1 ส่วน โดยนำส่วนผสมทั้งหมดมาคลุกเคล้าหรือเรียกว่า “ย่ำ” ให้เข้ากันในหลุมที่ขุดไว้

3. จากนั้นนำมามันเป็นก้อนกลมๆ ตาก แดดไว้ให้แห้ง ถ้าหากแดดดี ก็ใช้เวลาประมาณ 1 อาทิตย์ แต่หากในช่วงหน้าฝนอาจใช้เวลาถึงครึ่งเดือนทีเดียว

ข้อควรระวังในการผสมดินเชื้อ คือ อัตราส่วนระหว่างแกลบกับดิน และน้ำถ้าหากแกลบหรือดินมาก เกินไปก็จะผสมในการปั้นหม้อไม่ติด ดินจะเป็นเหมือนทรายธรรมดา และตากดินให้แห้งพอสมควรถ้าดินไม่แห้งก็จะเผาไม่สุก

4. นำเชื้อที่แห้งแล้วไปเผา โดยเผาทิ้งไว้ประมาณ 2 วัน แล้วค่อยเก็บ เชื้อที่ได้จะมีสีแดง

วิธีการเผาดินเชื้อ

ชุดหลุมประมาณ 1 + 1 เมตร ลึกไม่เกิน .05 เมตร ลักษณะคล้ายกับเตาหลุม วางไม้พินมาวางเรียงกันให้เต็ม พินควรให้เป็นไม้แห้งขนาดใหญ่ (ใหญ่กว่าพินที่ใช้เผาหม้อ)

นำดินเชื้อที่ปั้นเป็นก้อนกลมมาวางเรียงกันไว้เป็นแถวให้เต็มพื้นที่ที่จะเผา โดยวางก้อนดินเชื้อประมาณ 2 ชั้น

จุดไฟที่อยู่ล่างให้ลุกเป็นไฟ แล้วนำไปวางทับบนดินเชื้ออีก คอยดูว่าฟางไหม้หมดหรือยังและคอยเติมอยู่เรื่อยๆ จนกระทั่งพินกลายเป็นถ่านแดง

หลังจากทิ้งไว้ประมาณ 2 วัน นำดินเชื้อที่ได้มาตำให้ละเอียด โดยใช้ครกไม้ หรือครกปูนที่ปัจจุบันนี้นิยมใช้ เมื่อละเอียดแล้วก็นำไปร่อนด้วยเชิง ถ้าเม็ดโตไม่ผ่านรูลูเชิงได้ต้องนำไปตำอีกครั้ง แล้วจึงนำดินเชื้อที่ละเอียดไปผสมกับดินดิบที่เตรียมไว้

การเตรียมดินดิบ

ขั้นตอนนี้เป็นหน้าที่หลักของฝ่ายชาย

1. นำดินเหนียว หรือดินตม ที่มีคุณภาพดี ไม่มีส่วนผสมของกรวดทรายในเนื้อดิน โดยฝ่ายชายจะนำเรือออกไปที่ท่ามาจากต้นตาล ไปยังบริเวณที่ตักดินใช้ไม้ขุดดินเสียบัดดินเหนียวได้พื้นน้ำขึ้นมาใส่ท้องเรือ ดันเรือเข้าหาฝั่ง ขนดินเหนียวจากเรือขึ้นใส่ล้อเข็น

2. นำเชื้อที่ร่อนแล้วมานวดให้เข้ากับดินดิบที่ได้เตรียมไว้ในอัตราส่วน 2 : 1 คือ เชื้อ 2 ส่วน ดิน 1 ส่วน หรือกะประมาณให้พอดีกัน (ประมาณ ดินเชื้อ 3 ถัง ดินดิบ 4 ถัง)

การปั้น

1. เมื่อนวดดินให้เข้ากันดีแล้ว ก็นำมามันเป็นเบ้า คือ การหล่อให้เป็นแท่งขนาดใหญ่หรือเล็กขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ปั้น ถ้าต้องการหม้อใบใหญ่ก็ทำเบ้าใหญ่ หรือถ้าต้องการหม้อเล็กก็ทำเบ้าเล็กตามส่วน โดยการคำนวณของผู้ปั้น

ภาพแสดงการทำเบ้า

2. ทิ้งไว้พอหมาดๆ แล้วนำมาสวี่ปากและส่วนคอของหม้อ วิธีการสวี่ปาก คือ การนำใบสับปะรดที่นำมาจากต้น นำไปล้างด้วยน้ำเปล่า ชูดเปลือกเขียวๆ ออกเพื่อให้เกลี้ยงเกลา ไม่ขรุขระ จะได้ลื่นสะดวกในการสวี่ปาก นำใบสับปะรดแล้วมาฉีกบางๆ ซ้อนกันประมาณ 7 – 8 ชั้นทาบบนปากหม้อ จับสองมือแล้วเดินหมุนไปรอบหม้อหลายๆ ครั้งจนปากหม้อเกลี้ยงเกลา แต่ในปัจจุบันใบสับปะรดหายาก จึงใช้ถุงพลาสติกแทน ซึ่งใช้ได้ดีเหมือนกัน

ภาพแสดงลักษณะการสวี่ปากหม้อ

3. เมื่อสวี่ปากเสร็จแล้วก็นำตากแดดพอหมาดๆ สักครู่
4. นำเข้ามาตีด้วยไม้ราบ และใช้หินดู ตันไว้ข้างใน ดีให้เป็นรูปร่างของหม้อก่อนที่จะตีให้สมบูรณ์

ภาพแสดงลักษณะการใช้หินดู

ภาพแสดงลักษณะของหม้อที่สวี่ปากเรียบร้อยแล้ว

5. นำไปสักลายต่างๆ โดยใช้ไม้สักลาย ที่บริเวณคอหม้อ
6. ในการปั้นเป็นเบ้า นิยมวางบนแผ่นไม้หรือครก เบ้าส่วนมากนิยมทำสูงประมาณ 1 ศอก
ผู้ปั้นต้องคอบเอาไม้ตีราบ และหินดูจุ่มลงอ่างที่เตรียมไว้เสมอ ป้องกันไม่ให้ดินติดไม้และขนาดของไม้ตีราบกับหินดูต้องสัมพันธ์กัน

การตีหม้อต้องเริ่มตีจากปากหม้อไปหาพื้นหม้อ จนแน่ใจแล้วว่าหม้อหนาเท่ากันแล้วนำไปสักรีดลายหรือ ตกแต่งลวดลาย

ภาพแสดงลักษณะของหม้อที่ปั้นเสร็จแล้วและการตกแต่งด้วยไม้ราบ

นำไปตากแดดให้แห้งรอการเผา เป็นอันเสร็จพิธีขั้นตอนในการปั้น กระถาง แจกัน ถ้วย ชาม หรือสิ่งต่างๆ ก็ใช้วิธีคล้ายการปั้นหม้อ โดยทำเป็นเบ้าก่อน ส่วนผสมและวัตถุดิบก็เหมือนกัน จะต่างกันก็เฉพาะแต่รูปทรงของสิ่งที่ผลิตเท่านั้น ส่วนวิธีการและขั้นตอนคล้ายกัน

การเผา

สำหรับการเผาผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา ชาวบ้านหม้อจะเผายู่ 2 แบบ คือ เผากลางแจ้ง เรียกว่า เผาเตานอก กับการเผาเตาอุโมงค์เรียกว่าการเผาเตาใน ซึ่งการใช้เตาอุโมงค์ในการเผาทำให้คุณภาพในการเผาหม้อที่ดี แต่ใช้เวลานาน 2-3 คืน กว่าหม้อที่เผาจะเย็นตัวลง ทำให้ไม่ทันต่อการผลิต และเปลืองปริมาณฟืน แต่ข้อดีคือสีของหม้อจะสวย และเผาหน้าฝนได้

การเผาเตานอกเป็นการเผาแบบดั้งเดิม ปัจจุบันก็ยังเป็นวิธีการเผาที่ใช้เครื่องปั้นดินเผาส่วนใหญ่ของหมู่บ้าน ส่วนการเผาด้วยเตาอุโมงค์หรือเตาในไม่ค่อยจะได้ใช้ผานัก เพราะบรรจุได้น้อยชิ้น อีกทั้งมีความยุ่งยากไม่สอดคล้องกับเป้าหมายการผลิตหม้อดินที่ต้องการปริมาณมากๆ รวดเร็ว และไม่จำเป็นต้องใช้ความร้อนสูงเกิน 800 องศาเซลเซียส จึงใช้ไม้ฟืนขนาดเล็กกับฟางข้าว อย่างไรก็ตาม การเผาเตานอกก็มีข้อจำกัดคือ ไม่สามารถเผาได้ในช่วงฤดูฝน ขณะที่ฝนตกหรือหลังจากฝนตกซึ่งพื้นดินเปียกชื้น เพราะจะทำให้การเผาไม่สุกและได้สีเครื่องปั้นดินเผาไม่สวย

ภาพแสดงการนำหม้อมาตากแดดให้แห้งก่อนนำไปเผา

ภาพแสดงผลิตภัณฑ์ที่ได้มาเตรียมเผา ในลักษณะการเผาที่เรียกว่า “การเผาแบบเปิด หรือกลางแจ้ง”

ปัญหาในการผลิต

วัตถุดิบ

ดิน

ดินเชื้อ เชื้อ ในอดีตจะใช้เนื้อดินในการผสมแกลบทำเชื้อ แต่ปัจจุบันการนำเนื้อดินที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมนั้นเอาขึ้นมาได้ยาก และกลายเป็นดินที่เรียกว่า “โคลนตม” ซึ่งเวลาที่เผาเชื้อจะทำให้ก้อนเชื่อนั้นแตกง่าย

ดินดิบหรือดินเหนียว ในอดีตเราใช้ดินบริเวณขอบหนองเลิงเบ็ญ ซึ่งดินมีเนื้อละเอียด ไม่มีสิ่งปลอมปน มีคุณสมบัติเหมาะสมแก่การปั้น แต่ปัจจุบันแต่ละครัวเรือนต่างก็ผลิตผลิตภัณฑ์เพิ่มมากขึ้นจึงทำให้ทรัพยากรดินที่หนองเลิงเบ็ญลดน้อยลง ดินที่มีคุณภาพดีหมดไป ดินที่ได้ในปัจจุบันจึงเป็นดินเหนียว หรือดินเลน ปนโคลนที่นำมาจากใต้ น้ำ เนื้อดินหยาบ ทำให้เมื่อบั่นออกมาจะมีน้ำซึมออกมาจากผลิตภัณฑ์

เนื้อดินคุณภาพลดลง แตกหักง่าย หรือทิ้งไว้นานจะหม้อจะมีลักษณะร่วน ถลอกง่าย

เนื้อดินในปัจจุบันมีลักษณะหยาบ ไม่คงรูป

ฟางที่ใช้ควรใช้จากฟางข้าวที่เกี่ยวด้วยมือ

- **เชื้อ** : อดีต เนื่องจากใช้ดินที่มีคุณภาพดี เนื้อดินแน่น เวลาเผาจึงทำให้เชื้อแข็งตัวเป็นก้อนดี ไม่แตกง่าย ตำไม่ค่อยแตก จึงต้องใช้เวลานานในการตำเชื้อ

ปัจจุบัน เนื่องจากใช้ดินที่มีลักษณะเป็นโคลน เวลาเผาก้อนเชื้อจะแตกง่าย ไม่คงรูป คุณภาพที่ออกมาจึงไม่ค่อยดีนัก

แกลบ มีราคาสูงขึ้น

- **เชื้อเพลิง** ที่ใช้ในการเผาได้แก่ ไม้ฟืน ฟาง และแกลบ ซึ่งฟางและแกลบต้องหาซื้อมาจากภายนอกหมู่บ้าน เพราะชาวบ้านที่บ้านหม้อไม่ได้ปลูกข้าวเอง ไม้ฟืนนั้นสามารถหาได้จากบริเวณหมู่บ้านบ้างแต่หากไม่เพียงพอโดยเฉพาะในฤดูฝนก็ต้องซื้อจากภายนอกเช่นกัน

- **ฟาง** (ฟางที่ใช้ควรใช้จากฟางข้าวที่เกี่ยวด้วยมือ)

ที่ใช้สำหรับการเผาถ้าจะให้ดีนั้นจะต้องเป็นฟางที่ได้จากการเกี่ยวด้วยมือเท่านั้น เพราะเวลาเผาผลิตภัณฑ์ที่ได้จะมีสีสวย เป็นการไล่สีที่สวยงาม อีกทั้งเป็นฟางเส้นยาวไม่เปื่อยพังฟางเท่ากับฟางที่เกี่ยวด้วยรถเกี่ยว ส่วนฟางที่ได้จากรถเกี่ยวนั้นมักเป็นฟางเส้นสั้น เวลาเผาฟางจะไหม้เร็วทำให้ต้องใช้ฟางมากกว่าปกติ และใช้ระยะเวลาเผายาวนานกว่า (โดยใช้สัดส่วนการเผาหม้อ 100 ใบ ใช้ปริมาณฟาง ~ 30 มัด)

ปัญหาในทางเทคนิคการผลิต

กระบวนการการผลิต

- การนำดินขึ้นมาใช้แรงงานผู้ชายในครอบครัว

ในขั้นแรกตั้งแต่การนำดินขึ้นมาจนกระทั่งถึงขั้นตอนของการนวดดิน ส่วนใหญ่แล้วเป็นหน้าที่หลักของฝ่ายชายที่จะต้องนำเรือออกไปเอาดินถึงกลางหนอง ซึ่งในบางครอบครัวหากไม่มีสมาชิกที่เป็นผู้ชายจะต้องซื้อดินจากผู้รับจ้างขุดดินในราคาที่เรือละ 70 - 80 บาท แต่ในส่วนของการนวดดินนั้นบางครอบครัวฝ่ายหญิงก็เป็นฝ่ายเหยียบเอง หรือไม่ก็จ้างเหยียบแล้วแต่ปริมาณของดิน โดยถ้าจ้างให้เด็กในหมู่บ้าน-ลูกหลานเหยียบดิน เฉลี่ยประมาณ 10-15 บาทต่อหนึ่ง(ปั่น) ถ้าเป็นผู้ใหญ่คิดหนึ่งละ 30 บาท

ในสถานการณ์ปัจจุบันที่ชาวบ้านต้องเร่งผลิตเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้นตามค่าครองชีพที่สูงขึ้น ประกอบกับการนวดดินต้องใช้แรงมาก จึงเป็นงานหนักที่ผู้บ้านหม้อซึ่งส่วนใหญ่เป็นแม่บ้านที่เริ่มสูงวัยประสบและส่งผล

ต่อสุขภาพ

- ปัญหาในขั้นตอนของการเหยียบดิน

ผู้บ้านบางคนในขั้นตอนการเหยียบดินมักเหยียบไม่ค่อยละเอียด ทำให้เวลาปั่นผลิตภัณฑ์จะมีลักษณะเป็นเศษหินเล็กๆ บริเวณผิวหม้อ เมื่อผิวไม่เรียบเนียนทำให้มีข้อเสียหลายอย่าง อีกทั้งยังมีโอกาสที่จะทำให้ผลิตภัณฑ์ที่ได้มีน้ำรั่วซึม

- ปัญหาจากแรงงาน

ในการผลิต และการสืบทอดพบปัญหาสองส่วน

ไม่มีแรงงานใหม่ๆมาทดแทนแรงงานเก่า ซึ่งปัจจุบันนับเป็นแรงงานที่มีอายุตั้งแต่ 30 ปีขึ้นไป

ขาดการสืบทอดแรงงานจากคนรุ่นใหม่

1.3. กลุ่มการขายและการตลาด สำหรับผลิตภัณฑ์ของกลุ่มบ้านหม้อดินเผาโบราณ

การตลาดเครื่องปั้นดินเผาบ้านหม้อในปัจจุบัน

1. สภาพปัจจุบัน

1) กำลังการผลิต

บ้านหม้อได้ 20-25 ใบต่อวัน อาจมากหรือน้อยกว่านี้ขึ้นอยู่กับขนาดของหม้อ และความยากง่ายของแบบที่ปั้น

2) ต้นทุนการผลิต

ประมาณ 100-300 บาทต่อวัน (20-25 ใบ)

3) รายได้

ประมาณ 600 – 750 บาทต่อวัน (20-25 ใบ)

4) ด้านการจำหน่าย

- ขายผ่านพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อถึงบ้าน และนำไปขายในจังหวัดต่างๆ ได้แก่ อุบลราชธานี ขอนแก่น ยโสธร กาฬสินธุ์
- นำสินค้าไปจำหน่ายในงานโอท็อป (OTOP) ในจังหวัดภาคอีสาน

การดำเนินการ

- ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล
- ลงพื้นที่สำรวจเพิ่มเติมแบบเจาะลึก

2. ปัญหา

- 1) ช่องทางการขายมีจำกัดและขึ้นอยู่กับพ่อค้าส่งที่มารับซื้อประจำ
- 2) ไม่สามารถนำสินค้าไปแสดงงานโอท็อป (OTOP) และงานอื่นๆที่อยู่ไกลได้ เนื่องจากไม่มีเงินทุนในการเดินทาง
- 3) ไม่สามารถผลิตสินค้าได้อย่างปกติในช่วงฤดูฝน ทำให้ขาดรายได้
- 4) ผู้ซื้อบอกว่าคุณภาพของหม้อไม่ดีเท่าเมื่อก่อน น้ำซึมออกง่าย

การดำเนินการ

- สอบถาม เก็บข้อมูลเพิ่มเติม
- สำรวจสภาพพื้นที่ และผลิตภัณฑ์

3. การสร้างโอกาสในอนาคต

- 1) การสร้างตราสินค้าบ้านหม้อให้เป็นที่รู้จัก จดจำได้ และเป็นที่ต้องการของลูกค้าอย่างเห็นวแน่นอน
- 2) การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้คนรู้จัก รับรู้ความเป็นมา ความสำคัญในฐานะผลิตภัณฑ์ที่เป็นภูมิปัญญาจากอดีตอันยาวนาน เป็นวิถีชีวิตที่ถ่ายทอดและดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน